

UDPEGNING AF

NATIONALE KULTURMILJØER

I DANMARKS BYER FRA MIDDELALDEREN TIL MIDTEN AF 1800-TALLET

Kultur

MINISTERIET

SLOTS- OG KULTURSTYRELSEN

UDPEGNING AF NATIONALE KULTURMILJØER

Udgivelsesår: 2025

Forside: Smedegade i Ærøskøbing

Bagside: Sæby Vandmølle og Sæby Å

Tekst: Anja Viinberg Jørgensen, Caspar Jørgensen, Morten Stenak, Signe Marie Rohde, Vibe Ødegaard og Dan Leif Nielsen

Fotos: Anja Viinberg Jørgensen, Morten Stenak, Katrine Gram Sloth, Mikael Holdgaard Nielsen, Søren Damgaard Jensen, Sille Radoor Larsen, Folmer Iversen og Slots- og Kulturstyrelsen

Kortproduktion: Dan Leif Nielsen og Morten Wulff Ingvorsen

Billedredaktion: Anja Viinberg Jørgensen og Katrine Gram Sloth

Opsætning og grafik: Anja Viinberg Jørgensen, Thomas Rahbek og Katrine Gram Sloth

Citeres som: Slots- og Kulturstyrelsen. Udpegning af nationale kulturmiljøer i Danmarks byer fra middelalderen til midten af 1800-tallet. 2025. Kulturministeriet

ISBN: 978-87-94241-14-4 (trykt), 978-87-94241-15-1 (digital)

INDHOLD

FORORD	4
KOMMISSORIUM	5
PROCES, FORUDSÆTNINGER OG KRITERIER.....	6
DET DANSKE BYSYSTEM.....	10
NATIONALE KULTURMILJØER.....	14
DRAGØR - <i>Skipperbyen ved Øresund</i>	16
EBELTOFT - <i>Den lille købstad med naturhavn</i>	26
FREDERICIA - <i>Fæstningsby og religiøs fristad</i>	36
FAABORG - <i>Handelsby med bevaret byport</i>	48
HADERSLEV - <i>Sønderjysk byggeskik i hertugbyen</i>	58
HELSINGØR - <i>Øresundstold og internationale impulser</i>	68
KØBENHAVN - <i>Rigets hovedstad og hovedfæstning</i>	78
KØGE - <i>Handel, bindingsværk og fede jorder</i>	90
RIBE - <i>Danmarks ældste og mest velbevarede by</i>	100
RINGKØBING - <i>Fjordhavn og røde teglstenshuse</i>	110
STEGE - <i>Middelalderlig byvold og handel ved Østersøen</i>	120
SVANEKE - <i>Klippegrund og fiskeri i Østersøen</i>	130
SÆBY - <i>Børglum-bispens by ved Kattegat</i>	140
TØNDER - <i>Handel, marsk og gavlhuse i Sønderjylland</i>	150
VIBORG - <i>Stiftsby og landsting ved Hærvejen</i>	160
ÆRØSKØBING - <i>Søfart fra Det Sydfynske Øhav til hele riget</i>	170
SÅRBARHEDER OG ANBEFALINGER	180
LITTERATUR.....	182

FORORD

Med denne rapport præsenteres en superliga af 16 smukke og interessante byer, som ekspertudvalgets medlemmer med deres dybe faglighed og store overblik har peget på som nye nationale kulturmiljøer.

Det er små byer, større byer og en enkelt regulær storby. Fra Tønder i syd til Sæby i nord. Fra Ringkøbing i vest til Svaneke i øst. Og med vores fantastiske hovedstad omtrent lige i midten. Det er byer, som rummer spændende historier om købmænd og søfolk, håndværkere og munke, konger og hertuger – om mænd, kvinder og børn og deres hverdagsliv gennem historien.

Fælles for byerne er, at man i særlig grad har værnet om deres særpræg, om de gamle bygninger og de historiske strukturer med krogede gader, torve og pladser. I flere af byerne kan vi takke lokale ildsjæle for, at bymiljøerne er bevaret gennem forandringsfyldte perioder.

Udpegningen til nationalt kulturmiljø gør ikke de 16 bykerner til museer. De bliver hverken til Venedig eller – med al respekt – Den Gamle By. Hele formålet med udpegningen er netop, at livet og den afbalancerede udvikling skal gå videre. Forhåbentlig vil rapporten med dens grundige værdibeskrivelser, fotos og fine kort være et nyttigt redskab for politikere og planlæggere til at sikre, at byudviklingen også fremover går hånd i hånd med bevaringen af kulturarven.

Jeg håber samtidig, at rapporten giver endnu flere danskere inspiration til udflugter og byferier rundt i vores dejlige land.

Stor tak til ekspertudvalget og til kommuner, museer og lokalarkiver for positiv modtagelse og konstruktive bidrag.

God læselyst!

Jakob Engel-Schmidt
Kulturminister

KOMMISSORIUM

BAGGRUND

Regeringen (Socialdemokratiet), Venstre, Dansk Folkeparti og Det Konservative Folkeparti indgik den 15. juni 2022 en aftale om opfølgning på evaluering af planloven. Aftalen indebærer bl.a. en sikring af kulturmiljøer:

”Et ekspertudvalg udpeget af kulturministeren, udpeger i dialog med kommunerne et antal kulturmiljøer, som efterfølgende skal varetages som en national interesse i den kommunale planlægning. Der lægges således op til en tidlig dialog med kommunen ved planforslag, der berører de udpegede kulturmiljøer. Kulturministeren skal via indenrigs- og boligministeren gøre indsigelse, hvis et forslag til kommuneplan ikke er i overensstemmelse med oprettholdelsen af de bærende bevaringsværdier i et udpeget nationalt kulturmiljø. Ved eventuel indsigelse vil der være en tæt dialog om mulighederne for tilpasning af planen. Aftaleparterne vil blive forelagt udkast til kommissorium for ekspertgruppen, hvor kriterier for udpegnings fremgår. Aftalekredsen forelægges udpegnings af kulturmiljøer, inden den varetages som national interesse.”

Med udpegnings vil der blive tilføjet et ekstra lag af beskyttelse til landets mest velbevarede bymiljøer. Kulturministeren kan i dag frede enkeltbygninger og deres umiddelbare omgivelser efter bygningsfredningsloven. Denne kompetence er delegeret til Slots- og Kulturstyrelsen. Kommunerne skal desuden udpege værdifulde kulturmiljøer, f.eks. bykerner, i deres kommuneplan. Endvidere kan kommunerne i deres lokalplaner fastsætte bestemmelser om bevaring af eksisterende bebyggelse.

ORGANISERING

Kulturministeren udpeger fire medlemmer til ekspertudvalget på baggrund af deres faglige ekspertise inden for arkitektur, historie, byplanlægning, byudvikling eller andre relevante fag samt en ministeriel embedsmand som formand. Ekspertudvalget sekretariatsbetjenes af Slots- og Kulturstyrelsen med inddragelse af Bolig- og Planstyrelsen.

KRITERIER FOR FORSLAG TIL UDPEGNING

Ekspertudvalget skal komme med forslag til udpegnings af værdifulde bymiljøer, der er opstået eller anlagt i perioden fra middelalderen til midten af 1800-tallet. Det forventes, at udvalget i særlig grad prioriterer at udpege bykerner i de middelalderlige købstæder.

Ved udvælgelsen skal der lægges vægt på, at bymiljøet har en intakt gadestruktur, at der er en stor andel af karakteristiske bygninger med høj autenticitet, samt at der er ældre og miljøskabende elementer til stede, f.eks. brostensbelægninger, bybrønde eller havneinventar, der vidner om byens historie og forskellige aktiviteter gennem tiden. Samtidig skal bevaring tænkes sammen med anvendelse, så der skabes levende bymiljøer.

Der skal tilstræbes en geografisk spredning ud over landsdelene.

Ekspertudvalgets forslag ledsages af en kort rapport, der redegør for processen, begrunder indstillingen af de enkelte kulturmiljøer og konkret beskriver det enkelte miljøes sårbarhed over for ændringer. Rapporten skal have en form, så den er direkte anvendelig i den kommende forvaltning af de nationale kulturmiljøer, og således at den kan benyttes til formidlingsformål.

PROCES OG TIDSPLAN

Det tilstræbes, at ekspertudvalget er nedsat og kan påbegynde sit arbejde primo 2023.

Ekspertudvalget holder 3-5 møder inden efteråret 2023. Der kan i den forbindelse vise sig behov for, at udvalget foretager enkelte besigtigelsesture. Udvalget udarbejder et forslag til udpegnings af nationale kulturmiljøer, hvorefter det afslutter sit arbejde. Sekretariatet gennemfører derpå en høring af kommunerne over forslaget.

Det endelige forslag til udpegnings af nationale kulturmiljøer forventes forelagt for kulturministeren og aftalekredsen ultimo 2023.

De udpegede kulturmiljøer vil fremgå af ”Oversigt over nationale interesser i kommuneplanlægning”, når udpegnings foreligger.

PROCES, FORUDSÆTNINGER OG KRITERIER

EKSPERTUDVALGET

Kulturministeren udpegede 14. september 2023 et ekspertudvalg bestående af:

- **Anne Mette Boye — arkitekt MAA, byplanlægger Ph.D.**
Stadsarkitekt, Aarhus Kommune
- **Anna Mette Exner — arkitekt MAA**
Indehaver ANNA METTE EXNER ARKITEKTUR
- **Søren Bitsch Christensen — historiker Ph.D.**
Vicedirektør kulturarv, Det Kgl. Bibliotek
- **Arne Høi — arkitekt MAA**
Institutleder, Det Kongelige Akademi
- **Forperson Torsten Asbjørn Andersen**
Afdelingschef i Kulturministeriet (afløste 21. marts 2024 Sigrød Dallerup, afdelingschef i Kulturministeriet)

Ekspertudvalget er blevet betjent af et sekretariat bestående af medarbejdere i Kulturministeriet og Slots- og Kulturstyrelsen. Arbejdsdelingen har fungeret sådan, at udvalget løbende har forholdt sig til sekretariatets materiale, analyser og udpegningsforslag. Ekspertudvalget har afholdt 6 møder.

I perioden december 2023 til januar 2024 indkaldte sekretariatet interesseorganisationer og universiteter til at komme med forslag til, hvilke 15 ældre byer som kunne udpeges. Materialet har været inddraget i ekspertudvalgets videre arbejde.

Ekspertudvalget og sekretariatet har fundet det vigtigt, at udpegningsgrundlaget forholder sig til det store materiale om Danmarks ældre byer, som allerede findes i bevaringsregistreringer, kommuneatlas, lokalplaner, kulturmiljøreguleringer, opslagsværker, bymonografier mv. Der er hertil suppleret med egne registreringer og undersøgelser i det omfang, det er vurderet relevant. Alle udpegede bymiljøer samt et antal byer, der var med i opløbet, men som ikke fik plads i udpegningen, er besigtiget af sekretariatet. Dette var nødvendigt for at opnå en aktuel status for de arkitektoniske, visuelle værdier og fortællingens aflæselighed i bybilledet. Endvidere har ekspertudvalget og sekretariatet foretaget en fælles besigtigelsestur til otte byer på Sjælland, Fyn og i Jylland for at afklare mere principielle krav til bymiljøernes bevaringsgrad og helhedspræg som nationale kulturmiljøer. Rapportudkastet er udarbejdet af sekretariatet efter indgående drøftelser i ekspertudvalget og er tiltrådt af medlemmerne.

Ekspertudvalget har i den endelige udvælgelse fravalgt historiske byer/steder, hvor bymiljøet i sig selv indgår i de nationale interesser i planlægningen. Det betyder f.eks., at Christiansfeld (verdensarv) og Frederiksværk (nationalt industriminde) ikke er blevet taget i betragtning.

OPERATIONALISERING AF KOMMISSORIET

Metode og skala

Ekspertudvalget og sekretariatet har i vurderingen af byerne taget udgangspunkt i de autoriserede og velkonsoliderede kortlægnings- og vurderingsmetoder for bebyggelser og kulturmiljøer, hhv. KIP (Kulturhistorien i planlægningen) og SAVE (Survey of Architectural Values in the Environment).

KIP-metoden, som er beskrevet i "Udpegning af værdifulde kulturmiljøer i regionplanlægningen" (1999), fastlægger en kulturhistorisk funderet udpegningsproces mod fokus på at kortlægge en aflæselig fortælling i kulturmiljøet. Metoden beskriver endvidere en række bevarings- og afgrænsningskriterier, der bør overvejes i kulturmiljøarbejdet.

SAVE-metoden er senest beskrevet i "Kortlægning og registrering af bymiljøer og bygningers bevaringsværdier" (2011) og fastlægger en arkitektonisk funderet udpegningsproces, herunder vejledning i vurdering af den rumlige skala, som bør overvejes i by- og bygningsbevaringsarbejdet.

Det er fundet vigtigt, at de ældre bykerner vurderes i tre rumlige skalatrin:

- Bygninger (karakteristiske)
- Kvarterer og rumdannende bebyggelse omkring hele gadeforløb
- Byen som helhed, oplevelsen af bystrukturen og byens placering i det omgivende landskab samt dens tilknytning til væsentlige udviklingstrin i de danske byers historie

Anvendelsen af metoderne er tilpasset kommissoriet og rammerne for ekspertudvalgets arbejde.

I den samlede vurdering er der lagt vægt på, at byerne er velbevarede i deres helhed, dvs. at den middelalderlige/oprindelige bykerne er relativt uspoleret i sin grundlæggende vej- og matrikelstruktur, og at mange bygninger er opført før midten af 1800-tallet. Det har endvidere vejet tungt, at (store) dele af bykernen er skånet for hård boligsanering, vejgennembrud og etablering af parkeringspladser, butikcentre mv.

Periode

Ekspertudvalget og sekretariatet har forholdt sig snævert til kommissoriets ordlyd og alene udpeget ældre bymiljøer inden for den tidsmæssige afgrænsning: middelalderen til midten af 1800-tallet og inden for det nuværende Danmarks grænser. Det betyder, at byer, som er opstået i forbindelse med industrialiseringen efter ca. 1840 og/eller i forbindelse med indførelsen af næringsfriheden i 1857, f.eks. stationsbyer, ikke er inddraget i udpegningsgrundlaget.

Bytyper

Ekspertudvalget og sekretariatet har forholdt sig snævert til kommissoriets bytypologiske afgrænsning med fokus på de middelalderlige købstæder. For at sikre repræsentativitet inden for perioden er det dog også fundet hensigtsmæssigt at inddrage andre bytyper i screeningen, såfremt de havde en vis bymæssighed og befolkning før ca. 1850. Det betyder, at også skipperbyer, flækker og handelspladser har indgået i overvejelserne.

Geografisk spredning

For at tilstræbe geografisk repræsentativitet i udpegningen af købstæder med regionalt særpræg har ekspertudvalget og sekretariatet fundet det hensigtsmæssigt at arbejde med en spredning ud over ni landsdele (Nordjylland, Vestjylland, Østjylland, Sydjylland, Fyn med øer, Sjælland, Lolland-Falster og Møn, Bornholm og København/hovedstaden). Det betyder, at der muligvis vil være ældre byer i visse landsdele, som er mere velbevarede end de udpegede, men kommissoriets hensyn til geografisk spredning har vejet tungere.

Karakteristiske træk i bybilledet

Ekspertudvalget har i vurderingen lagt vægt på, hvordan købstadens karakteristiske træk (kendetegn) er repræsenteret i bybilledet.

Det gælder bevarede bygninger, strukturer og elementer som kirker, klostre, præstebøliger, hospitaler, skoler, stiftelser, torve, gader, gyder, byporte, købmandsgårde, boder, skibsbroer, møler, bomhuse, rådhus, lavshuse, brønde mv. Det gælder også bevarede dele af bykernens nærmeste omgivelser i form af f.eks. blegepladser, teglgrave og bymarken med ager og eng.

De karakteristiske træk omfatter også en vurdering af brugen af lokale materialer, repræsentationen af regional byggeskik og (inter)nationale arkitekturhistoriske strømninger.

Byens historiske lag

Ekspertudvalget og sekretariatet har fundet det væsentligt at tillægge byernes mange lag og mangfoldige udvikling fra middelalder til i dag værdi, forudsat at sporene kan aflæses i den byggede struktur, og at senere forandringer efter midten af 1800-tallet bygger videre på kulturmiljøets bærende fortælling. Det er også væsentligt, at udviklingen typisk kan aflæses i overgangene mellem den historiske bykerne og dens omgivelser, og at der kan være vigtige sigtelinjer til elementer uden for kulturmiljøets afgrænsning (oplånd/ressourcegrundlag, havn, nyere bebyggelse).

Siden middelalderen har byerne udviklet sig fra mindre bydannelse omkring et typisk handelsmæssigt, forsvarsstrategisk eller kirkeligt udgangspunkt til det "fuldt udviklede" førindustrielle bysamfund (købstad) omkring 1850.

De ældre bykerner rummer således flere historiske lag og fortællinger.

Hertil kommer, at de fleste ældre byer har været hærget af en eller flere brande, der har ødelagt dele af byen og medført genopbygning af bygninger i hele kvarterer eller langs berørte gadeforløb før 1850. Et andet væsentligt lag er ombygning/erstatning af facader i bindingsværk med facader i grundmur, som i stort omfang skete i anden halvdel af 1800-tallet. I en periode har en række ældre byer også været omgivet af en befæstning – typisk en middelalderlig byvold eller et bastionært renæssanceanlæg – som senere er nedlagt og/eller udvisket af nyere byudvikling.

Bygninger fra den tidlige industrialisering indtil ca. 1890 fandt også plads visse steder i de ældre bykerner, f.eks. møllerier eller senere jernstøberier. De udpegede byer har i vid udstrækning været friholdt fra større omdannelser af bymidterne, som det ellers ses i mange danske byer under industrialiseringen og ved moderne saneringer op igennem 1900-tallet.

Temaer

Ekspertudvalget og sekretariatet har i processen fundet det væsentligt at inddrage en række overordnede temaer, som karakteriserer bydannelsen og byudviklingen indtil ca. 1850, og som på forskellig vis præger købstædernes "grundfortælling" om handel og kulturudveksling.

Disse temaer er:

- Overgangen mellem vikingetid og kristendom samt den tidlige kristendom
- Stiftsbyer og klostre
- Konger og hertuger
- Fæstninger og byplaner
- Søfart og fiskeri
- Handel og internationale forbindelser

Byens placering

Placeringen i landskabet har for de ældre byer haft en afgørende betydning for bydannelsen og mulighederne for befolkningsmæssig og økonomisk vækst. Lokaliseringsfaktorerne omfatter bl.a. nærhed og adgang til vandløb, fjord, hav og andre naturessourcer, strategisk god beliggenhed ved hovedfærdselsårer og "knodepunkter" og/eller naturlig beskyttelse fra f.eks. omkringliggende vådområder, højdedrag mv.

Ekspertudvalget og sekretariatet har fundet det vigtigt, at den landskabelige forudsætning for byens opståen og udvikling indtil ca. 1850 fortsat kan opleves. Det betyder f.eks., at omfattende havne- og byudvikling efter ca. 1850 kan bidrage til at sløre oplevelsen af byens oprindelige relation til landskabet i en sådan grad, at en i øvrigt relativt velbevaret ældre bykerne ikke er udpeget.

Afgrænsning

Alle bymiljøer er som udgangspunkt blevet vurderet i forhold til bevaringsgraden af byens omfang og struktur, som den kan identificeres på Traps købstadskort og matrikelkort fra ca. 1860 – dvs. bygrundens ældre udbredelse (den ældre bykerne). Inden for denne grænse er byens ældre gadestruktur, kvarterer/bydele, byrum og karakteristiske bygninger gennemgået med henblik på en vurdering af, hvilke strukturer og elementer som fortæller om byens opståen og udvikling indtil ca. 1850. Den endelige afgrænsning af de nationale kulturmiljøer er tilpasset til kun at omfatte de velbevarede dele af den ældre by. Det betyder, at afgrænsningen er trukket uden om kvarterer, byrum, vejforløb og lignende, hvor det er vurderet, at sanering, gadegennembrud og ufølsom/hård istandsættelse svækker den samlede forståelse og oplevelse af den ældre (i øvrigt velbevarede) by.

Levende bymiljøer

Kulturarv og kulturmiljøer rummer en anerkendt og dokumenteret værdi for bosætning, erhvervsudvikling og turisme. Der er i de historiske bykerner i dag mange eksempler på, at ældre, bevarede bygninger og gadeforløb skaber identitet og atmosfære og medvirker til at gøre bestemte kvarterer og/eller hele bymidten attraktiv. Bærende for oplevelsen er f.eks. de ældre gaders tilpasning til terrænet, en menneskelig skala i byplan og bygninger, lokal byggeskik, arkitektoniske stilarter, traditionelle materialer og håndværksmæssige detaljer. Ekspertudvalget og sekretariatet har lagt vægt på, at kulturmiljøerne kan danne ramme om et nutidigt byliv. Det vil f.eks. sige, om nyere funktioner og ny arkitektur ses integreret på måder, der understøtter og supplerer (bevaringen af) det historiske bymiljø, og om der er præg af en kontinuerlig, fælles indsats for bevaring og udvikling fra både kommunalt hold og civilsamfundet. Der lægges desuden vægt på, om bystrukturen fortsat opleves med baggårde og passager.

Indkig til Kronværksbyen ved Kronborg Slot. Foto af Thomas Rahbek.

LÆSEVEJLEDNING TIL BYBESKRIVELSERNE

Hver af de udpegede byer er beskrevet og vurderet efter en fast skabelon, der som nævnt ovenfor tager udgangspunkt i KIP- og SAVE-metoderne med tilpasning til den konkrete opgave, herunder ønsket om at skabe oversigtlige fremstillinger af byernes væsentligste kulturhistoriske og arkitektoniske bevaringsværdier

På første oplag beskrives byens karakteristiske træk, kulturmiljøets overordnede fortælling og de bærende bevaringsværdier, som tilsammen illustreres på et kort over det oplevede bymiljø. Kortet viser afgrænsningen af det nationale kulturmiljø med en fremhævnin g af særligt fortællende bygninger, som understøtter forståelsen af byens historiske særpræg, samt visuelt dominerende bygninger opført før ca. 1850, der er vigtige pejlemærker for oplevelsen af byens profil. Dertil er markeret runddannende torve, pladser og grønne områder samt kig og udsigter, der bidrager til at styrke både oplevelsen og fortællingen.

På andet oplag beskrives og illustreres de eksisterende beskyttelsesforhold som f.eks. fredede bygninger og beskyttede fortidsminder. Hvis kommunen har vedtagne lokalplaner og/eller udpeget bykernen som kulturmiljø bringes også uddrag af disse. Afgrænsningen af det nationale kulturmiljø vil i visse tilfælde afvige (betydeligt) fra kommunens kulturmiljøudpegning, idet ekspertudvalgets og sekretariatets faglige vurdering har været væsentligt styret af kommissoriet. Med hensyn til bevaringsværdige bygninger er det altid kommunens egen kortlægning, der er den autoritative.

På tredje oplag oplystes de vigtigste årstal og begivenheder af betydning for byens fysiske udvikling. Derudover beskrives byens placering i landskabet og aflæseligheden i matrikel- og vejstrukturen. Kortet over de bevarede dele af den ældre bystruktur med vejforløb, torve, byporte og kirker er tolket med udgangspunkt i Resens Atlas Danicus fra 1600-tallet. I tilfælde, hvor Resens Atlas var utilstrækkeligt, er der brugt andre kortværker: Dragør (original 1-kort, 1811), Haderslev og Tønder (Braun og Hogenbergs Civitates Orbis Terrarum (1588) holdt op mod Johannes Mejers kort (ca. 1640) og Erik Pontoppidan Danske Atlas (1763-81)). Købstadskort fra Trap Danmark 1858 og Traps beskrivelse af Hertugdømmet Slesvig 1864 er anvendt for situationen omkring 1850 (Dragør: Generalstabens Bymåling 1860).

På fjerde oplag beskrives byens arkitektoniske træk i tre rumlige skalaer illustreret ved gade- og skråfotos. Helhed og byplan beskriver byens overordnede placering og forhold til landskabet, herunder vigtige elementer i byprofilen. Beskrivelsen af bebyggelsesmønstre rummer en nærmere vurdering af udvalgte bygningskategorier og specifikke iagttagelser af byens kvarterer. I bygninger og detaljer fremhæves bygninger, bygningsdele, belægnin ger, byinventar, materialer og farver, som understøtter kulturmiljøets bevaringsværdier.

DET DANSKE BYSYSTEM

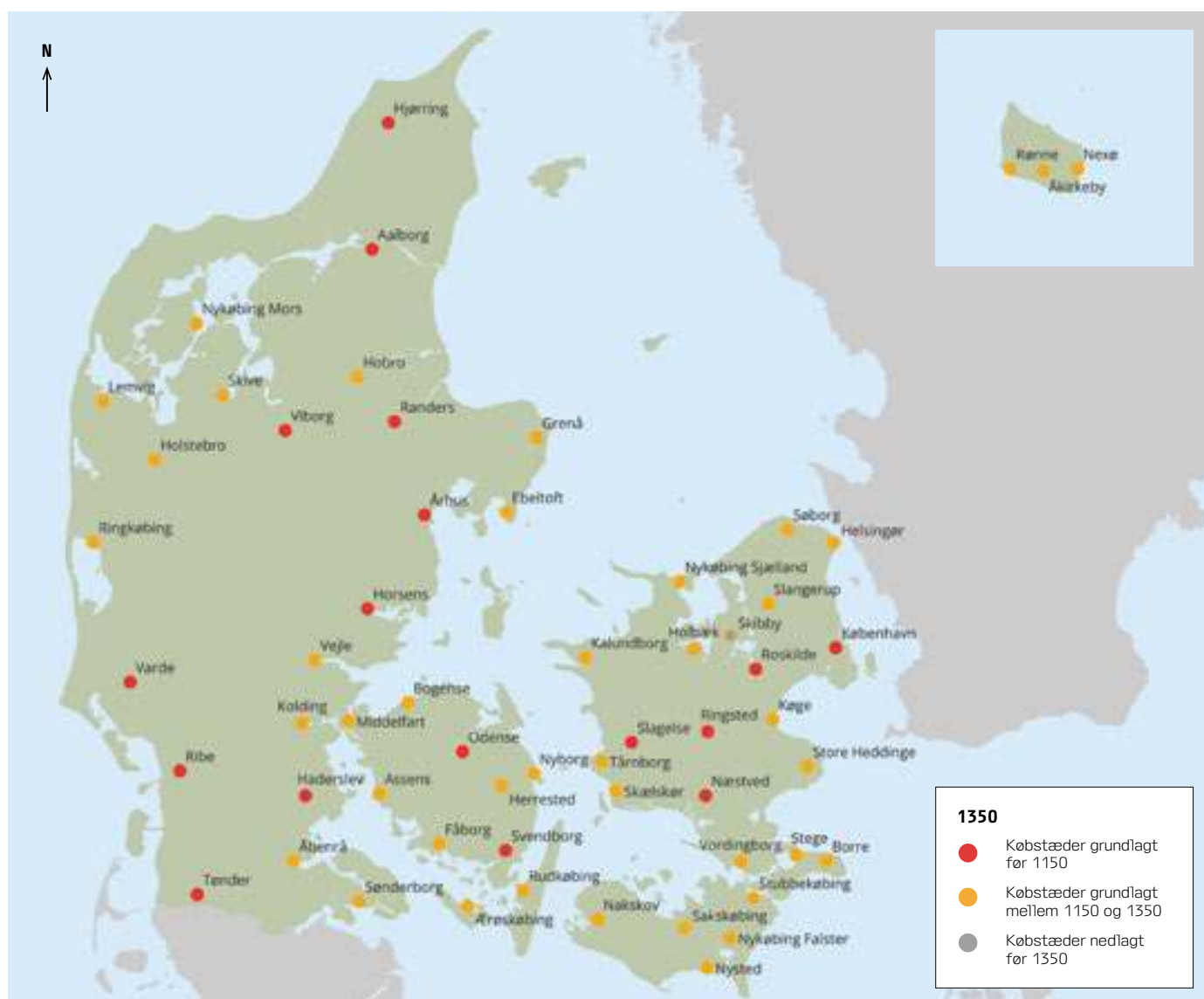
Byer opstår og udvikler sig af mange årsager. Historisk er de fleste byer placeret ved vigtige land- og vandveje. Et overskud af fødevarer er en betingelse for etableringen af en by. Dernæst er handel og håndværk afgørende erhverv for bydannelsen. Men også høvdinge eller konger har tiltrukket folk, skabt efterspørgsel efter varer og ydet beskyttelse til de handlende mod tribut. Hertil kom, at den kristne kirke, der bredte sig i det nuværende danske område fra omkring år 800, også skabte efterspørgsel og dermed byvækst. Særlig vigtigt var oplandet omkring byerne, for det var hovedsagelig herfra, byen blev forsynet med føde- og andre råvarer. Omvendt havde landboerne behov for at købe varer udefra på byens markeder.

Arkæologiske udgravninger er den vigtigste kilde til, hvornår de ældste byer er opstået, og til at forstå deres tidlige vækst. Det betyder, at der i fremtiden kan komme

nye fund og forskningsresultater, som ændrer billedet. Med det forbehold dukker de første byer eller bylignende bebyggelser op i den sene jernalder og i vikingetiden. Ribe er den ældste by i det nuværende Danmark, dateret til omkring år 700, fulgt af bl.a. Aarhus, Viborg, Roskilde og Odense. De fleste byer blev anlagt i højmiddelalderen 1050-1340, således at der omkring år 1300 var opstået et net af byer, som stort set svarer til landets nuværende større byer, hvis man ser bort fra stationsbyerne fra slutningen af 1800-tallet og enkelte andre. Nogle mindre byer som Borre på Møn og Herrested på Fyn var oprindelig købstæder, men mistede deres købstadsrettigheder allerede i slutningen af middelalderen.

TRANSPORT, HANDEL OG OPLAND

Langt de fleste byer fra højmiddelalderen ligger ud til havet, fordi den letteste måde at transportere personer og gods

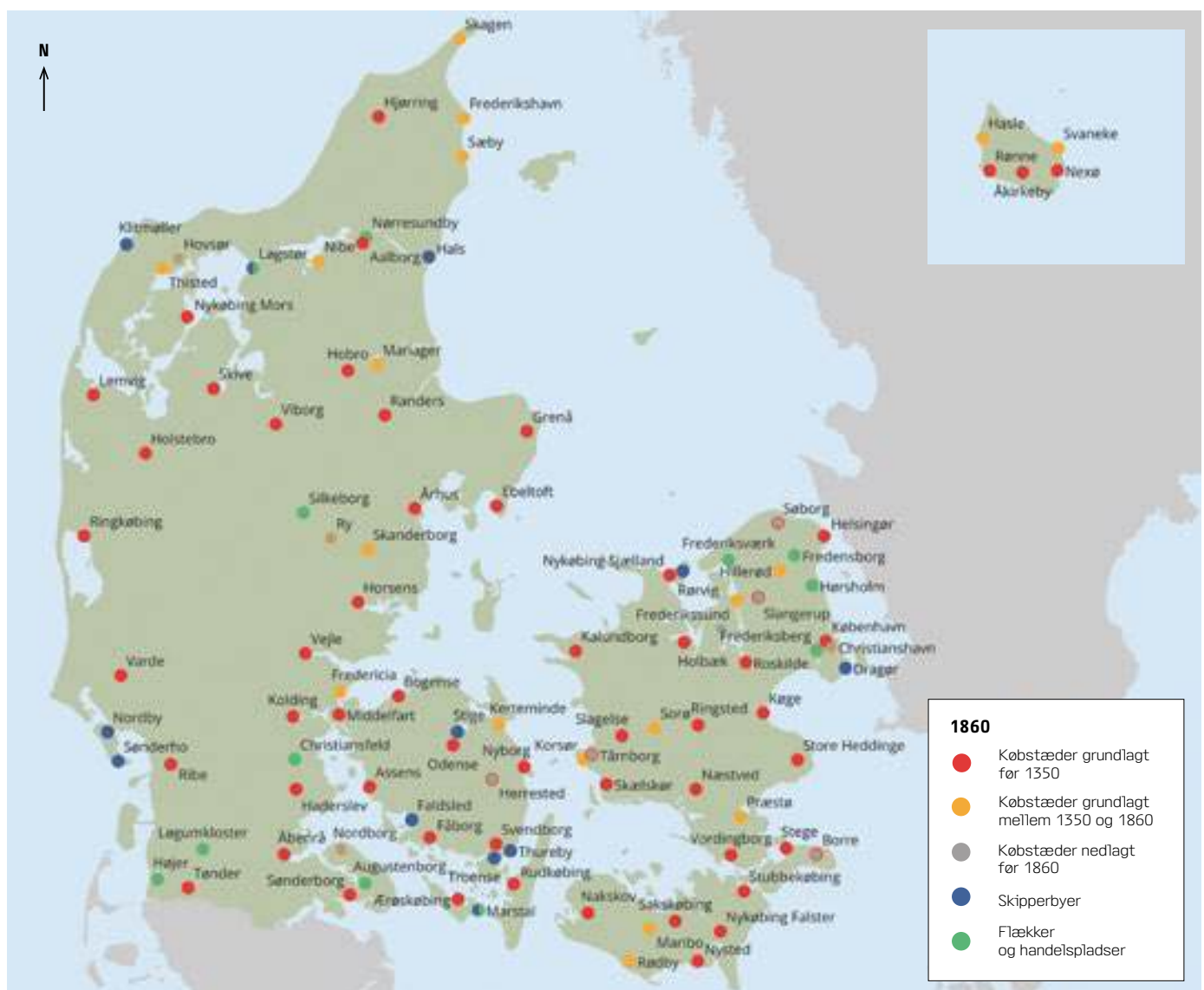
Kort over købstæder omkring 1350.

på var ad søvejen, og fordi den stærkere kongemagt havde begrænset sørøveri og tilfældige overfald. Byerne stod i forbindelse med hinanden både inden for rigets grænser og med andre byer langs Østersøen, omkring Nordsøen og i Nordatlanten. Varemængderne har været små, ofte ikke mere end, hvad et enkelt menneske kunne bære. Men hvis det skulle være, kunne man godt fragte tunge ting som f.eks. de sandsten fra Rhinegnene, der findes i flere sønderjyske kirker.

Byerne ligger ofte, hvor en å munder ud i havet, og hvor en eller flere veje mødes for at krydse åen. Det nemmeste var som nævnt at sejle. På vejene, der i middelalderen snarere var brede stier, transporterede man varer, der – populært sagt – selv kunne gå, også over længere afstande, dvs. levende dyr (heste og okser). Andre varer såsom korn kunne køres på vogn over kortere afstande.

Heste- og oksedriften har særligt præget byer som Haderslev, Ribe og Tønder. Mest udbredt var oplandshandlen, dvs. handlen med det område, hvorfra byerne fik deres fødevarer, og som de forsynede med fornødenheder, som bønderne ikke selv kunne producere. Det kunne eksempelvis være salt til konservering af madvarer eller håndværksprodukter som plovskær. Oplandet strakte sig sjældent længere end en dagsrejse fra byen, således at byerne fra højmiddelalderen udgjorde et fintmasket, men tyndt forsyningsnet, der spredte sig ud over landet.

Det danske bynetværk var tættere end i de andre nordiske lande, men ikke så tæt som i Holland eller Norditalien. I Midt- og Vestjylland var der langt mellem byerne, fordi de tyndt befolkede områder med sandede jorde udgjorde et spinkelt grundlag for bydannelse – et mønster, der først blev delvis opløst i 1900-tallet.

Kort over købstæder, flækker, handelspladser og skipperbyer omkring 1860.

MIDDELALDERBYENS STRUKTUR

I byerne samledes handlen på en eller flere torvepladser og langs hovedgaden. Hovedgaden fungerede i nogle tilfælde som torv, der kunne brede sig ind på kirkegården ved kirken og efterhånden også ud til byens porte. De mindre håndværksmestre var ofte at finde i side- og baggader. Tyende, der også omfattede håndværkssvende og -lærlinge, boede hos husbonden, hvad enten det var en håndværksmester eller en købmand. Skolelæreren, præsten og degnen boede som regel tæt på kirken. Endelig var arbejdere henvist til mere ydmyge dele af byen.

BEVARING AF MIDDELALDERLIGE TRÆK

Der er i byerne bevaret meget få bygninger fra middelalderen, og næsten alle er kirke- eller klosterbygninger, mens verdslige stenhuse er yderst sjældne. Dog er middelalderlige kældre og murpartier, som indgår i yngre bygninger, ikke noget særsyn. I de fleste købstæder er de middelalderlige træk bedst bevaret i gadeforløb og grundenes form. Flertallet af huse, der har været af tømmer eller bindingsværk med stråtag, er brændt eller revet ned for at give plads til mere solide bygninger. I det hele taget har byerne været hærget af mange og omfattende brande, og det fortsatte helt op i 1800-tallet, indtil skiftet fra bindingsværk til murstenshuse stort set var gennemført.

Ved middelalderens afslutning med reformationen i 1536 var byerne ganske små, de fleste med under 1000 indbyggere og uden nogen dominerende by. Men der var etableret et netværk af byer, som har vist sig at være ganske stabilt. Byerne har således været med til at skabe grundlaget for samfundets vækst.

REFORMATION OG CENTRALISERING

Efter reformationen blev de fleste klostre nedrevet, dog blev nogle klosterkirker opretholdt som sognekirker, og et mindre antal bygninger anvendt som fattigstiftelser eller arbejdsanstalter. Et eksempel er Sct. Mariæ Kirke og Kloster i Helsingør. Andre klostre måtte vige pladsen for et ekstra torv til byen. Fra 1500-tallet og begyndelsen af 1600-tallet er der bevaret enkelte bygninger opført af borgere, der som samfundsklasse efterhånden fik vægt i landets samlede økonomi og kultur. Samtidig finansierede kongemagten slotte som Kronborg og Rosenborg og ekstraordinære bygninger som Børsen og Rundetårn. De er koncentreret i og omkring København og viser ligesom borgerhusene en større økonomisk formåen end tidligere. I bygningernes udformning er der en klar indflydelse fra Nederlandene, der var periodens førende økonomiske magt og forbillede. Nederlænderne sad på størstedelen af handlen mellem Østersøen og Middelhavet foruden store dele af den nye fjernhandel med Asien, Amerika og Afrika og var teknologisk førende blandt andet inden for møllebyggeri og vandbygning.

Forbindelsen til det nederlandske kraftcenter ses tydeligt i de sønderjyske byer, især Tønder med den særlige byggestil med smalle gavlhuse, foruden i Helsingør.

KRISE OG ENEVÆLDE

Fra 1620'erne og de næste godt hundrede år gennemgik landet imidlertid flere alvorlige kriser både økonomisk, socialt, forfatningsmæssigt og ikke mindst militært med en række nederlag til den stærke nabo mod nord, Sverige. Som en konsekvens af kriserne indførtes enevælden 1660, hvor kongen som eneheriker kun var ansvarlig over for Gud. Samtidig opbyggedes et lille imperium med kolonier og lydige undersåtter inspireret af stormagter som Nederlandene, England og Frankrig. København blev styrket som rigets økonomiske og administrative centrum på bekostning af de øvrige byer og blev væsentligt større end dem i løbet af 1600-tallet. En by som Køge gik helt i stå, fordi megen aktivitet blev trukket til hovedstaden.

Kongens stigende magt og den militære oprustning ses ved anlæggelsen af helt nye byer som Christianshavn og Fredericia og ved militære anlæg som Tøjhuset, Kastellet og ikke mindst Holmen i København. Dertil kommer opførelsen af en række toldboder over hele landet, hvorfra der blev opkrævet afgifter af de varer, der indførtes i byerne, f.eks. Bomhuset på Christianshavn. Med denne effektivisering af toldforvaltningen øgede kongen sin magt betydeligt.

NYERE BYER OG FJERNHANDEL

Efterhånden og særligt i anden halvdel af 1700-tallet voksede handlen i de danske byer, og regeringen forsøgte sig med en vis industrialisering. Langt de fleste byer var købstæder med i princippet eneret på at drive handel, håndværk og anden "borgerlig næring" indtil næringsfrihedslovens indførelse i 1857. Der skød dog også enkelte nye byer op. I hertugdømmerne opstod fra slutningen af 1600-tallet såkaldte flækker. Flækkerne var en mellemting mellem en købstad og en landsby, som ikke havde købstadsprivilegier med egen jurisdiktion, men lov til at drive handel og håndværk, f.eks. Højer og Nordborg. Tilsvarende begyndte man i kongeriget i 1800-tallet at give visse byer status som handelsplads, hvis de havde udviklet sig i en købstadslignende retning, f.eks. Løgstør og Frederiksværk.

Foruden den lokale handel tog Danmark i højere grad del i den regionale handel i Europa og i fjernhandlen ad søvejen, ikke mindst når de europæiske stormagter var i krig med hinanden. På de mindre øer var den voksende skibsfart grundlaget for udviklingen af skipperbyer. Disse byer var karakteriseret ved ikke at have noget bagland/opland, og de var primært hjemsted for søfarende, bådebyggere og andre håndværk med relation til sejlskibsfarten, f.eks. Dragør og Marstal.

Den øgede fjernhandel ses direkte i de mange pakhuse, der blev opført, først inde i købstæderne og senere tættere på havnene, hvor der var bedre plads, og hvor det var nemmere at flytte varerne mellem skibe og lagerbygninger. Ligeledes er de mange borgerhuse, der blev opført fra slutningen af

1700-tallet og frem, et resultat af borgerskabets stigende indtægter fra handel og håndværk. Herved var der skabt et fundament, som industrialiseringen kunne vokse på, da den satte ind omkring 1840.

Alt i alt var der mellem slutningen af middelalderen og 1850 ikke kommet væsentligt flere byer til, men de var blevet

større, og der var fremvokset en hovedstad med godt 121.000 indbyggere. Byhusene var blevet mere solide, fordi der nu blev bygget i sten. Byerne var kommet tættere på det økonomiske centrum i Europa, som siden middelalderen havde bevæget sig fra Middelhavslandene til først Nederlandene og derefter England. Endelig havde byens borgere styrket deres kontakter til udlandet.

Abraham Ortelius, "Daniae regni typus" 1584, Det Kgl. Bibliotek - digitale samlinger.

NATIONALE KULTURMILJØER

LISTE OVER UDPEGEDE NATIONALE KULTURMILJØER

DRAGØR

Skipperbyen ved Øresund

EBELTOFT

Den lille købstad med naturhavn

FREDERICIA

Fæstningsby og religiøs fristad

FAABORG

Handelsby med bevaret byport

HADERSLEV

Sønderjysk byggeskik i hertugbyen

HELSINGØR

Øresundstold og internationale impulser

KØBENHAVN

Rigets hovedstad og hovedfæstning

KØGE

Handel, bindingsværk og fede jorder

RIBE

Danmarks ældste og mest velbevarede by

RINGKØBING

Fjordhavn og røde teglstenshuse

STEGE

Middelalderlig byvold og handel ved Østersøen

SVANEKE

Klippegrund og fiskeri i Østersøen

SÆBY

Børglum-bispens by ved Kattegat

TØNDER

Handel, marsk og gavlhuse i Sønderjylland

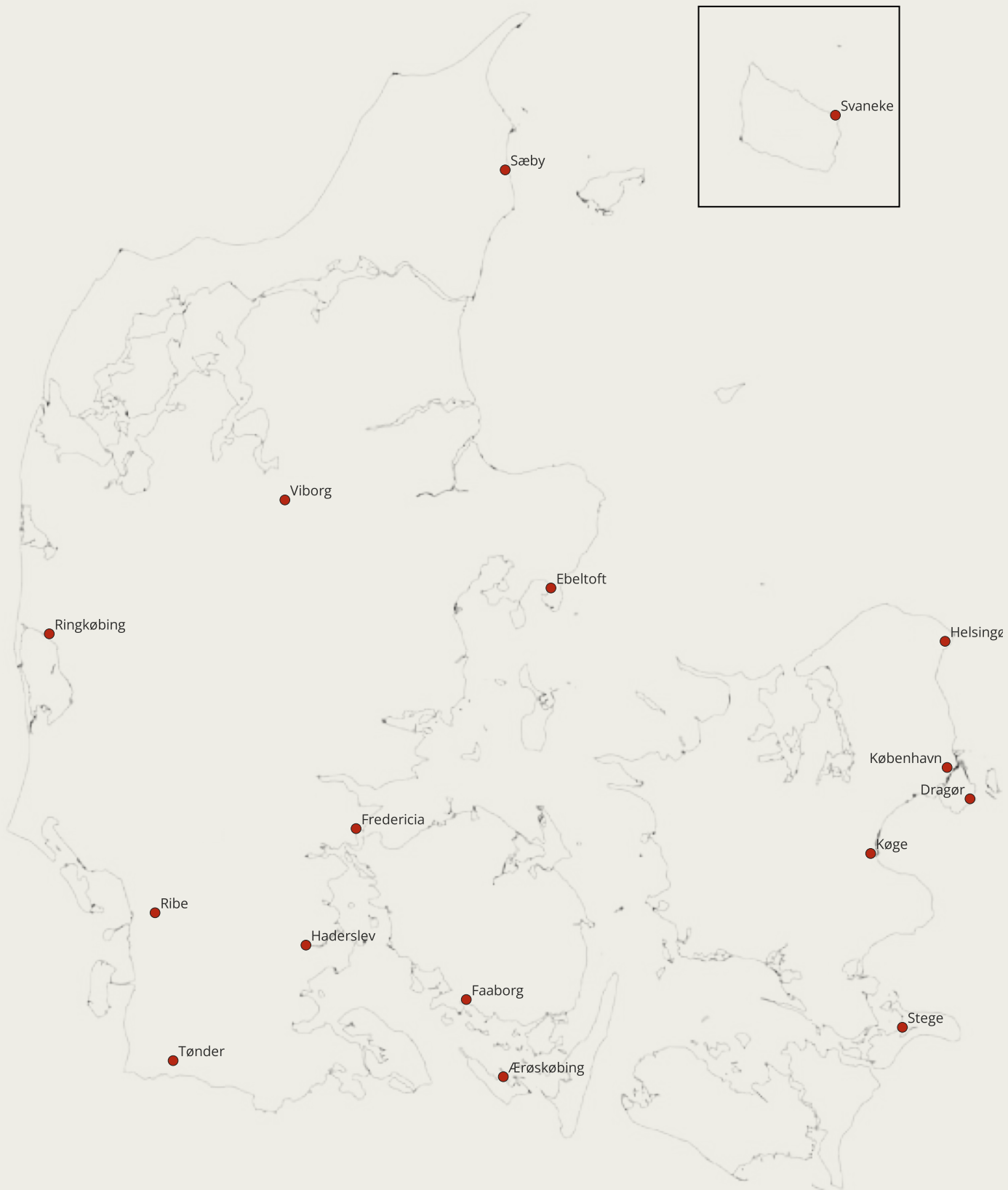
VIBORG

Stiftsby og landsting ved Hærvejen

ÆRØSKØBING

Søfart fra Det Sydfynske Øhav til hele riget

KORT OVER UDPEGEDE NATIONALE KULTURMILJØER

SKIPPERBYEN VED ØRESUND

DRAGØR KULTURMILJØ

Geografi: Dragør Kommune, Region Hovedstaden

Bytype: Skipperby

Landskabelig placering: På den flade strand ud til Øresund

Anlagt: Opstået som midlertidig markedsplads i 1300-tallet og som fast bebyggelse fra 1500-tallet

Købstadsprivilegier: Nej

Temaer: Søfart, byplan og byggeskik, hjemmeindustri i form af væveri og blegeri

Karakteristiske træk:

- Den tidlige molehavn med flere ældre bygninger; tidligere tolderbolig, smedjer, rådstue, beghus, lodsbygning, udkigstårn og havnepakhus
- Strandengene, der blev brugt til at blege tøj på
- Den særegne byplan med øst-vestgående gader og nord-sydgående stræder, dertil de smalle slipper, mange små forskydninger samt pladser beplantet med træer
- Bygningernes placering i forlængelse af hinanden langs de øst-vestgående gader med sydvendte haver
- Den lave bebyggelse på en- til to etager bestående af et mindre antal bindingsværkshuse og et stort antal grundmurede huse
- Den enkle byggeskik med gulkalkede mure, sorttjærede sokler og murankre, de relativt stejle tage uden tagudhæng dækket af røde tegl eller strå, de høje gavle, og gavlkviste samt sirligt dekorerede hoveddøre
- Fraværet af monumentale bygninger
- Huse af byens tidligere bygmester Johan H. Blichmann
- De mange plankeværker og stakitter, mindre pladser og vandposter
- Kikkenborgene – et lille udsigtstårn placeret på taget
- Den gennemgående brostens- og pigstensbelægning

KULTURMILJØETS FORTÆLLING

Dragørs bymidte har et unikt helhedspræg, som kommer til udtryk i byens karakteristiske plan og byggeprincipper, hvor stort set alle huse er placeret langs de øst-vestgående gader med sydvendte haver og bygget efter den samme enkle byggeskik. Særligt kendetegnende for byen er de usædvanligt mange gulkalkede facader.

Kulturmiljøet i Dragør er et eksempel på en skipperby med sin storhedstid inden for søfart i 1700- og 1800-tallet. Byen har en strategisk placering ved den sydlige indsejling til Øresund. I gade- og ejendomsstrukturen videreføres formentlig træk fra bodebebyggelsen ved middelalderens markeder. De mange forholdsvis små og ensartede huse fortæller om et samfund, hvor de fleste mænd ernærede sig ved søfart som skippere eller matroser, og mange kvinder havde en indtjening ved at væve. Byens fortælling om søfart kan blandt andet aflæses i de mange velbevarede huse fra 1700- og 1800-tallet heriblandt de såkaldte skipperhuse, kikkenborgene og havneområdet med flere ældre huse med tidligere havnefunktioner. Mens byens fremtrædende hjemmeindustri alene kan aflæses i det lille blegerhus på hjørnet af Blegestræde og Bymandsgade foruden de åbne græsenge, der tidligere blev brugt til at blege tøj på.

BÆRENDE BEVARINGSVÆRDIER

Dragør er udpeget som nationalt kulturmiljø, fordi den er et velbevaret eksempel på en by, hvor søfart var hovederhvervet, og hvor de ensartede huse vidner om et samfund med små sociale skel.

De bærende bevaringsværdier knytter sig til helhedspræget og den særegne byplan med de mange slipper og stræder samt små forskydninger og pladser beplantet med træer, de mange huse i en- til to etager fra 1700- og 1800-tallet samt det store antal haver, kikkenborgene, de åbne grønne områder ved stranden, molehavnen med lodsstation og de øvrige ældre bygninger ved havnen. De mange kig mod havn og hav styrker byens landskabelige sammenhæng og søfartsfortællingen, mens det frie ind- og udsyn mellem by og åbne græsenge tydeliggør kulturmiljøets afgrænsning.

Derudover har byens gennemgående enkle byggeskik stor betydning for kulturmiljøets karakter og er med til at understrege skipperbyens forholdsvis flade hierarki, hvor fællesskabet omkring det maritime erhverv har været herskende. Variationen af bindingsværkshuse og de mange grundmurede huse med de karakteristiske gulkalkede overflader, sorttjærede sokler og enten stråtag eller rødt tegltag er værdifuld for fortællingen om byens udvikling. Dertil kommer de karaktergivende plankeværker og stakitter, mindre pladser og gaderum, fælles vandposter, murankre mv., samt de dekorerede hoveddøre og den mørkegrønne farve, som går igen overalt i bybilledet. Også byens gennemførte brostens- og pigstensbelægning understøtter den historiske helhed.

Det brostensbelagte Skipperstræde med en af de små karakteristiske pladser på hjørnet og husenes tydeligt gennemgående simple byggeskik med høje gavle, gulkalkede facader, gavlkviste og mørkegrønne vinduesrammer og -sprosser.

Dragør Havn med ældre bygninger i forgrunden, som tidligere har fungeret som rådstue, havnekontor og beghus. Sidstnævnte har været anvendt til kogning af beg og senere som køkken for skibe, der lå i havn. Dragør Museum holder nu til i bygningerne.

EKSISTERENDE BESKYTTELSE OG REGISTRERING

Værdifuldt kulturmiljø i kommuneplan: Ja

Bevarende lokalplan: Ja

Antal fredede bygninger: 75; bl.a. bygninger med centrale havnefunktioner: Lodsbygning med udkigstårn (Gl. Havn 11), smedje (Gl. Havn 13), havnepakhus (Gl. Havn 14), rådstue, havnekontor og beghus (Strandlinien 2-4) og "Kolerahuset" eller Nordre smedje (Strandlinien 5A)

Bygninger med høj bevaringsværdi: 0 (322 bygninger er udpeget som bevaringsværdige uden SAVE-registrering på grundlag af Nationalmuseets bygningsregistrant fra 1979)

Beskyttede fortidsminder: 1; milesten.

Kulturarvsareal*: Dragør har fortid som markedsby og en del af Skånemarkedet i 1300-tallet. Resterne af markedspladsen ligger som op til 2 meter tykke kulturlag under den nuværende by. Området har stor forskningsmæssig værdi som den danske pendant til skånemarkederne i Skanør og Falsterbo på den modsatte side af Øresund

Kommuneatlas/bygningsregistrant: Historiske huse i Dragør, 1979

Bygningsforbedringspulje/bevaringsfond: Dragør Byfond

Bevaringshistorik: I 1934 oprettes Dragør Bygningsfredningsnævn. Nævnet udarbejder en beskrivelse af kulturmiljøet i 1949, og i 1964 vedtager kommunalbestyrelsen den første byplanvedtægt med bevaringsbestemmelser. I 1989 vedtages den stadigvæk gældende Lokalplan 25 for Dragør gamle bydel

* Et kulturarvsareal er et arkæologisk interesseområde med skjulte fortidsminder, der så vidt muligt bør bevares i jorden. Kulturarvsarealer er ikke fredede områder. Se i øvrigt: www.kulturarv.dk/fundogfortidsminder/

UDDRAG AF KOMMUNEPLAN 2022

"Dragør gamle bydel og havnen udgør et unikt og velbevaret samlet kulturmiljø, hvor de kulturhistoriske træk i form af bebyggelsesstrukturen, de historiske bygninger, grønningerne, Skurbyen, de historiske bygninger og nyere møler mv., vidner om tidligere tiders livsgrundlag: Skibsfarten, fiskeriet og de dertil knyttede erhverv. Havnens og byens udviklingshistorie er tæt knyttet sammen.

(...)

I dag er Dragør gamle by og havn et enestående eksempel på byområde, der afspejler en maritim kultur i 1700- og 1800-tallet, hvor Danmark var blandt Europas førende søfartsnationer. Det var den periode, hvor store og hurtige sejlskibe for alvor skabte forbindelser mellem landene i Europa, men også mellem verdensdelene. Dragør kan beskrives som en skipperby, idet langt hovedparten af den lokale befolkning udelukkende levede af søfart – nærmere bestemt handelssejladts – trampfart.

(...)

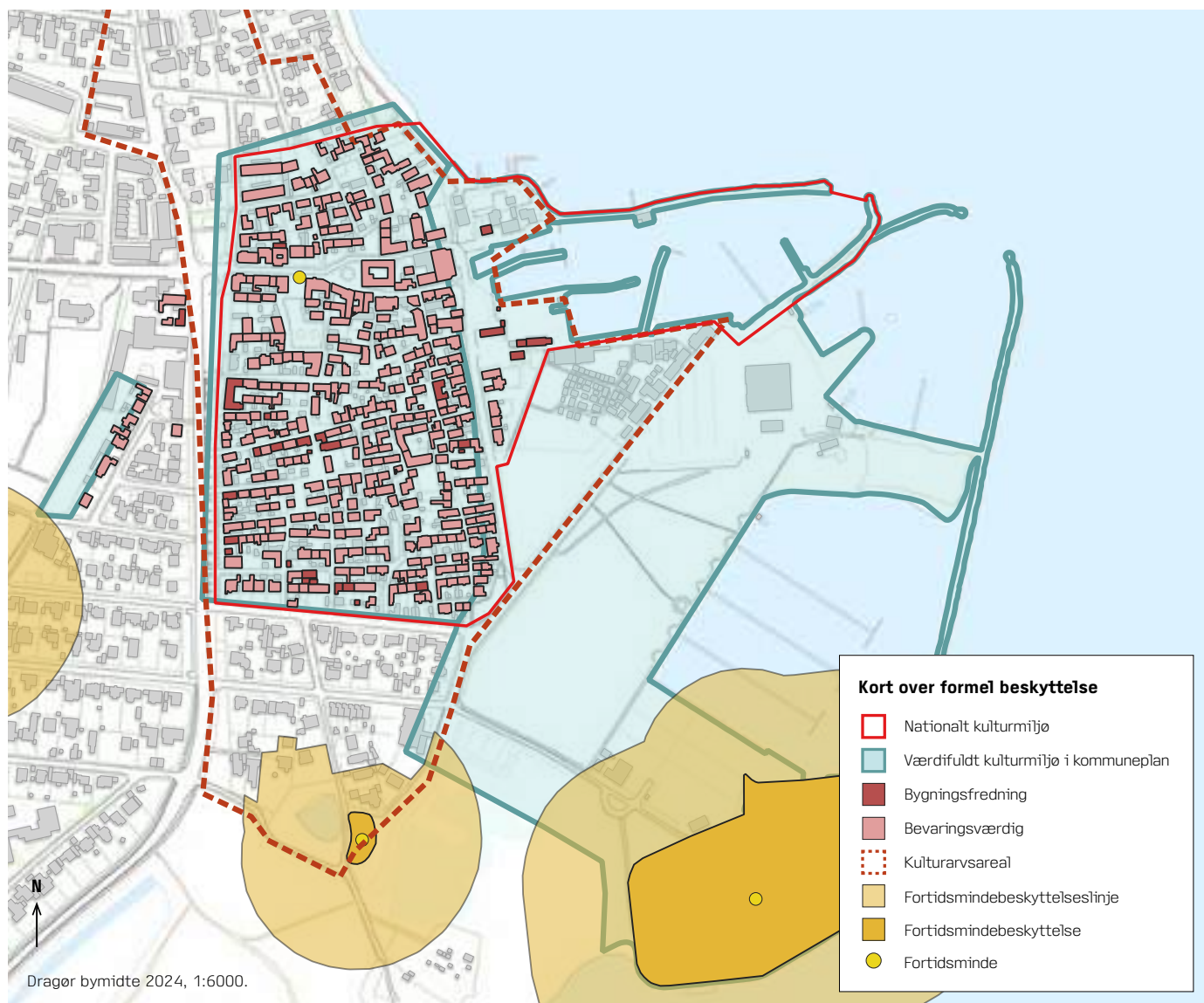
Bydelen er kendetegnet ved et usædvanligt helhedspræg fra en periode med en levende håndværkertradition, hvor bl.a. regler om materialers og konstruktioners evner og begrænsninger – sammenholdt med tradition for proportioner – har været bestemmende for husenes udformning. Disse dyder, forenet med den koncentrerede byplan, er grunden til, at Dragør gamle bydel besidder helt unikke arkitektoniske kvaliteter."

Det tidligere havnepakhus, Gamle Havn 14, opført 1845, fredet. Pakhusfunktionen afspejles blandt andet i revleporte, luger og det ubrudte tag. Bygningen indgår i et unikt havnemiljø, der vidner om byens storhedstid inden for søfart og handel.

Fogedens Plads, hvor et af de såkaldte skipperhuse til venstre i billedet er med til at danne ramme om pladsen. Hovedhuset på Fogedens Plads 2B, opført ca. 1780 af Johan H. Blichmann, repræsenterer byens gennemgående enkle byggeskik.

Blegerhuset, Bymandsgade 12, opført sidst i 1800-tallet, fredet. Det funktionsbestemte udtryk vidner om blegeriet som fremtrædende håndværk. Lærredet blev kogt i et bygekær, skyllet på stranden og bleget på engene syd for byen.

Den tidligere bagergård, Strandstræde 8, opført 1784, fredet. Huset er fremtrædende i bybilledet i kraft af det store bygningsvolumen og den vestvendte orientering foran en lille plads.

BYSTRUKTUR - PLACERING OG UDVIKLING

Amt, stift, land:

Københavns Amt, Sjællands Stift, Kongeriget Danmark

Indbyggertal 1801 / 2025:

2.225 (inkl. Magleby sogn) / 12.304

Tidslinje:

- **1300-tallet:** Der afholdes årlige markeder med boder og telte på stranden, hvor siild fra Øresund er den primære vare
- **Ca. 1300 –1500-tallet:** Dragør fiskerleje er en del af Skåne-markedet, et af Europas største markeder på dette tidspunkt
- **1500-tallet:** Fiskerlejet brændes ned til grunden under grevens fejde, siildemarkederne ophører; der opstår en permanent bebyggelse og anlægges en møle til udskibning af kreaturer; byen får skippere, og søfartserhvervet vokser
- **1600-tallet:** Byen er ligesom "hollænderbyen" Store Magleby underlagt det hollandske schoutstyre, et byforstanderskab med en foged (schout) i spidsen
- **1682:** En skibsbro nævnes
- **1684:** Lodseriet oprettes som det første kongeligt privilegerede lodseri i Danmark
- **1700-tallet:** Økonomisk fremgang; byens hovederhverv er søfart; havnen har antagelig fået sit havnebassin, som udvides 1725-29, og søfolkenes hustruer får tilladelse til at drive væveri og blegeri
- **Ca. 1800:** Dragør har Danmarks næststørste handelsflåde med omkr. 80 hjemmehørende fartøjer
- **1807 - 1814:** Søkrigen mod England afslutter byens økonomiske fremgang
- **1842 og 1852:** Dele af byen brænder
- **1860:** Den store yderhavn anlægges, og midtermølen bliver omdøbt til Dampskibsmølen
- **Efter 1900:** Søfartserhvervet mister sin betydning

BYEN I LANDSKABET

Dragør ligger ud til Øresund, der var den vigtigste sejlroute mellem Nordsøen og Østersøen. Byen er anlagt på det marine forland på den sydøstlige del af det flade Amager. Placeringen ved Øresund og nærheden til København har haft afgørende betydning for byens udvikling.

Den historiske helhed fra før 1850 fremhæves af den naturlige afgrænsning mod havet og strandengene i øst og sydøst samt gaderne Vestgrønningen og Rønne Allé mod vest og syd.

GADENET OG MATRIKELSTRUKTUR

Den vigtigste vejforbindelse, Kongevejen, kommer fra nord og drejer mod øst ved Store Magleby. I Dragør fører Kongevejen ned til havnen efter at have passeret Badstuevælen og forgrener sig i Toldergade. I denne del af byen ligger Dragørgård, den ene af byens kun to gårde, samt kroen. Den anden forbindelsesvej til København, Strandvejen langs Øresund, ledes i dag uden om Københavns Lufthavn.

Området tættest på Øresund er antagelig den ældste del af det nuværende Dragør. Smalle gyder fører fra stræderne til stranden.

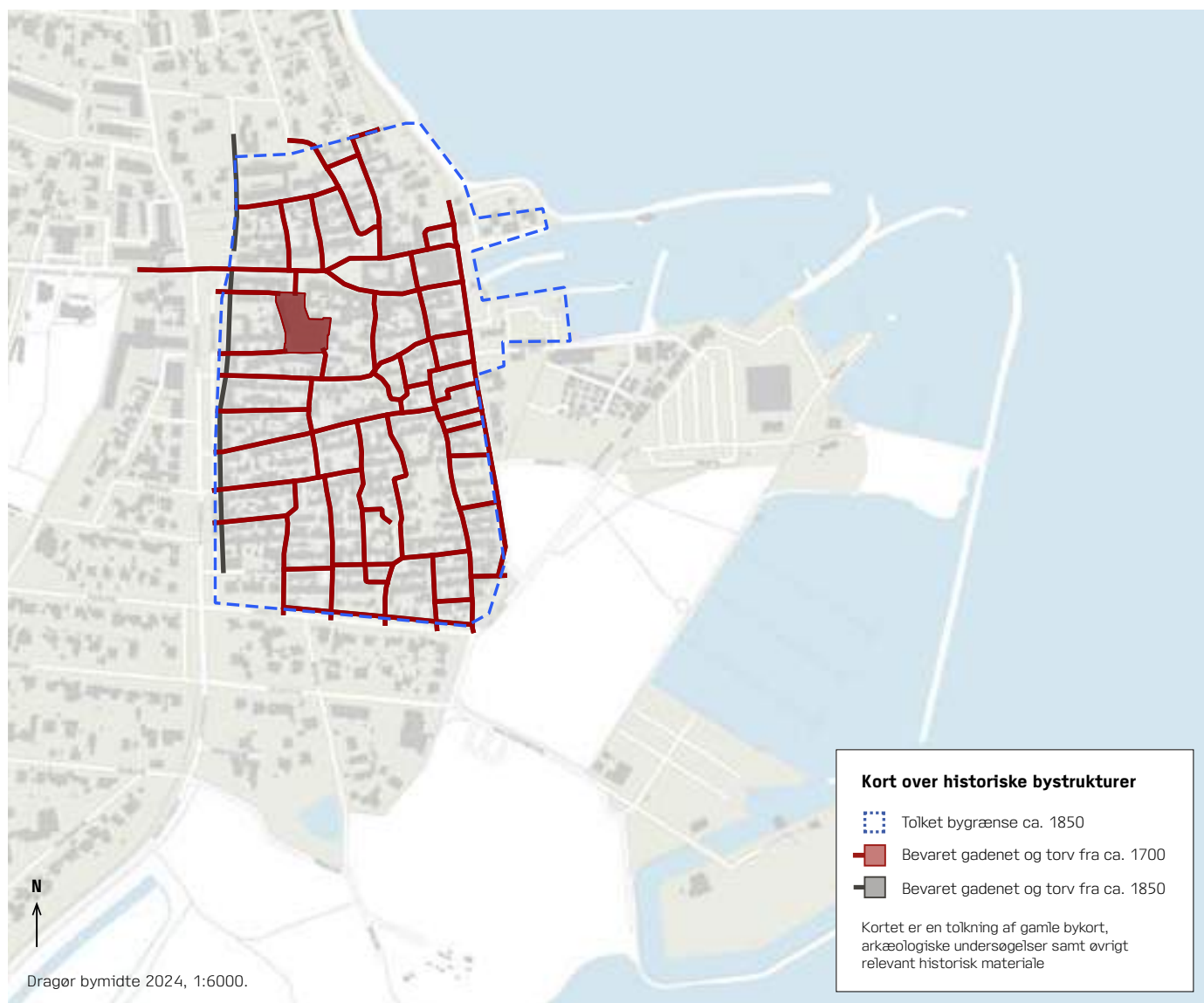
Husrækkerne fra 1700- og 1800-tallet er ikke opført efter en egentlig plan, men følger lokal byggeskik. I sin form rummer bebyggelsen imidlertid træk, der kan spores tilbage til middelaldermarkedets inddeling i regelrette grundstykker, hvor hver hansestad havde sine handelsboder. Dragørs vestlige del bliver bebygget i slutningen af 1700-tallet og begyndelsen af 1800-tallet.

Dragør kendetegnes af et helt særligt byplanmønster fra slutningen af 1600-tallet, men formentlig baseret på middelalderens markedsinddeling. Gadenettet består af øst-vestgående gader mellem Vestgrønningen og havnen/Strandlinien, hvor kysten tidligere har gået, og krydses af de smalle nord-sydgående stræder. I byens karréer er de fleste huse placeret langs den nordlige side og med haver mod syd. Det betyder, at de øst-vestgående gader har en sammenhængende længebebyggelse i skel langs gadens sydside og en ofte mere tilbagetrukket bebyggelse med forhaver langs nordsiden. Byplanmønsteret medfører dertil, at de nord-sydgående stræder bærer præg af bebyggelsens gavle.

Grundene er ensartede i størrelse, og flertallet er omtrent kvadratiske. Byens få gårde har dog større grunde, og enkelte grunde er særligt små, f.eks. på dele af Strandstræde.

Målebordsblad opmålt 1899, gengivet i 1:80.000.

Havneområdet med den tidligere nordre smedje til venstre og tidligere tolderbolig til højre fra hhv. 1700 og 1831.

Byen er kompakt med få bygårde og mange mindre huse. Byens tidlige havnebassin er tydeligt og markant. Original 1-matrikelkort opmålt af Niels Rasmussen Lyngbye 1811. CC BY 4.0 Geodatastyrelsen.

BYENS FREMTRÆDEN - ARKITEKTUR OG SKALA

HELHED OG BYPLAN

Byen har et usædvanlig stærkt helhedspræg, som i høj grad skyldes den ensartede bebyggelse i samme enkle byggeskik med gennemgående brug af de samme materialer og farver samt byplanen med øst-vestgående gader og nord-sydgående stræder. Selv om man skelner mellem gårde, skipperhuse og huse, er de alle forholdsvis ens af størrelse. Bebyggelsen er ikke opført ud fra en samlet plan, men har en vis regelmæssighed, der kan stamme tilbage fra middelalderens markedsboder, samtidig med at det flade strandareal har lagt op til regelmæssighed.

Det flade landskab og fraværet af monumentale bygningsværker skaber en byprofil, hvor byens bebyggelse fremstår med samme tyngde og betydning. De gulkalkede skorstene og kikkenborgene er det eneste, der stikker op blandt de mange røde tegltage - foruden lodstårnet på havnen. Byens profil understreger det flade hierarki, som kendetegner byen og dens beboere, som har været en del af samme søfarts- og arbejderkultur med erhverv inden for fiskeri, søfart, væveri, blegeri m.m.

BEBYGGELSESMØNSTRE

Det er karakteristisk, at bebyggelsen er placeret langs ejendommenes nordskel, således at grunden åbner sig mod syd, hvor der ofte er anlagt en have. Her er der typisk opført mindre udhuse, og grundene er i øvrigt afskærmet fra gaden af plankeværk. Huslængerne blev lagt solret, dvs. øst-vest. I de øst-vestgående gader betyder det, at huslængerne ligger helt ud til skellet på gadernes sydside, mens gadernes nordside lukkes af plankeværker med bagvedliggende småhaver, fordi længerne her er trukket væk fra gaden.

Bodestræde, et af byens nord-sydgående stræder med de karakteristiske gavle. Det smalle, brostensbelagte stræde med små knæk og lave huse skaber et intimt og stemningsfuldt rum. Th. en smal slippe med kig mod Øresund.

Dog indeholder byplanen en hel del afvigelser fra byplanprincippet, variationer, små knæk, forskydninger og pladser, som i høj grad også er med til at give Dragør dens særlige karakter.

BYGNINGER OG DETALJER

Bygningerne i Dragørs historiske bymidte er i én eller to etager, opført i bindingsværk eller grundmur, gulkalkede og med røde tegltage eller stråtage. En del er sammenbyggede længer, andre er små huse forbundet af plankeværk, skure eller udhuse. Næsten alle har små haver. De ældste bindingsværkshuse har gennemstukne bjælkeender, som man kan se fra gaden. Kulturmiljøet i Dragør bærer især præg af huse fra slutningen af 1700- og 1800-tallet. Det økonomiske opsving i denne periode gjorde, at man begyndte at bygge mere solide huse, grundmurede og med tegltage. Facaderne er ofte vandskurede, stort set alle gulkalkede - også skorstenene - og med hvidkalket gesims. Soklerne og de s-formede murankre er sorttjærede, taghældningen en smule stejlere end normalt, hvilket giver husene deres høje gavle. Enkelte steder ses små lemme eller luger på husgavlen, som har været brugt til at stuve sejl- og fiskeudstyr af vejen på husets loft. Hoveddørene er ofte udsmykkede og gerne malet mørkegrønne, som også vinduesrammer og -sprosser er.

Tømrer og snedker Johan H. Blichmann, der fungerede som bygmester i Dragør fra omkring 1775 til 1811 har sat sit præg på byens arkitektur - de fint snedkererede hoveddøre er opkaldt efter ham som "Blichmann-døre".

Dragør er en af de byer, der tidligst anlagde en egentlig molehavn. Det er med til at understrege søfartens betydning for byen.

De mange kikkenborge (små udsigtstårne på hustaget) er karakteristiske for byen. Herfra kunne man holde øje med trafikken på vandet.

Et af de få bevarede spor efter den omfattende tekstilindustri er Blegerhuset på hjørnet af Blegerstræde og Bymandsgade. Her blev stoffet kogt i en stor gryde for bagefter at blive bleget på en af strandengene.

I byens flade hierarki, hvor hverken kirke eller anden form for magt har sat sit præg, er det byens bebyggelse i sig selv, der tegner billedet. De små detaljer og variationer i bebyggelsen får dermed lov at træde frem, heriblandt forskellen på de mange enetages huse og de såkaldte skipperhuse i to etager, kikkenborgene på nogle af hustagene, de s-formede og sorttjærede murankre og de fint bearbejdede hoveddøre. Byens træer, de mange små pladser og tætte gaderum, byinventar såsom plankeværker og stakitter, små udhuse samt fælles vandposter skaber en særlig intim og semi-privat atmosfære. Dette er igen med til at understrege skipperbyen som en by, hvor mændene var fælles om det maritime erhverv, og kvinderne om hjemmeindustrien.

Dragør bymidte 2023. CC BY 4.0 Klimadatastyrelsen.

Kig mod øst ad Von Ostensgade - en af byens øst-vestgående gader, hvor de fleste huse følger byplanens principper og ligger med langsiden langs gadens sydside. Gadens nordside opleves mere åben med en variation af facader og haver.

En kikkenborg på taget af Lodsstræde 15 - en af flere små udsigtstårne på byens hustage, hvorfra man kunne holde øje med skibstrafikken i Øresund. Huset er fra ca. 1780 og fredet.

Badstuevælen - her lå i 1700- og 1800-tallet byens lergrav, hvor borgerne kunne hente ler til lerklinede huse.

Byens østlige kant set fra den store grønning ud til kysten - med smedje, lodsbygning og udkigstårn i højre side.

Kig mod nord ad Strandstræde, hvor byens karakteristiske byggeprincip kommer til udtryk i form af gavlene mod det nord-sydgående stræde.

Det smalle brostensbelagte Magstræde, hvor byens tidligere kro ligger på højre side, og den tidligere bagergård hæver sig op i baggrunden.

Den gamle kro på hjørnet af Magstræde og Strandgade, opført af Johan H. Blichmann ca. 1800, fredet. Bygningen danner et markant hjørne, hvor dobbeltdøren ("Blichmann-døren") med udskæringer og rundbuet overvindue skaber blikfang.

Jens Eyberts Plads - en af Dragørs mange pladser - omkranset af byens karaktergivende gulkalkede huse med sorttjærede sokler og rødt tegltag eller stråtag og med en af byens bevarede fælles vandposter centralt placeret.

Den tidligere lodsbygning fra 1820'erne og udkigstårnet fra 1912, begge fredede og en integreret del af det maritime miljø omkring havnen i Dragør.

DEN LILLE KØBSTAD MED NATURHAVN

EBELTOFT KULTURMILJØ

Geografi: Syddjurs Kommune, Region Midtjylland

Bytype: Lille købstad

Landskabelig placering: Skubbet morænelandskab

Anlagt: Antagelig før 1250

Købstadsprivilegier: Formentlig ca. 1200

Temaer: Fiskeri, søfart, handel og landbrug

Karakteristiske træk:

- Det middelalderlige gadeforløb med hovedgaden, der deler sig i to ved det gamle rådhus, så gadestrukturen får en Y-form
- Udsigten over Ebeltoft Vig
- Tangdigerne ved Strandvejen, som er blandt de sidste bevarede i landet
- Det kuperede terræn, som på mange huse afspejles i høje sokler, der kan optage terrænfaldet, og trapper til hoveddøren
- Den sammenhængende, homogene bebyggelse i en eller to etager
- De mange bindingsværkshuse fra 1600-1800-tallet
- Det gamle rådhus i bindingsværk med det trekantede torv foran og det yngre, kvadratiske torv mod vest
- Ebeltoft Kirke med oprindelse i middelalderen og spir fra 1700-tallet
- Købmandsgårde mod nord ned mod stranden og mindre huse især mod øst og syd
- De grønne oprindelige nyttehaver bag husene, især bevaret i den sydlige del af bymidten
- Brostens- og pigstensbelagte gader og pladser i stort set hele den gamle bymidte

KULTURMILJØETS FORTÆLLING

Kulturmiljøet i Ebeltofts bymidte opleves som en utrolig helstøbt og sammenhængende helhed, hvor alt fra facader, gadebelægninger og byinventar til den overordnede plan og bebyggelse er med til at formidle købstadens forandring fra middelalderen og frem til 1800-tallet.

Ebeltoft fortæller historien om købstaden ved den østjyske kyst med et lille og forholdsvis magert opland, hvor landbrug og søfart spillede en stor rolle. Den kongelige skov Bjørnkær, som lå omkring Ebeltoft, havde stor betydning for byens indtægter, da de hjemmehørende skibe sejlede tømmer og brændsel til kongens København. Ebeltoft havde blandt andet på den baggrund en økonomisk opgangsperiode i 1500-tallet og ind i 1600-tallet. Adgangen til tømmer viser sig også i de mange huse med et rigt og kraftigt bindingsværk.

BÆRENDE BEVARINGSVÆRDIER

Ebeltoft er udpeget som nationalt kulturmiljø, fordi byen i høj grad har bevaret den lille købstads karaktertræk, i gadenettet såvel som i bygninger og detaljer.

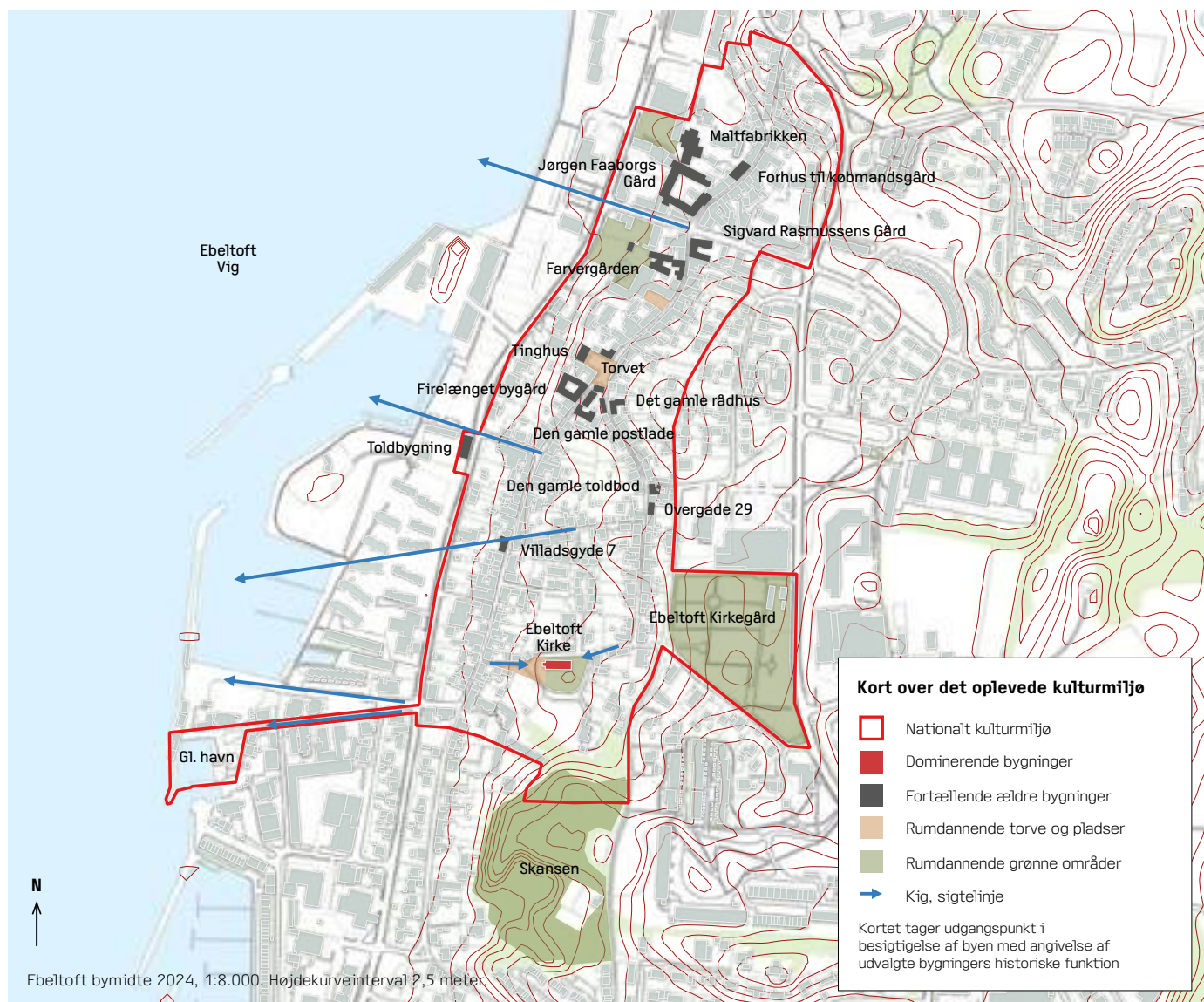
De bærende bevaringsværdier knytter sig til den senmiddelalderlige byplan, der er bevaret stort set intakt, og den homogene bebyggelse med en del huse fra 1600-1800-tallet, der følger det bugtende gadeforløb og det kuperede terræn. De relativt mange bevarede bindingsværksbygninger fortæller om den beskedne vækst i perioden og har stor betydning for den historiske bymidtes særegne karakter. Byens to pejlemærker, kirken mod syd og den yngre Maltfabrik mod nord, står i kontrast til den lave bebyggelse på en til to etagers højde og definerer tilsammen byens profil. Denne er ligeledes vigtig for forståelsen af kulturmiljøets fortælling.

Også byens smukt bearbejdede overflader som gadebelægninger, facader og tagflader er værdifulde for kulturmiljøet – heriblandt variationen mellem det markante bindingsværk og de pudsede facader i forskellige farver, kalkede overflader, de høje sorttjærede sokler, de mange røde tegltage og ikke mindst de taktile brostens- og pigstensbelægninger, som strækker sig gennem næsten hele den historiske bymidte som et stort, sammenhængende tæppe. Adelgade, Overgade og Nedergade samt dele af Kirkegade har formentlig været brolagte allerede før 1661. Sammen med detaljer som de diskrete ældre gadelamper er det hele med til at skabe et stærkt helhedspræg i bymiljøet.

Tangdiget langs Strandvejen danner en brudt række og består af lag af bændeltang eller ålegræs. Diget beskyttede oprindeligt de lavtliggende nyttehaver, som lå langs kysten, og dannede grænse til det gamle Ebeltoft. De tidligste beskrivelser stammer fra omkring år 1700, men diget er sandsynligvis ældre.

Bindingsværk og gadebelægninger med bro- og pigsten understøtter det helstøbte kulturmiljø. Tv. Overgade 5 fra 1850 sammenbygget med nr. 7-9 fra ca. 1698. Th. den gamle postlade fra omkring år 1700, alle fredede.

Torvet med Det Gamle Rådhus fra 1789 og hovedgaden, der deler sig i Overgade til venstre og Nedergade til højre for rådhuset.

EKSISTERENDE BESKYTTELSE OG REGISTRERING

Værdifuldt kulturmiljø i kommuneplan: Ja

Bevarende lokalplan: Ja

Antal fredede bygninger: 23; bl.a. Ebeltoft gl. Rådhus (Torvet 2A) og flere store gårde (Adelgade 13-15, 25-29, 28-32, 39-41 og Juulsbakke 6)

Bygninger med høj bevaringsværdi: 39

Beskyttede fortidsminder: 1; skanse

Kulturarvsareal*: De ældste oplysninger om byen Ebeltoft stammer fra de første købstadsprivilegier givet af Erik Menved den 21. januar 1301. Kun nogle få mønter fra 1260 fundet under gulvet i Ebeltoft Kirke antyder, at byen har eksisteret endnu længere tilbage. Den egentlige middelalderby har sandsynligvis været placeret umiddelbart omkring kirken og den ældste havn lige vest for kirken. Skønsmæssigt har middelalderbyen strakt sig ca. 400 m nord for og 400 m syd for kirken. I østvest retning har byen formodentlig kun strakt sig ca. 150 m øst for og 150 m vest for kirken

Kommuneatlas/bygningsregistrant: Kommuneatlas for Ebeltoft Kommune, 1999. Bevaringsplan Ebeltoft, 1970

Bygningsforbedringspulje/bevaringsfond: Nej

Bevaringshistorik: I 1932 stiftes Ebeltoft-Fonden. Byrådet vedtager i 1963 en bygningsvedtægt, hvorefter byggetilladelser inden for den gamle bydel kan gøres betingede

* Et kulturarvsareal er et arkæologisk interesseområde med skjulte fortidsminder, der så vidt muligt bør bevares i jorden. Kulturarvsarealer er ikke fredede områder. Se i øvrigt: www.kulturarv.dk/fundogfortidsminder/

UDDRAG AF BEVARENDE LOKALPLAN FOR EBELTOFT MIDTBØY

"Det er Ebeltoft midtbys bygninger, haver, gårdspladser og gadenet, der først og fremmest karakteriserer byen. Der er tale om historiske træk, som er bevaret gennem mange århundreder og det er netop herved, at "Købstaden Ebeltoft" er kendt og elsket i vide kredse.

(...)

Byens lidt afsides beliggenhed har betydet, at her i lange perioder er sket en forholdsvis beskeden udvikling, og blandt andet derfor er byens middelalderlige gadenet forblevet uændret. Der har ikke været økonomi til de store forandringer, og det nybyggeri der fandt sted, blev udført uden at overskride den eksisterende bebyggelses proportioner og stil.

(...)

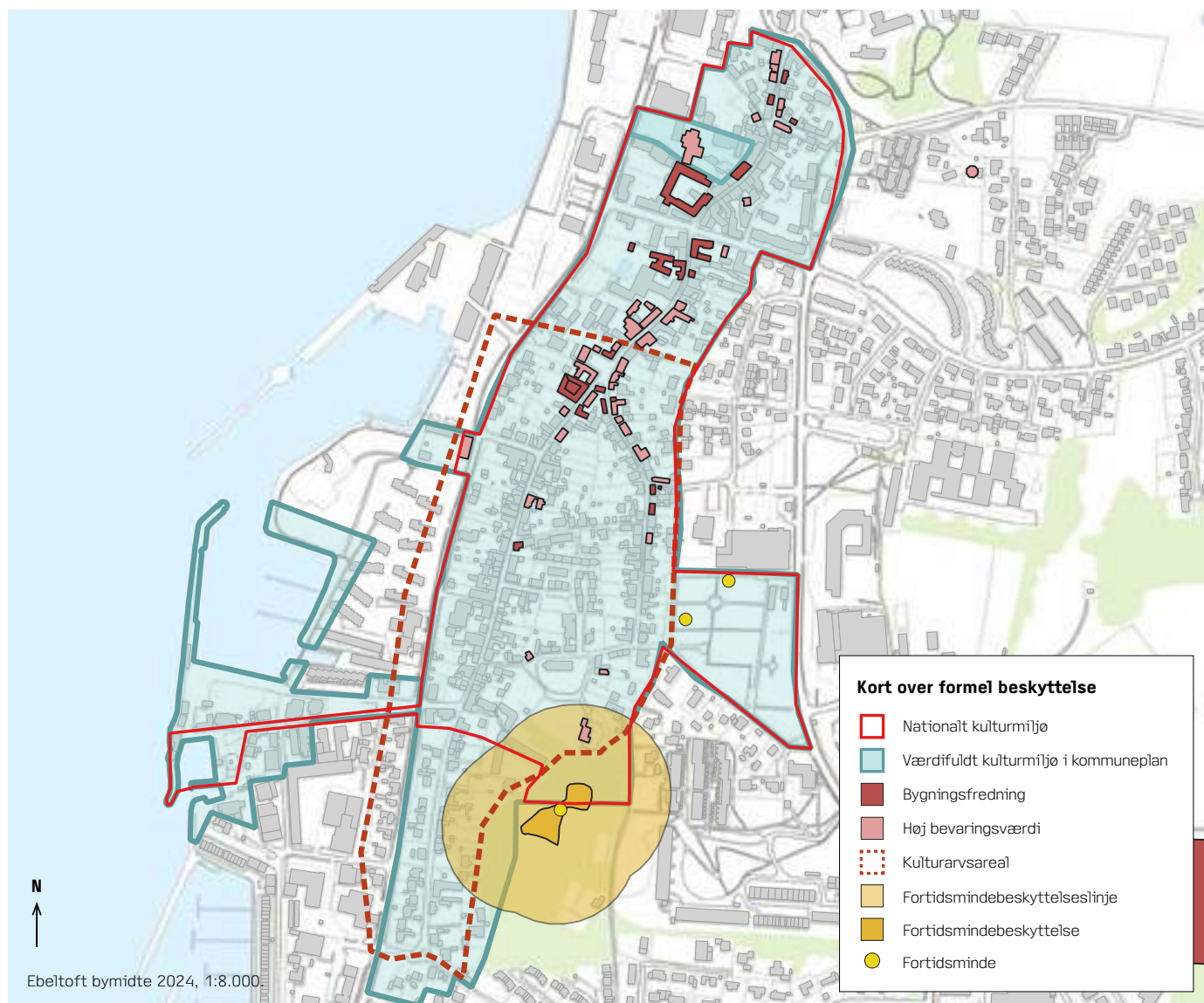
Det er dog ikke mindst antallet af bindingsværkshuse der giver Ebeltoft midtby en særlig karakter. Disse huse er overvejende opført i én etage og kan tidsmæssigt deles op i en ældre og en yngre gruppe. De ældste bevarede bindingsværkshuse stammer fra 1600-tallets slutning og 1700-tallets begyndelse. De yngre er fra perioden ca. 1800 til 1900."

Overgade med kig mod den gamle toldbod på Overgade 23 på hjørnet af Kurveledet, opført som beboelse i slutningen af 1600-tallet, fredet.

Grundmuret forhus i 14 fag til højre i billedet - del af en tidligere købmandsgård, Adelgade 39-41, opført 1854, fredet.

Sigvard Rasmussens Gård, Adelgade 28-32, opført og udbygget mellem 1600- og 1800-tallet, fredet.

BYSTRUKTUR - PLACERING OG UDVIKLING

Amt, stift, land:

Randers Amt, Aarhus Stift, Kongeriget Danmark

Indbyggertal 1801 / 2025:

598 / 7.287

Tidslinje:

- **Ca. 1200:** Ebeltoft opstår
- **1301:** Byen får sine første købstadsprivilegier
- **1458:** Kirken nævnes første gang
- **1500-tallet:** Byen oplever vækst, især inden for søfarten, hvor udskibning af tømmer fra kongens skove på Djursland giver god indtjening
- **Slutningen af 1600-tallet:** Den store kongelige Bjørnkjær Skov omkring Ebeltoft er nedhugget, og byen mister en hovedindtægtskilde
- **1700-tallet:** Ebeltoft står i stampe, og havnen forfalder, samtidig med at de fleste andre købstæder vokser
- **1755:** En ny havn bygges, men nedbrydes hurtigt af pæleorm og må opgives
- **1800-tallet:** Byen oplever en vis opblomstring
- **1861:** Møltfabrikken opføres som en af byens eneste industrivirksomheder. Fabrikken udbygges ad flere omgange over de følgende knap 100 år.

BYEN I LANDSKABET

Ebeltoft ligger på et skrånende plateau på kanten af en bakket og sandet moræneflade på halvøen Hasnæs, på østsiden af Ebeltoft Vig. Byens beliggenhed er temmelig isoleret. Ingen vigtige gennemfartsveje krydsede byen, før færgeforbindelsen til Sjællands Odde blev åbnet i 1966. Hovedforbindelsen var indtil da ad søvejen langs Jyllands østkyst. Vigen giver beskyttelse for Kattegat og dermed gode betingelser for anlæggelsen af en havn. På landsiden var byen i middelalderen omkranset af Bjørnkær Skov, som hørte under kongen. I 1691 var skoven forvundet på grund af rovdrift. De nuværende skove i området er plantet relativt sent.

GADENET OG MATRIKELSTRUKTUR

Byplanen synes at gå tilbage til middelalderen. Hovedgaden, Adelgade, er en forlænget landevej, der løber parallelt med strandlinjen, og som mod syd deler sig i to, Nedergade og Overgade. De to gadestrækninger samler sig igen syd for kirken til Søndergade. Intet tyder på, at der har været tale om planlægning i moderne forstand. Den ældste del af byen antages at have ligget mod syd nær kirken. Her skrån timerænet jævnt ned mod vigen – i modsætning til længere mod nord ved Torvet og Adelgade, hvor terrænet falder stejlt ned til forstranden.

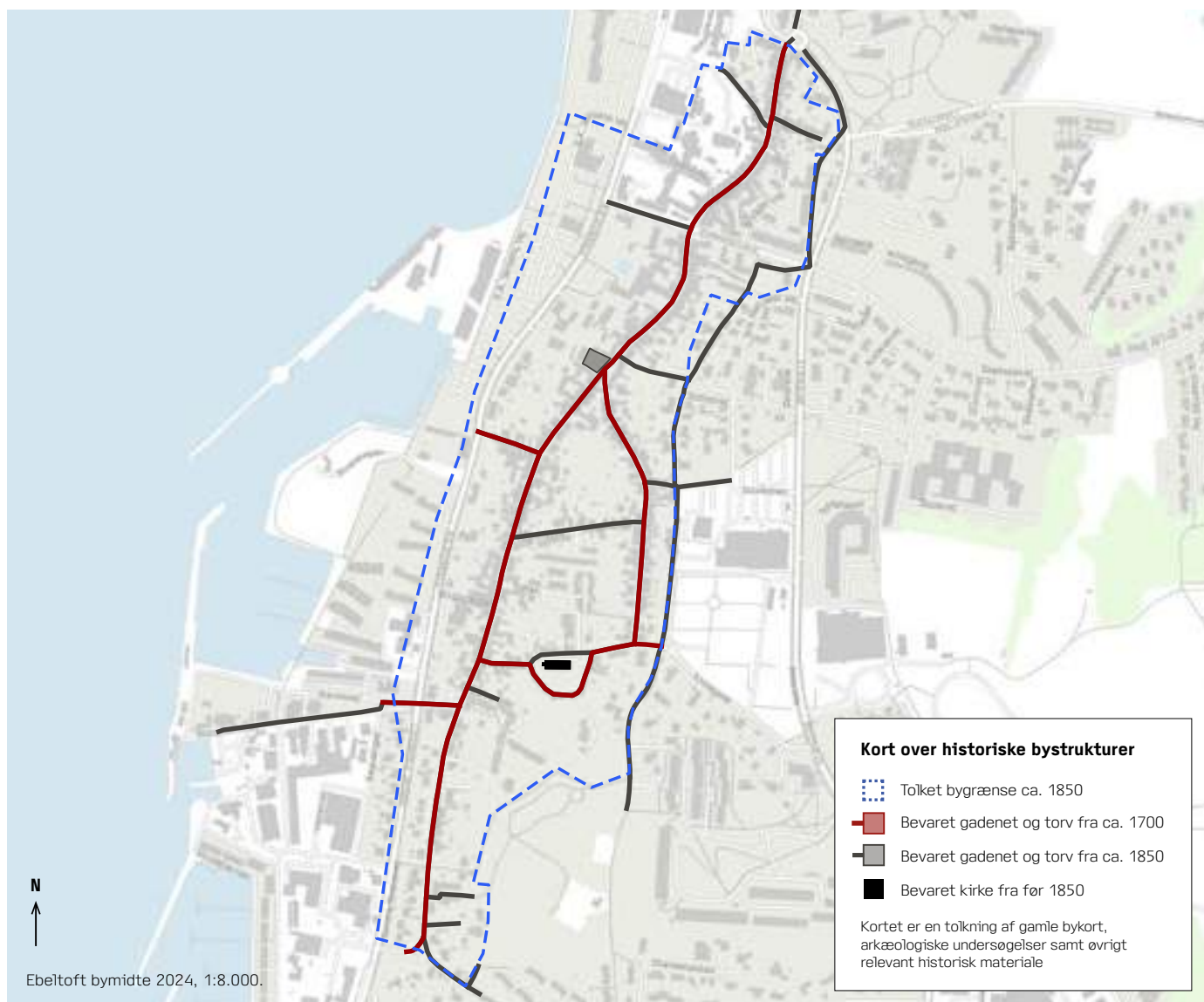
Der er kun få større grunde i byen, og de ligger ned mod stranden i den nordlige del af den gamle bykerne. Her holdt købmændene til, hvorimod den sydlige del af bymiljøet var for småkårsfolk, hvilket ses i de mindre grunde og huse. Det kvadratiske torv vest for rådhuset er først udlagt 1783.

Målebordsblad opmålt 1875 og 1877, gengivet i 1:80.000.

Kig mod havet og havnen ned ad Toldbodvej. Købstadens sammenhæng med havet understreges flere steder langs hovedgaden af kig ud over vigen.

Byen er domineret af kirken og rådhuset, hvor resten af byen består af købmandsgårde og mindre huse. En skibsbro vidner om søfartens store betydning. Resens Atlas 1677, Det Kgl. Bibliotek - digitale samlinger.

Byens grundplan er stort set uændret siden 1677, men et havneanlæg er anlagt i forlængelse af den gamle skibsbro. Traps tegnede kort 1858, Historiskekort.dk.

BYENS FREMTRÆDEN - ARKITEKTUR OG SKALA

HELHED OG BYPLAN

Den senmiddelalderlige byplan er bevaret stort set intakt og er med til at give bymiljøet sit helhedspræg. Havnefronten består mest af opfyldte arealer og nybyggeri, men det skrånende terræn fra hovedgaderne ned mod vandet giver dog flere kig ud over vigen, hvilket understreger byens forbindelse til havet.

Byens profil defineres i dag af det kuperede terræn og den lave bebyggelse med kirketårnet som pejlemærke mod syd og Maltfabrikkens robuste bygningskrop som byens nordlige pejlemærke. Det opleves, som om de to fixpunkter spænder kulturmiljøets fortælling ud mellem sig og markerer hver sin epoke i byens historie – fra den ældste bebyggelse omkring kirken i syd til den senere udvikling mod nord, hvor maltfabrikken etableredes i midten af 1800-tallet.

BEBYGGELSESMØNSTRER

Bebyggelsen er homogen med en række bindingsværksbygninger fra især 1700- og 1800-tallet, der fortæller om den beskedne vækst i perioden. Det er karakteristisk, at husene ligger med langsiden mod gaden og i øvrigt som side- og baghuse langs matrikelskellene. Overgangen mellem de store købmandsgårde i to etager i den nordlige del af Adelgade og de mindre huse i en etage i den sydlige ende af byen er let aflæselig. Den centralt placerede torvedannelse bestående af det ældre trekantede torv foran rådhuset fra 1789 og det nyere rektangulære torv foran rådhuset fra 1840 opleves som byens knudepunkt, hvorigennem hovedgaderne løber.

Ebeltoft er desuden rig på haver, oprindelig nytte- eller kålhaver, som ligger bag mange gårde og småhuse. Derudover er der spredte grønne arealer, hvoraf flere er brandtomter fra krigene i 1600-tallet.

BYGNINGER OG DETALJER

Det Gamle Rådhus fra 1789 skiller sig ud i bymiljøet og fremstår som et centralt placeret vartegn. Rådhusets særlige karakter understreges af den fritliggende bygningskrop med symmetrisk facade i rigt bindingsværk og tavl i rød blank mur, mens bygningens høje klokkespir med urværk stadfæster rådhusets betydning. I den sorttjærede sokkel afspejles terrænets forløb på hver side - nedad mod Nedergade og opad mod Overgade. Rådhuset fik sit nuværende udtryk ved en stor restaurering i 1909.

De velbevarede købmandsgårde er karakteristiske for kulturmiljøet i Ebeltoft. Købmandsgårdene har rummet en blanding af beboelse, stalde, lader og pakhuse, i enkelte tilfælde også et malteri. Flere af de bevarede gårde har åbne porte ind til stemningsfulde baggårds-miljøer med pigstensbelægninger og bevarede side- og baghuse. Farvergården i Adelgade 13-15 opført mellem 1700 og 1850 er et unikt eksempel på et farveri og gårdanlæg med en stor have, som strækker sig ned til Strandvejen.

De mange bindingsværkslængere med rødt tegltag og de markante høje sorttjærede sokler giver Ebeltoft en særlig karakter. En række grundmurede toetagers bygninger i senklassicistisk stil blander sig med bindingsværkshusene og afspejler byens udvikling i arkitektur og materialebrug. Det nyere rådhus fra 1840 på torvet repræsenterer denne stil.

Det brostens- og pigstensbelagte gadeforløb, som spænder sig ud over stort set hele den historiske bymidte, binder byen sammen og understreger den historiske helhed. Byens gadelamper, hvoraf de ældste er købt brugt af Aarhus by i 1868, indgår diskret og harmonisk i kulturmiljøet.

Farvergården til venstre i billedet med farveri og pumpehus bag forhuset, Adelgade 13-15, opført 1700-1850, fredet.

Ebeltoft Kirke.

Ebeltoft bymidte 2023. CC BY 4.0 Klimadatastyrelsen.

Jørgen Faaborgs Gård - købmandsgård med pakhus, Adelgade 25-29, opført fra 1761-1851, fredet.

Overgade 29, opført 1700-tallet, fredet. Det rige bindingsværk med kalkede tavl, den høje sorttjærede sokkel og det teglhængte tag er karakteristisk for Ebeltoft.

Torvet set fra Overgade.

Maltfabrikken, opført 1861 og ombygget i 2020 til byens nye samlingspunkt og vartegn.

Kig ned ad Nedergade med Villadsgyde til venstre i billedet. Villadsgyde 7 på hjørnet er formentlig opført i 1600-tallet og er fredet.

Det nyere rådhus, opført 1840, SAVE-værdi 3.

Porten ind til Sigvard Rasmussens Gård, Adelgade 28-32, fredet.

Byens udtryk er stort set ikke forandret. Man kan se på byens store matrikler, hvordan købmændsgårdene har domineret byen.

Bergreens Købstadskort 1893.
CC BY 4.0 Geodatastyrelsen.

FÆSTNINGSBY OG RELIGIØS FRISTAD

FREDERICIA KULTURMILJØ

Geografi: Fredericia Kommune, Region Syddanmark

Bytype: Købstad, fæstningsby

Landskabelig placering: På en odde ud til Lillebælt

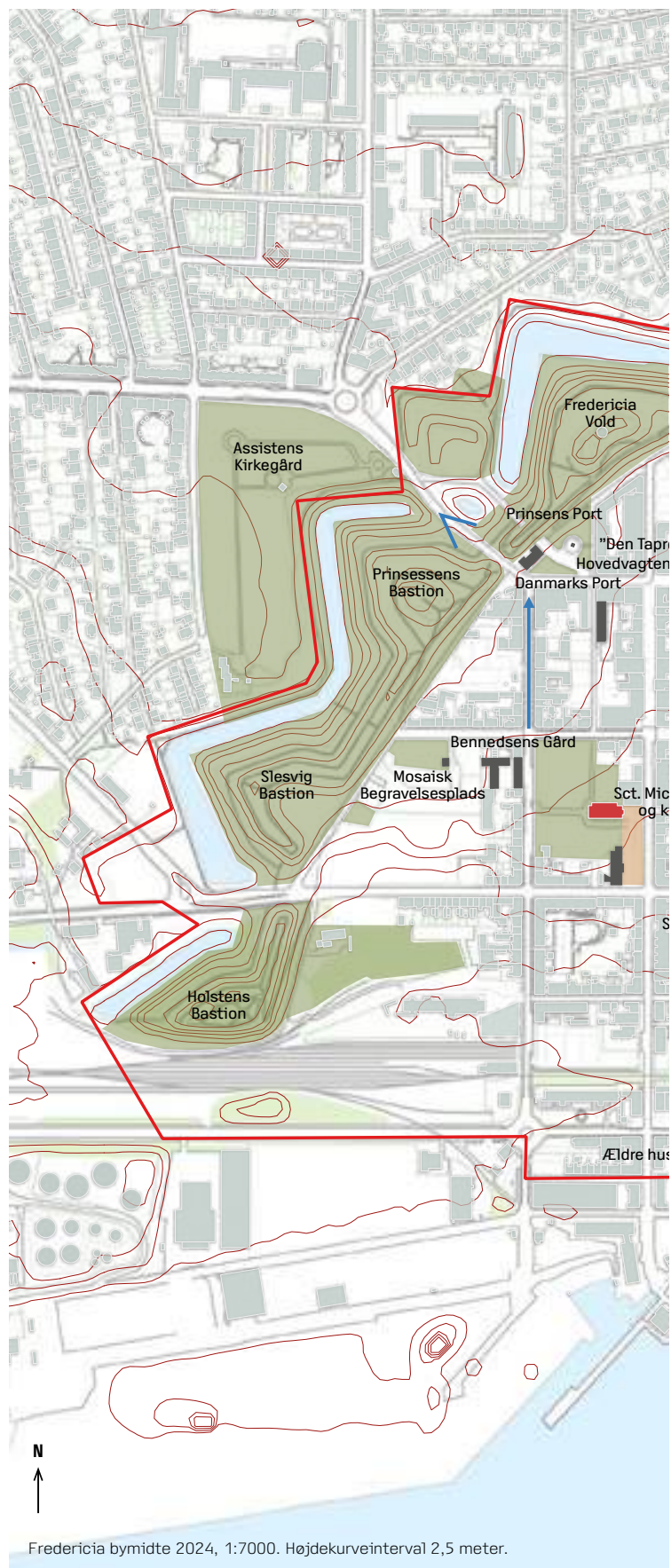
Anlagt: 1650

Købstadsprivilegier: 1650

Temaer: Forsvar, fæstning, byplan, religionsfrihed

Karakteristiske træk:

- Volden med voldgrav, bastioner, kastel, promenade langs den indre vold fod og byportene, Prinsens Port, Nørreport, Danmarks Port og Kongens Port, samt broovergang ved Sjællandsgade/Prangervej
- Byplanen med vinkelrette gader og et centralt, rektangulært torv
- Variation mellem byens brede gader og smalle stræder
- Byens pladser, som underordner sig den stringente karréstruktur
- Bebyggelsens flugtende facader langs gaden
- Stor variation i bebyggelsen; husenes størrelse i en-til treetagers højde, arkitektoniske udtryk og materialer
- Kirkerne og kirkegårdene, der viser de forskellige tros-samfund
- Kirkerne uden tårn, da man oprindeligt ikke måtte bygge højere end volden
- De mange militære bygninger; de ældste bygninger Gl. Hovedvagt, Kongens Portvagt, Krudttårnet og bygningerne opført efter 1850: Krudtmagasinet, Garnisonshospitalet, Eksercerhuset og Bülow's Kaserne. Dertil Tøjhuset – et sukkerkogeri, som militæret købte og brugte som depot
- De mange militære mindesmærker med Den Tapre Landsoldat som det vigtigste
- Enkelte bevarede bindingsværksbygninger såsom Bennedsens Gård i Norgesgade 20, Nordstjernen i Kongensgade 25 og husene i Prinsensgade 39
- Den gamle havn med en ældre husrække langs den vestlige del af havnebassinet
- De mange særprægede hjørneudformninger på hjørnehuse

Fredericia bymidte 2024, 1:7000. Højdekurveinterval 2,5 meter.

FÆSTNINGSBY OG RELIGIØS FRISTAD

FREDERICIA KULTURMILJØ

Bronzestatuen "Den Tapre Landsoldat", opført 1858, fredet. Mindesmærket regnes for verdens første rejst over den menige soldat. Foto af Mikael Holdgaard Nielsen.

Kig fra Fredericia Vold og ned ad den snorlige Prinsessegade med Lillebælt og Lillebæltbroen i det fjerne.

KULTURMILJØETS FORTÆLLING

Fredericias historiske bymidte afspejler en unik fortælling om Danmarks forsvar og byplanidealene i 1600-tallet, hvilket aflæses i det samlede - og nyligt restaurerede - fæstningsanlæg med volde, voldgrave, bastioner, kastel og byporte, tilhørende bygninger samt den stringente by- og gadeplan.

Fæstningen fra 1600-tallet skulle blokere for en fjendtlig invasion op gennem Jylland. Kort efter anlæggelsen blev Fredericia imidlertid erobret af svenskerne. Derimod opfyldte fæstningen sit formål i 1849 under Treårskrigen (1848-1851) med det sejrriige udfald af Slaget ved Fredericia 6. juli 1849. Efter krigen i 1864 havde fæstningen udspillet sin rolle.

Dertil rummer byen fortællingen om vanskelighederne ved at etablere et bysamfund på bar mark, og om hvordan kongelige privilegier som religionsfrihed og asylret skulle tiltrække borgere. Kirkerne fra forskellige trossamfund med tilhørende kirkegårde vidner om byens historie som fristad.

Kulturmiljøet har i kraft af det friholdte grønne voldanlæg en velbevaret skarp afgrænsning.

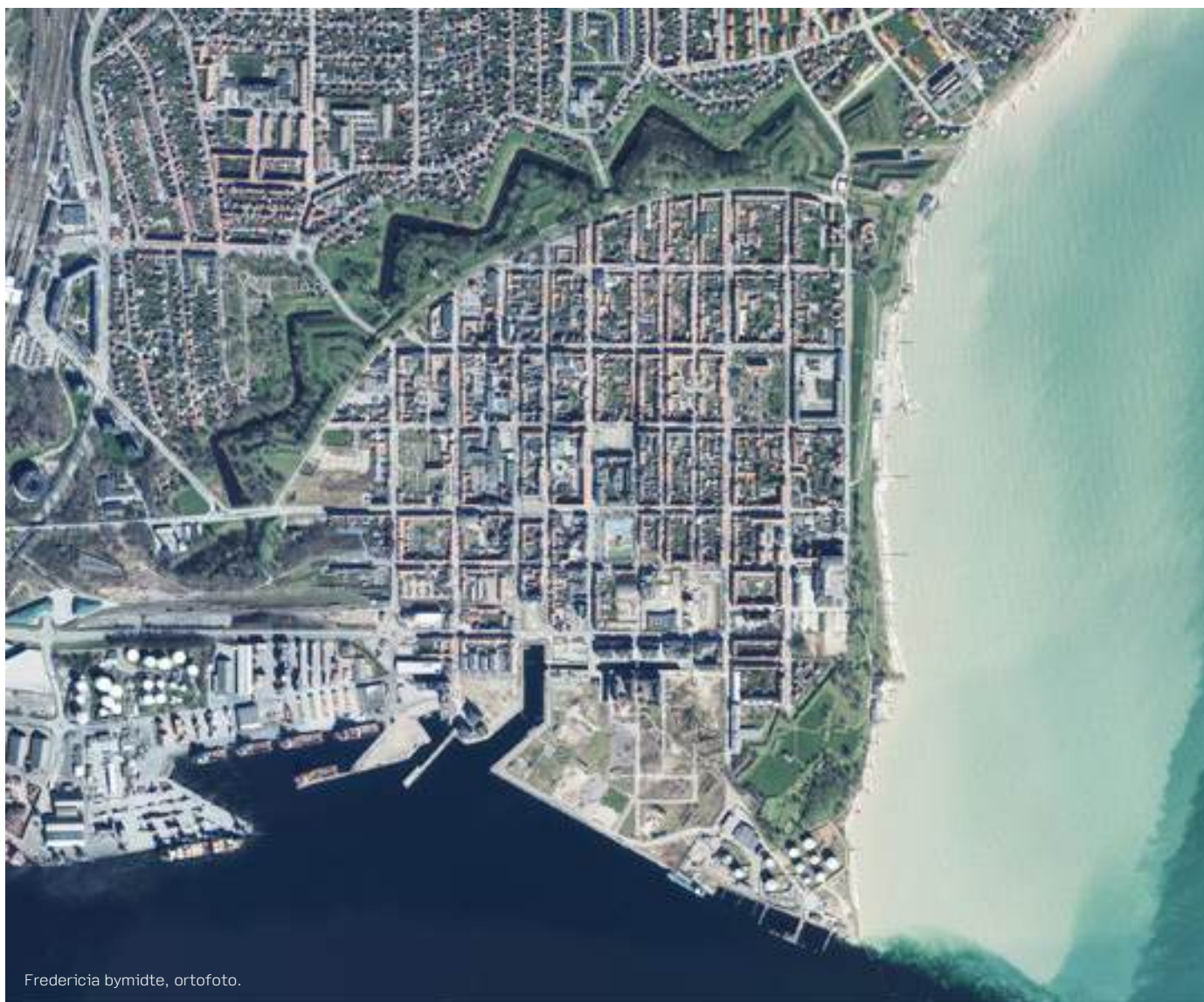
BÆRENDE BEVARINGSVÆRDIER

Fredericia er udpeget som nationalt kulturmiljø, fordi den er landets eneste helstøbte fæstningsby og et unikt vidnesbyrd om byplanlægning, religionsfrihed og krigshistorie fra 1600-tallet og frem.

De bærende bevaringsværdier er hele fæstningsanlægget med jordvolde, bastioner, voldgrave, kastel, byporte og det klare indsyn hertil. Dertil de mange militære bygninger og monumenter, der vidner om byens centrale rolle i 1600- og 1800-tallets danske krigshistorie. Også det regelrette gadenet, som understøttes af den sammenhængende bebyggelses flugtende facader og de rektangulære pladser, der indordner sig i karréstrukturen, er vigtigt for fortællingen. De mange lange kig gennem de snorlige gader med volden som endepunkt samt det frie udsyn fra volden ud over bymidten understøtter oplevelsen af den planlagte fæstningsby. Udsynet over Lillebælt understreger den landskabelige placering og vigtige forbindelse til Fyn.

Kirkerne og kirkegårdene har en særlig betydning for fortællingen om Fredericia som fristad; Trinitatis Kirke (1690), Sct. Michaelis Kirke (1665, tysk), Reformert Kirke (1735), Sankt Knuds Kirke (1767, katolsk) samt Mosaik Begravelsesplads anlagt ca. 1700.

Byens profil defineres af voldterrænet og den en- til treeters høje bebyggelse, hvor kun Sankt Knuds kirketårn hæver sig over volden, da man oprindeligt ikke måtte bygge højere end fæstningen. Derudover vidner bebyggelsens forskelligartede udtryk i størrelse, stil og materialer om byens udvikling gennem flere århundreder.

Fredericia bymidte, ortofoto.

Fredericia Vold, som i dag fungerer som et grønt rekreativt område, indrammer byen og markerer kulturmiljøets afgrænsning. Her et kig hen ad Nørre Voldgade, hvor kontrasten mellem den bløde, grønne vold med de høje træer på den ene side og den stringente byplan og bebyggelse på den anden er tydelig. Byporten Nørreport fra 1922 trykker sig ind i volden og fremstår som en integreret del af fæstningsanlægget. Foto af Mikael Holdgaard Nielsen.

EKSISTERENDE BESKYTTELSE OG REGISTRERING

Værdifuldt kulturmiljø i kommuneplan: Nej

Bevarende lokalplan: Ja

Antal fredede bygninger: 28; bl.a. Tøjhuset (Gothersgade 34), Reformert Kirke med skole og præstebolig (Dronningensgade 87 og 68) samt H.W. Bissens monument "Den Tapre Landsoldat"

Bygninger med høj bevaringsværdi: 130

Beskyttede fortidsminder: 7; Voldterrænet, 3 genforeningssten og 3 krigergrave

Kulturarvsareal*: Nej

Kommuneatlas/bygningsregistrant: Kommuneatlas for Fredericia Kommune, 1995

Bygningsforbedringspulje/bevaringsfond: Nej.
(Bevaringsfonden for Fæstningsbyen Fredericia uddelte midler i perioden 2013-19)

Bevaringshistorik: I 1973 stiftes Fredericia-Fonden. Kommunalbestyrelsen vedtager i 1999 en lokalplan, der regulerer facadeudformning i den gamle bydel

* Et kulturarvsareal er et arkæologisk interesseområde med skjulte fortidsminder, der så vidt muligt bør bevares i jorden. Kulturarvsarealer er ikke fredede områder. Se i øvrigt: www.kulturarv.dk/fundogfortidsminder/

UDDRAG AF KOMMUNEPLAN 2021-2033

"Fredericia har sin helt særlige historie, kultur og identitet, der tager sit afsæt i nogle historiske epoker knyttet til fæstningsbyen og siden industrialiseringen.

Da byen blev grundlagt i 1650, skete det på bar mark. Byen ved Lillebælt blev nøje planlagt som en fæstningsby med et enestående voldanlæg og snorlige gadeforløb, helt unik i nord-europæisk sammenhæng. Siden har industrialiseringen sat sit præg på byen. Fredericia har historisk set været regionens trafikknudepunkt og industriby. Byen har således været kendetegnet af store industrivirksomheder og en driftig havn.

Efter mange år i industrisamfundet er der nu helt andre dagsordener, der præger byerne og deres muligheder for udvikling. Produktionsvirksomheder flytter ud, og vidensbaserede virksomheder flytter ind. Oplevelsesøkonomien er i vækst, og byerne er i fokus som arenaer for oplevelser og udfoldelse.

(...)

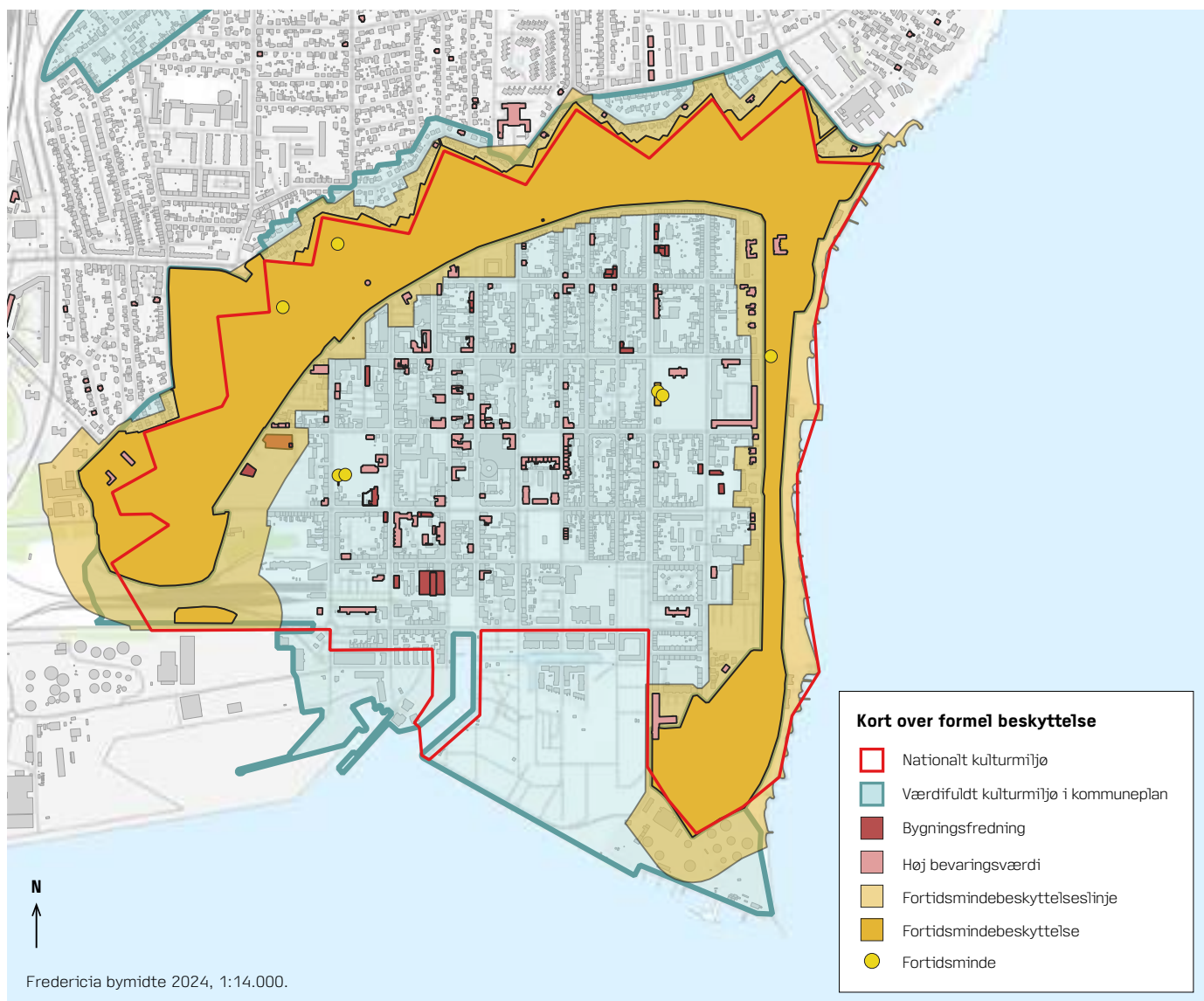
En attraktiv bymidte øger interessen for at investere i byen og bosætte sig i kommunen. I disse år gennemgår bymidten en spændende udvikling, hvor en række forskelligartede projekter er i gang med at blive realiseret, og hvor nye er på vej."

Reformert Kirke og kirkegård, Dronningensgade 87 B, opført 1735, fredet. Ligesom reformert skole og præstegård vidner de om et af byens særlige privilegier, religionsfriheden, som tiltrak borgere med forskellig tro fra hele Europa.

Krudttårnet, Øster Voldgade 21, opført 1675, fredet. Bygningen blev anvendt til opbevaring af krudt og kugler og er en del af et unikt historisk miljø i sammenhæng med voldanlægget og dets øvrige bygninger.

Hovedvagten og Prinsens Port, opført i hhv. 1736 og 1753, fredede. Hovedvagten var oprindeligt en vagtbygning, men har bl.a. også fungeret som sygehus og stokhus. Prinsens Port erstattede en gammel egetræsport og fungerede i mange år som byens hovedport. Samhørigheden mellem bygningerne langs volden understreges af deres fritliggende placering, det enkle udtryk og de valmede tegltage. Th. bronzestatueringen "Den Tapre Landsoldat". Foto af Mikael Holdgaard Nielsen.

BYSTRUKTUR - PLACERING OG UDVIKLING

Amt, stift, land:

Vejle Amt, Ribe Stift, Kongeriget Danmark

Indbyggertal 1801 / 2025:

3.474 / 41.543

Tidslinje:

- **1650:** fæstningsbyen anlægges på bar mark for at blokere for en invasion op gennem Jylland og sikre overfarten til Fyn, samtidig nedlægges et antal landsbyer, og indbyggerne tvangsflyttes til den nye by
- **1657:** byen indtages af svenskerne, som fortsætter felttoget mod Fyn og Sjælland
- **1664:** byen får navnet Fredericia opkaldt efter den ene-vældige kong Frederik 3.
- **1674:** religionsfrihed indføres, og året efter kommer den første jøde til byen. I 1719 følger de første huguenotter
- **1682:** byen får en række privilegier. Desuden indføres der asylret for forbrydere, fallenter og religiøse minoriteter, da det stadig var svært at lokke indbyggere til den nye by
- **1808:** Skibsbroen afløses af et havnebassin, udgravet hvor den oprindeligt planlagte kanalhavn skulle have haft sit udløb i havet
- **1820'erne:** Omkring en tredjedel af området inden for volden er endnu ubebygget
- **1849:** Fredericia modstår den slesvig-holstenske hærs angreb, men udsættes for et to måneder langt bombardement. Det berømte udfald fra Fredericia driver oprørerne væk og sikrer dansk sejr
- **1864:** byen bombarderes igen, denne gang af preusserne. Byen brænder, hvorfor hovedparten af bygningerne inden for voldene er opført efter krigen 1864
- **1909:** Fæstningsanlægget nedlægges, bliver købt af Fredericia Kommune 1914 og fredet 1917

BYEN I LANDSKABET

Fredericia ligger på en odde ud til Lillebælt og har et forholdsvis lille opland. Fæstningsbyens placering skyldes ønsket om at spærre for fjendtlige troppers adgang op gennem Jylland og sikre forbindelsen til Fyn. Det var Christian 4.'s rigsmarsk, Anders Bille, der stod bag en strategisk forsvarsplan i 1646, som foreslog fæstninger placeret i hele Danmark på nord-sydgående og øst-vestgående forsvarsakser for at øge kontrollen ved de danske farvande Øresund og bælteerne. Dette førte til iværksættelsen af Fredericias fæstning.

Landområdet omkring odden har været svært tilgængeligt i kraft af mange dale, vådområder og mosearealer, hvilket gav området en naturlig forsvarsmæssig fordel. I Fredericias bymidte lå sumpede arealer ubebyggede hen i flere århundreder og kan i dag fortsat anes som lavninger i gadeforløbet.

GADENET OG MATRIKELSTRUKTUR

Der er tale om en klassisk barok militærplan, hvis formål er at sikre perimeteren (volden) samt skabe orden og disciplin. Gaderne ligger parallelt og vinkelret på hinanden og danner et geometrisk skakbrætmonster skarpt afgrænset af voldanlæggets kvarte cirkelform.

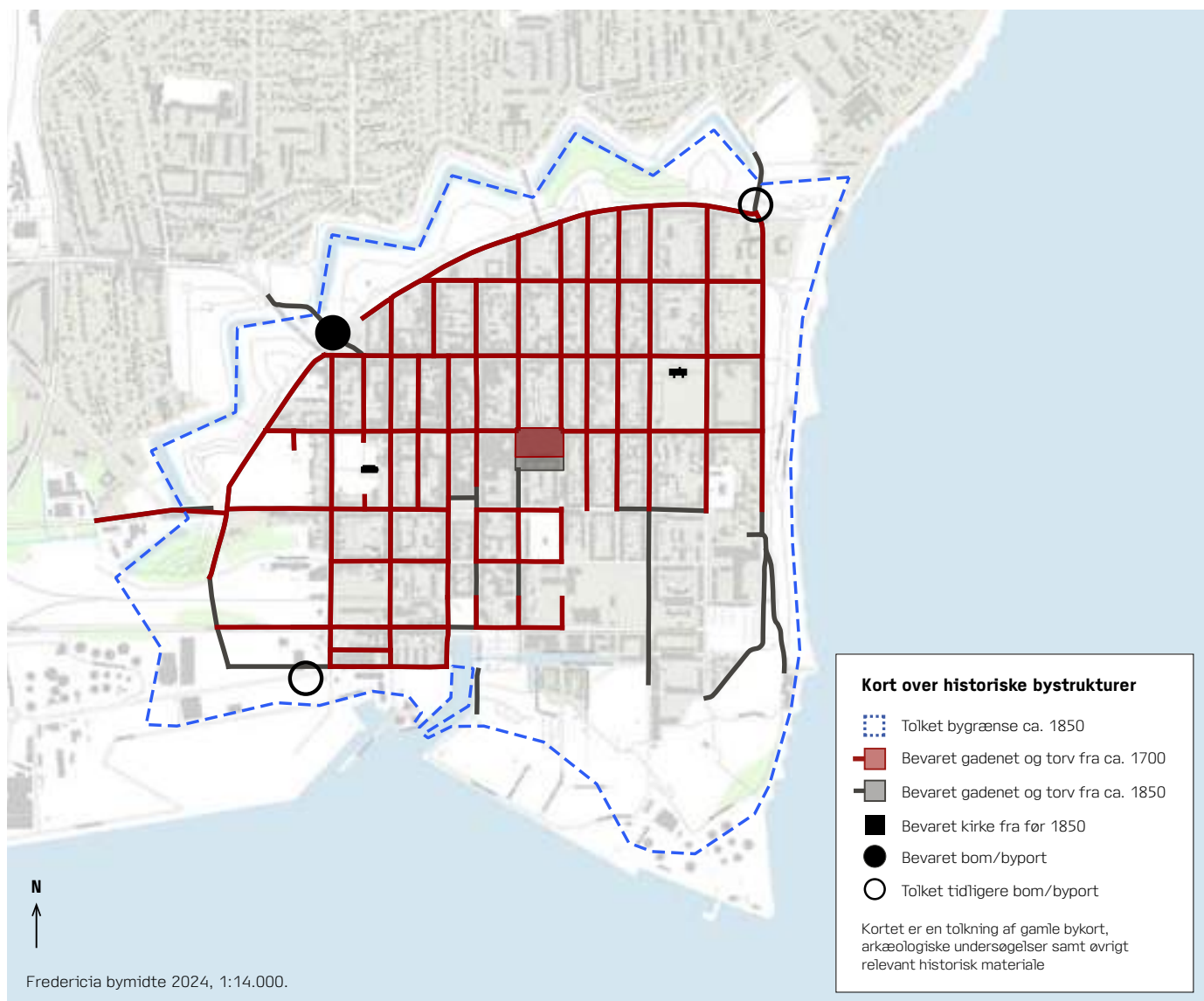
De fleste gader er gennemgående, og bredden varierer og danner dermed en form for hierarki. Kongensgade, byens oprindelige hovedindgang, er den bredeste med 19 m, mens de smalle stræder kun er ca. 6,5 m brede. Karréernes længde i nord-sydlig retning er stort set ens, mens bredden varierer meget.

Målebordsblad opmålt 1866, 1867 og 1868, gengivet i 1:80.000.

Fredericia Vold.

Byen er et tydeligt eksempel på en fæstningsby med de kraftige volde og bastioner samt det stringente gademønster. Et kanalnetværk ses i selve byen. Resens Atlas 1677, Det Kgl. Bibliotek - digitale samlinger.

Selv om voldene og byens net af veje er bevaret fra 1677, så er kanalerne fyldt op, og en mindre havn er anlagt mod syd. Traps trykte kort 1858, Det Kgl. Bibliotek - digitale samlinger.

BYENS FREMTRÆDEN - ARKITEKTUR OG SKALA

HELHED OG BYPLAN

Fredericia er det eneste eksempel på en planlagt fæstningsby i Danmark. Byen kan sammenlignes med de langt mindre anlæg: Kastellet i København og Christiansø, der blev anlagt få år senere under den tidlige enevælde. Sammen med København og Rendsburg i Holsten udgjorde Fredericia en af hovedfæstningerne, der skulle demonstrere kongens magt og autoritet. Fæstningsbyen repræsenterer datidens ideal om, at forsvarsanlæg og by skulle anlægges som en enhed og ud fra stringente geometriske principper.

Den signifikante byplan fremstår usædvanlig velbevaret, og voldanlægget danner en skarp afgrænsning om bymidten. Tilsammen danner byen og voldanlægget en unik historisk helhed i dansk sammenhæng.

Byens profil er karakteristisk ved, at den omkringliggende vold dominerer. Volden hæver sig op over fæstningsbyens bebyggelse på det let skrånende terræn mod havnen og fremtræder som fixpunkt for enden af de lange lige gadeforløb. Dermed adskiller Fredericia sig markant fra middelalderbyerne, hvor kirken typisk er byens dominerende pejlemærke.

BEBYGGELSESMØNSTRE

Karréstrukturen opleves tydeligt i gadebilledet og understøttes af den tætte bebyggelse, der som oftest ligger helt i gadelinjen. Til forskel herfra ligger de forskellige trosretningers kirker omtrent midt på grunden og i flere tilfælde omgivet af en kirkegård, hvilket fremhæver kirkernes særlige betydning for byens historie. Byens pladser underordner sig den stringente karréstruktur og skaber rum i den ellers sammenhængende gadebebyggelse.

Fredericia Vold og byen.

BYGNINGER OG DETALJER

Der er kun få bygninger fra før 1800-tallet bevaret, da mange huse blev ødelagt under bombardementerne i 1849 og 1864. Desuden var kun omkring to tredjedele af byen bebygget før 1849.

Kirkerne med tilhørende præstegårde og skoler hører til blandt de ældre bygninger. Det er karakteristisk for kirkerne i Fredericia, at de ikke har et kirketårn, idet ingen bygninger måtte være højere end voldene efter krav fra militæret. Sankt Knuds Kirke fik dog byens første kirketårn i 1865.

Bindingsværkshusene på Kongensgade 25 og Prinsensgade 39 er fra anden halvdel af 1600-tallet og vidner om byens tidlige bebyggelse, som bar præg af landbrug som den primære beskæftigelse for mange af byens borgere. I 1800-tallet blev mange bindingsværkshuse erstattet af enetages grundmurede længehuse, som stadig findes mange steder i byen. Derudover bærer byen præg af toetagers sammenhængende boligbebyggelse fra slutningen af 1800-tallet i blank mur samt en del større etageejendomme og offentlige bygninger i tre etagers højde og ligeledes i blank mur. Flere af de offentlige bygninger er kendetegnet ved en stærk symmetri og markante murdetaljer, eksempelvis Meldahls Rådhus fra 1860.

De militære bygninger langs voldanlægget er opført med et par hundrede års mellemrum. Den ældste er Krudttårnet fra 1675, mens Hovedvagten og Prinsens Port er fra midten af 1700-tallet, Kongens Portvagt og Krudtmagasinet i Kastellet er fra midten af 1800-tallet, og de to nyere porte Nørreport og Danmarks Port er fra 1920'erne. Modsat byens sammenhængende bebyggelse er de militære bygninger fritliggende på fæstningsanlæggets åbne grønne arealer. Dette er med til at fremhæve bygningernes og militærets position helt fra byens anlæggelse og mange år frem.

Tøjhuset fra 1853 på Gothersgade 34 blev ligeledes brugt af militæret, og i 1892 bliver garnisonssygehuset opført, mens byen i 1930'erne får sin første kaserne, Bülow's Kaserne, som sammen med et ældre excercerhus fylder en hel karré. Flere monumenter hylder fæstningsbyens sejr under Treårskrigen (1848-1851), heriblandt "Den Tapre Landsoldat", en helfigurstatue af H.W. Bissen, der blev opstillet i 1858.

Som en særlig detalje i gadebilledet markeres mange af byens hjørnehuse med særprægede hjørneudformninger såsom et tårn, en hjørnekvist eller en fronton og ofte med en lige eller afrundet afskæring.

Fredericia bymidte 2023. CC BY 4.0 Klimadatastyrelsen.

Mosaik Begravelsesplads, formentlig anlagt i 1700-tallet og siden udvidet, fredet. Den jødiske begravelsesplads understreger sammen med de øvrige kirkegårde fortællingen om byens religionsfrihed og status som fristad.

Den gamle havn med den ældre husrække på vestsiden af havnebassinet. Bassinet blev i første omgang udgravet i 1808 og i 1881 udvidet hen til Oldenborggade ud fra placeringen af den oprindeligt planlagte kanalhavn, som aldrig blev realiseret.

Volden fremtræder som det ene endepunkt i alle byens gader - her i Dronningensgade, hvor Kongens Bastion kommer til syne for enden.

Danmarks Port blev opført i 1925 som aflastning for Prinsens Port, som indtil da havde fungeret som hovedport.

Prinsens Port fra midten af 1700-tallet.

Tøjhuset, Gothersgade 34, opført 1853, fredet. Pakhuset blev oprindeligt opført som sukkerraffinaderi, men blev allerede i 1862 solgt til militæret, der brugte det som militærdepot.

Sankt Knuds Kirke, Sjøllandsgade 48, opført 1767, med sammenbygget skolebygning fra 1848, fredet. Den katolske kirke har byens første kirketårn fra 1865 - det var oprindeligt ikke lovligt at bygge højere end volden.

HANDELSBY MED BEVARET BYPORT

FAABORG KULTURMILJØ

Geografi: Faaborg-Midtfyn Kommune, Region Syddanmark

Bytype: Søkøbstad

Landskabelig placering: På en tange mellem Sundet og Faaborg Fjord

Anlagt: 1100-tallet

Købstadsprivilegier: Antagelig i 1200-tallet

Temaer: Søfart og kornhandelsperioden, klassicisme

Karakteristiske træk:

- Placeringen mellem Sundet og fjorden samt overgangen mellem bebyggelse og landskab
- Byplanen med to parallelle hovedgader, Grønnegade og Torvegade-Østergade med vinkelrette stræder imellem samt de mere krogede gadeforløb som Holkegade, Adelgade og Klostergade
- Det centrale torv og den tidligere markedsplads Lagonis Minde samt de mindre pladser rundt i byen
- Byporten Vesterport, Helligåndskirken med kirkegård og Klokketårnet fra 1400-tallet
- Kontrasten mellem småhusene og de store bygninger som rådhuset, apoteket og købmandsgårdene
- Åbne porte til de tidligere købmandsgårdes baggårds-miljøer – flere med bevarede side- og baghuse
- Holkegade med 1700-tals bindingsværksbygninger
- Havnen med told- og pakhuse
- De mange grundmurede huse med et stærkt klassicistisk udtryk i facaden, heriblandt forhuset til Mads Rasmussens Gård fra 1844 og Faaborg Museum fra 1915
- Bro- og pigstensbelagte gader, pladser og baggårde
- De mange gulkalkede facader, dertil også pudse og kalkede facader i andre farver samt blank mur
- Røde teglhængte tage

KULTURMILJØETS FORTÆLLING

Den historiske bymidte i Faaborg fremstår som en stærk helhed med stor variation i byens rumdannelser, bebyggelsesmønster og arkitektur. Fortællingen om den fynske søkøbstad og dennes forandring fra middelalder og frem til 1800-tallet er klart aflæselig i kulturmiljøet.

Faaborg har tre markante senmiddelalderbygninger, idet byporten, Helligåndskirken og Klokketårnet er fra slutningen af 1400-tallet. Også gadenettet i den indre by rækker tilbage til middelalderen med karakteristiske, i hovedtrækkene lige og parallelle gadeforløb: Grønnegade-Vestergade, Østergade og Adelgade. Derimod er bebyggelsen ikke meget ældre end 1700-tallet, og hovedindtrykket af det gamle Faaborg er en by præget af klassicisme fra tiden omkring 1800 og nyklassicisme fra begyndelsen af 1900-tallet. Den arkitektoniske opblomstring falder sammen med økonomisk gode tider for købmænd og sømænd i den første periode og især for handelsfolk og fabrikanter i den anden. Det kan stadig ses i bebyggelsen, som stort set holdt sig inden for den middelalderlige bys rammer indtil omkring 1900.

BÆRENDE BEVARINGSVÆRDIER

Faaborg er udpeget som nationalt kulturmiljø, fordi byen rummer den ene af landets to bevarede middelalder-byporte, og fordi også søkøbstadens yngre historie med rige købmandsgårde såvel som småboliger er velbevaret.

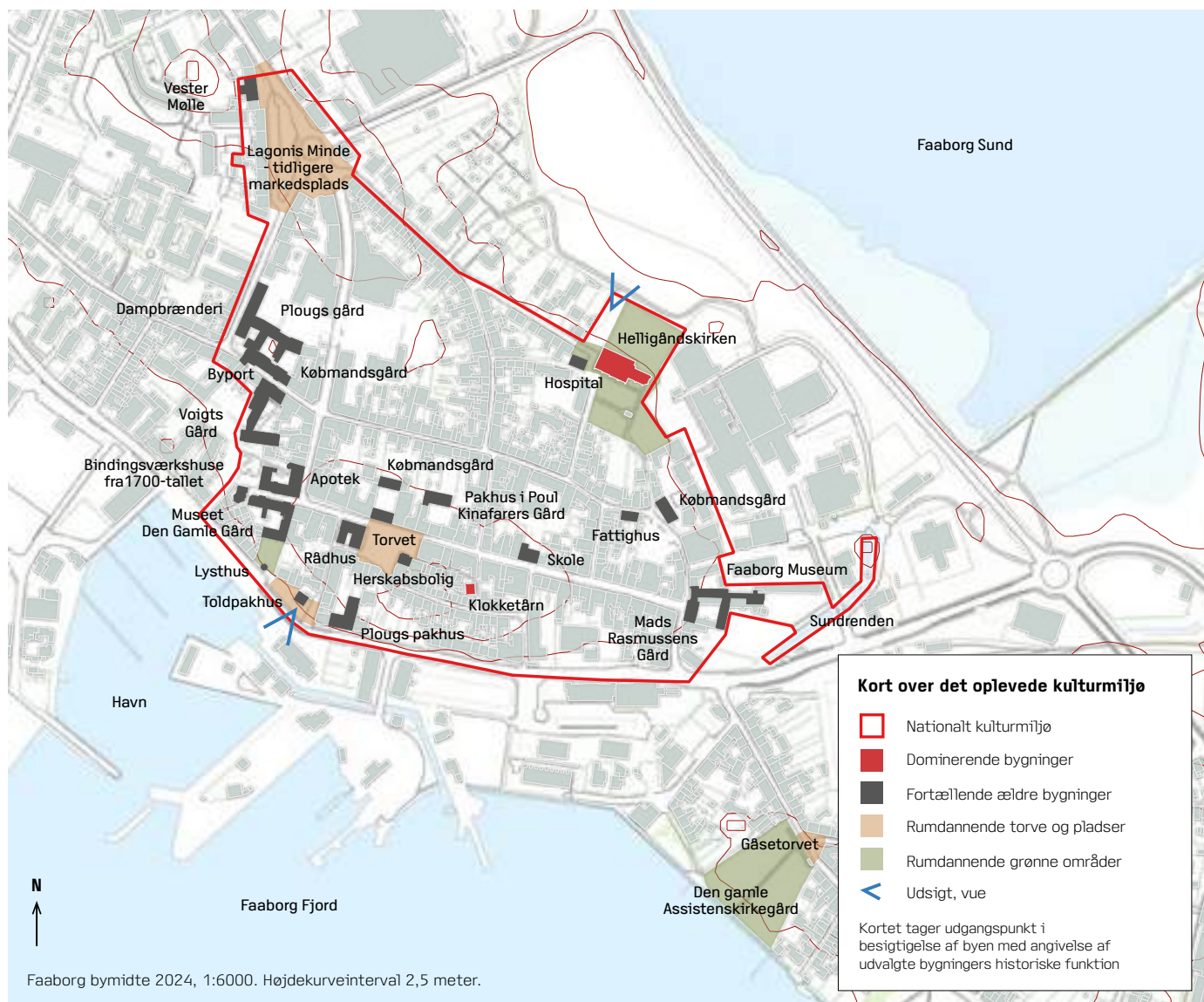
De bærende bevaringsværdier knytter sig til den middelalderlige byplan med dens små skævheder og pladser, det centrale torv med flere prominente bygninger, byporten og Klokketårnet fra senmiddelalderen, Helligåndskirken samt kontrasten mellem købmandsgårde og småhuse. Dertil kommer det generelle klassicistiske og nyklassicistiske arkitektoniske udtryk i den middelalderlige bydel. Byporten er som noget unikt i dansk sammenhæng bevaret og fremstår som en stærk markering af den tidligere overgang mellem land og by.

Kulturmiljøets afgrænsning understreges af det åbne udsyn over landskabet og Sundet mod nordøst og mod havnen og fjorden mod syd. Ligeledes er Faaborgs markante byprofil væsentlig for kulturmiljøets helhed - med det dominerende middelalderlige klokketårn og spiret fra Helligåndskirken som byens pejlemærker blandt den lave en- til toetagers bebyggelse.

De brostensbelagte gader og pladser, teglhængte tage og karakteristiske gulkalkede facader er også med til at skabe bymiljøets særlige karakter.

Den bevarede byport, Vesterport fra middelalderen med kig ind mod bymidten. Byporten står som et robust monument og giver en oplevelse af at bevæge sig fra den oprindelige indfaldsvej og ind i den fortættede bymidte.

Torvet med det markante middelalderklokketårn bag to prominente bygninger. Til højre er herskabsbolig fra 1817, fredet, som med sit klassicistiske udtryk repræsenterer arkitekturstrømningerne i 1800-tallets begyndelse.

Hollegade med bindingsværkshuse fra 1700-tallet, som blev opført efter en stor brand i 1728.

EKSISTERENDE BESKYTTELSE OG REGISTRERING

Værdifuldt kulturmiljø i kommuneplan: Ja

Bevarende lokalplan: Ja

Antal fredede bygninger: 34, bl.a. den middelalderlige Vesterport (Vestergade 5), Klokketårnet (Tårngade 2), Råd-, Ting- og Arresthuset (Torvet 19) og flere store købmandsgårde, herunder Den Gamle Gård (Holkegade 2) og Plougs Gård (Vestergade 10)

Bygninger med høj bevaringsværdi: 62

Beskyttede fortidsminder: 0

Kulturarvsareal*: Fåborg nævnes første gang i 1229, men er formentlig ældre. Byen lå i middelalderen på en landtunge omgivet mod nord og nordøst af Sundet. Den ældste bebyggelse antages at ligge mellem Holkegade og Jomfrulågen og har siden bredt sig. Den middelalderlige by var omgivet af vold og grav, af hvilken Vesterport endnu står, mens de øvrige dele forsvandt under Grevens Fejde, hvor byen blev plyndret

Kommuneatlas/bygningsregistrant: Kommuneatlas for Faaborg Kommune, 1992. Historiske huse i Fåborg: bevaringsplan for Fåborg købstad, 1974

Bygningsforbedringspulje/bevaringsfond: Ja, via Puljen til landsbyfornyelse

Bevaringshistorik: I 1925 stiftes Fonden til bevaring af ældre Bygninger i Faaborg. Byrådet vedtager i 1953 at beskytte fem mindre områder i den gamle bydel ved partielle byplanvedtægter, og i 1974 udarbejdes en samlet bevaringsplan

* Et kulturarvsareal er et arkæologisk interesseområde med skjulte fortidsminder, der så vidt muligt bør bevares i jorden. Kulturarvsarealer er ikke fredede områder. Se i øvrigt: www.kulturarv.dk/fundogfortidsminder/

UDDRAG AF KOMMUNEPLAN 2019-2031

"Faaborg bymidte er en søkøbstad fra omkring 1200-tallet og rummer stadig middelalderbyens fire bydele med deres arkitektoniske vartegn.

(...)

Faaborg bymidte rummer mange forskelligartede bebyggelsesstrukturer, og de mange velbevarede bygninger fortæller om byens oprindelse ved havnen og dens udvikling som købstad.

(...)

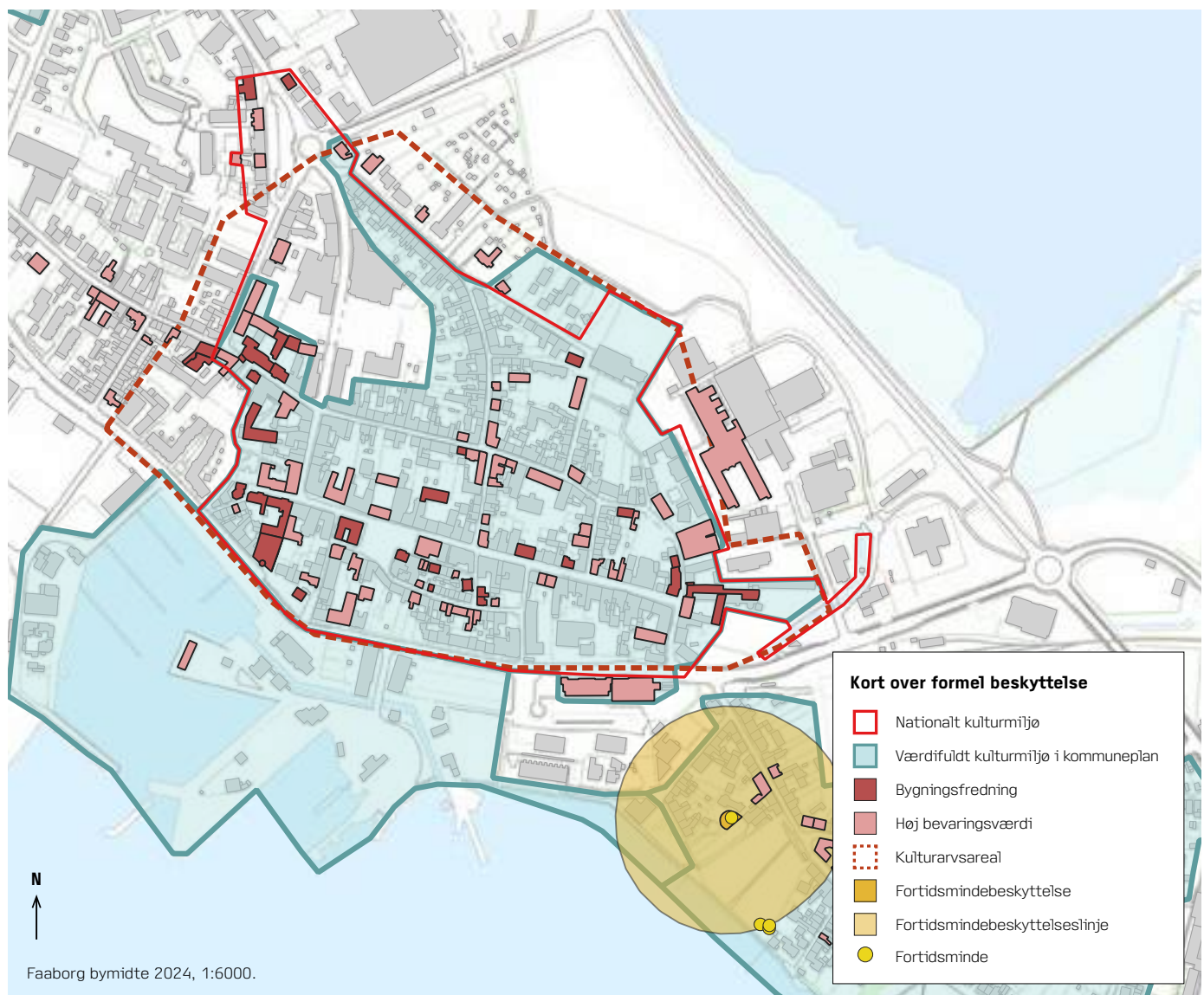
Bevaringsinteresserne i Faaborg Midtby er store, og knytter sig særligt til aflæseligheden af de fire bydeles struktur og deres betydningsfulde bebyggelser. Der bør ved planlægning tages hensyn til områdets helhed, struktur og enkeltelementer. Ny bebyggelse skal tilpasses områdets karakter og skala samt eksisterende bebyggelses arkitektur. Faaborg Midtby har potentialer inden for turisme, bosætning, kultur og oplevelse."

Det gamle hospital fra 1835, fredet, over for Helligåndskirken fra 1400-tallet med hver sin varme gulvklædte facade. Bag de høje træer og muren åbner udsigten sig op over Sundet og landskabet.

Faaborg Museum, Grønnegade 75, opført 1915 af fabrikant Mads Rasmussen og tegnet af arkitekt Carl Petersen, fredet. Trods den beskedne størrelse fremstår facaden monumental og viser nyklassicismens arkitektoniske virkemidler.

Voigts Gård med det sammenbyggede pakhus og sidehus fra 1837, begge fredede. De åbne porte skaber fri passage mellem Vestergade og videre ned i retning mod vandet og giver på den måde et indblik i den tidligere købmandsgårds anseelige størrelse.

BYSTRUKTUR - PLACERING OG UDVIKLING

Amt, stift, land:

Svendborg Amt, Fyens Stift, Kongeriget Danmark

Indbyggertal 1801 / 2025:

1.061 / 6.763

Tidslinje:

- **1200-tallet:** Byen får købstadsprivilegier og bliver befæstet med vold og grav, som senere forstærkes med en bymur
- **Ca. 1450:** Klokketårnet, som hører til Skt. Nikolai Kirke, opføres
- **1477:** Helligåndsklosteret stiftes
- **Ca. 1550:** Skt. Nikolai Kirke nedrives, klokketårnet forbliver
- **1629:** Den sidste af klosterets tre fløje nedrives; Helligåndskirken bevares
- **1600-tallet:** Havnen anlægges på sin nuværende placering og afløser den ældre havn på byens østside; byen påvirkes kraftigt af svenskekrigene
- **1672, 1715 og 1728:** Tre store brande hærger byen
- **1700-tallet:** Bybefæstningen, på nær Vesterport, er endeligt sløjfet
- **Slutningen af 1700-tallet:** Kornhandlen begynder at vokse, og samtidig øges skibsfartens betydning for byen
- **1800-tallet:** Havnen udbygges, der opstår industri-virksomheder, og indbyggertallet stiger

BYEN I LANDSKABET

Byen er opstået på østsiden af Faaborg Fjord. Den ligger på et næs hævet et par meter over stranden mod syd, Sundet mod nord og Sundets udløb mod øst. Byen har på den måde været beskyttet af vand på tre sider. Faaborg har et forholdsvis stort og rigt opland og har desuden stået i tæt forbindelse med hertugdømmerne Slesvig og Holsten.

GADENET OG MATRIKELSTRUKTUR

Som i andre middelalderlige byer udgør hovedgaderne en udvidelse af landevejen, i dette tilfælde vejen mellem Assens og Svendborg. I lighed med andre søkøbstæder ligger Faaborgs hovedgader trukket lidt tilbage, parallelt med strandlinjen. De to hovedgader med tværgader og torvet, der alle går tilbage til middelalderen, danner en næsten regulær plan, som imidlertid næppe er bevidst planlagt.

Flere af grundene er lange og smalle, og de største grunde ligger især omkring og nær torvet. Grundene synes at være udlagt mellem hovedgaderne som benene på et fiskeskelet. Ud til Klostergade, Bøjestræde, Kapellanstræde, Nygade og enkelte andre steder findes der meget små grunde, som bryder mønstret.

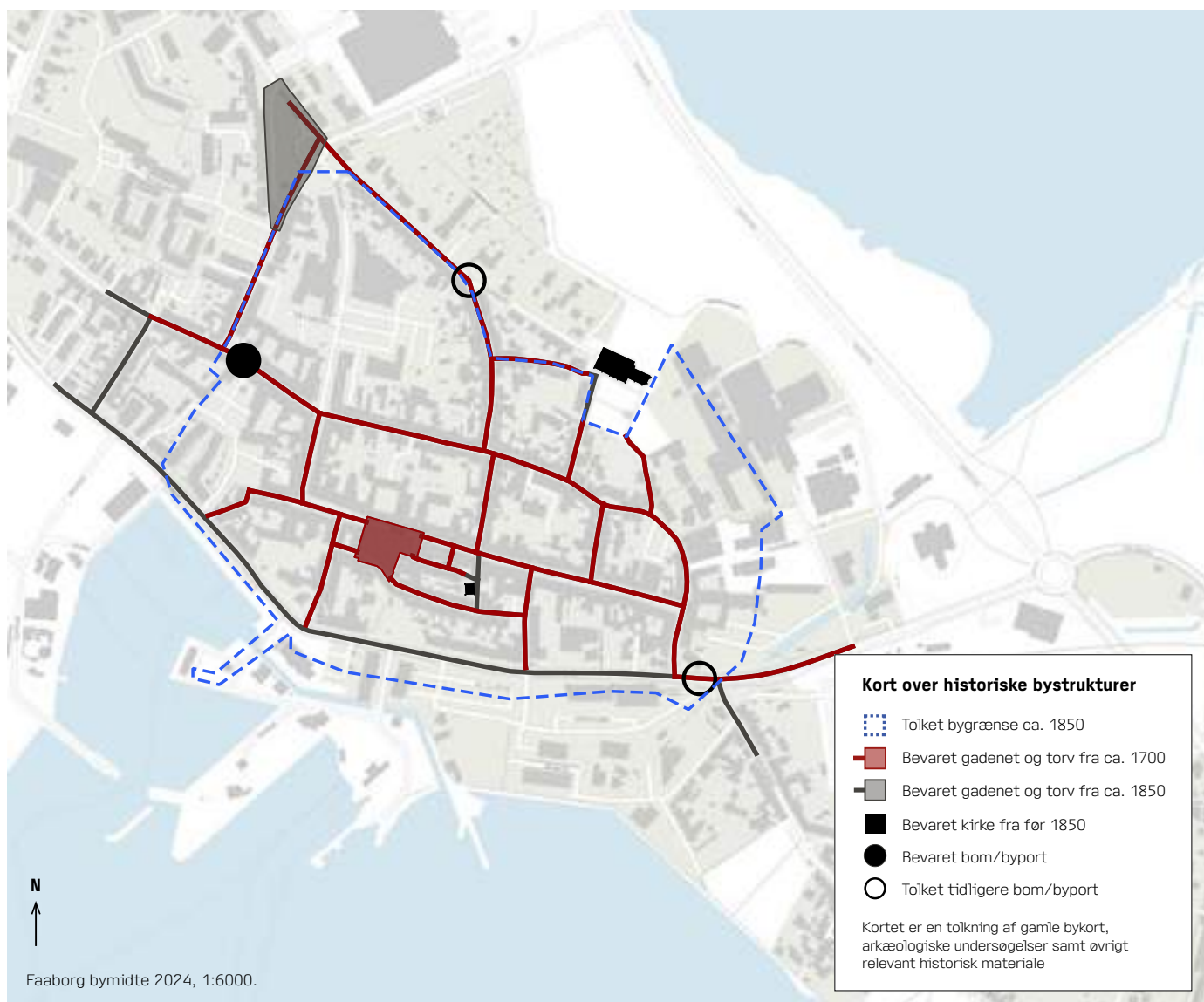
Strandgade og et par gyder fører ned til havnen. I middelalderen var der antagelig blot tale om et strandstykke, hvor man trak både og småskibe op. Senere kom der et bolværk til, og i hvert fald fra slutningen af 1600-tallet har der været en skibsbro ud for Strandgade. Den beskyttede molehavn bliver gradvis anlagt i første halvdel af 1800-tallet og er fortsat blevet udvidet.

Målebordsblad opmålt 1864 og 1865, gengivet i 1:80.000.

Faaborg Havn med udsigt ud over Faaborg Fjord.

Byen domineres af et centralt net af parallelle gader. Den middelalderlige byport, Helligåndskirken, rådhuset og Klokketårnet skiller sig ud. Resens Atlas 1677, Det Kgl. Bibliotek - digitale samlinger.

Bykernen er ikke ændret væsentligt siden 1677. Mod nordvest er der kommet en mindre industriel forstad omkring markedspladsen, og havnen er udvidet med et havnebasin. Traps tegnede kort 1858, Historiskekort.dk.

BYENS FREMTRÆDEN - ARKITEKTUR OG SKALA

HELHED OG BYPLAN

Faaborg har i sjældnen grad bevaret sammenhængen med de landskabelige omgivelser. Forbindelsen til fjorden opleves fortsat tydelig og forstærkes af det frie udsyn fra byen ud over havn og fjord. Udsigten over Sundet og landskabet i nordøst er med til at styrke forståelsen af den historiske bymidtes afgrænsning. Særligt ved den bevarede byport forstås overgangen fra den oprindelige indfaldsvej til den fortættede bymidtes gader.

Den velbevarede middelalderlige byplan med de nogenlunde regelrette gadeforløb giver byen et overskueligt helhedspræg med lange kig og er samtidig med til at fremhæve de små skævheder og pladسدannelser, som byplanen også rummer.

Byen har en markant byprofil med det middelalderlige klokketårn og Helligåndskirkens spir som pejlemærker blandt byens en- til toetagers bebyggelse.

BEBYGGELSESMØNSTRE

De fleste huse, såvel gårde som længer, ligger med langsiden mod gaden og med side- og baghuse langs matrikelskellene.

Det sociale hierarki i bebyggelsen er let at aflæse i bybilledet. De mange små huse i Adelgade, Taarngade, Kapellanstræde og Nygade har antagelig været beboet af søfolk, daglejere og småhåndværkere. Købmændene holdt til omkring torvet, i Vestergade og Østergade. Torvet opleves som byens knudepunkt, omkranset af prominente bygninger overvejende i to etagers højde.

Det brostensbelagte Bøjestræde med den sammenhængende lave bebyggelse og det skulpturelle klokketårn i baggrunden.

BYGNINGER OG DETALJER

De ældste bygninger og også byens mest signifikante er den senmiddelalderlige byport, den tidligere klosterkirke, Helligåndskirken, der nu er sognekirke, samt Klokketårnet, der har hørt til en nu nedrevne kirke ved torvet. Klokketårnet hæver sig over byen med sin bastante vertikale form, de gulkalkede pudsede facader, det ottekantede røde tegltag og afsluttende spir og er synligt langvejs fra og fra flere gader i byen.

Hovedparten af de eksisterende bygninger er fra 1700-tallet eller senere. Nogle af de bedst bevarede og ældste eksempler er de to små gavlhuse i Holkegade 2 opført efter, at en brand havde hærget byen i 1728.

Et eksempel på en af de større bygninger for købmænd er Vestergade 10, som har været ejet af en række købmænd, bl.a. Jørgen Ploug, som omkring 1790 lod forhuset ombygge i klassicistisk stil, formentlig inspireret af byggeri i København. Senere erhvervede Ploug-slægten en grund nede ved det nye havnebassin, hvor den opførte et firetagers pakhus 1844-45, som sammenbygget med et andet lignende pakhus i dag vidner om handlen i søkøbstaden i 1800-tallet. Pakhuset markerer også kajens forløb i 1800-tallet, hvor kajen lå lige foran bygningen. Sammen med toldpakhuset fra 1838 har pakhuset stor betydning for oplevelsen af Faaborgs havnefront. Andre købmænd havde pakhuse oppe i byen, bl.a. Paul Jacobsen "Kinafarer", der omkring 1770 fik opført et pakhus bag Østergade 1.

Byens mange åbne porte fører ind gennem de tidligere købmændsgårde og giver et indblik i de historiske baggårdsmiljøer, hvor der flere steder findes bevarede baghuse, sidehuse og pakhuse samt pigstensbelagte gårdrum. Her kan nævnes porten ind til ovenstående Paul Kinafarers pakhus og Plougs Gård, samt Mads Rasmussens Gård med det bevarede baghus i bindingsværk fra 1760'erne, Voigts Gård med pakhus og sidehus fra 1837 og købmændsgården på torvet fra 1852. De små historiske miljøer understøtter søkøbstadsfortællingen og giver et indblik i storkøbmændenes betydning for byen.

De mange klassicistiske og nyklassicistiske bygninger sætter deres præg på bymiljøet og skaber en stor kontrast til de ældre bindingsværkshuse og den mere jævne bebyggelse. Klassicismen blev blandt andet videreført i forhuset til Mads Rasmussens Gård fra 1844, og i Faaborg Museum fra 1915, der begge er eksempler på, hvordan den lokale byggeskik kan bruges som en kreativ ressource. Også rådhuset på torvet fra 1840 og apoteket i Mellemgade repræsenterer klassicismens arkitektoniske udtryk.

Brostensbelagte gader og pladser, de mange gulkalkede overflader og teglhængte tage understreger den historiske atmosfære og giver kulturmiljøet karakter.

Faaborg bymidte 2023. CC BY 4.0 Klimadatastyrelsen.

Østergade afsluttes af det statelige forhus til Mads Rasmussens Gård, nr. 45, opført 1844, fredet. Den monumentale, symmetriske facade repræsenterer den klassicistiske stil, som er fremtrædende flere steder i bybilledet.

Kig gennem porten til Mads Rasmussens Gård, hvor baghuset fra 1760'erne med bindingsværk og en varm farveholdning fremstår i stor kontrast til det herskabelige hvide forhus. Baghuset er fredet.

Torvet med rådhuset fra 1840 til højre i billedet, fredet.

Faaborg Havn med toldpakhuset fra 1838 i højre side af billedet, fredet.

Pakhuset med front mod havnen, opført 1845, SAVE-værdi 2 i kommuneplan.

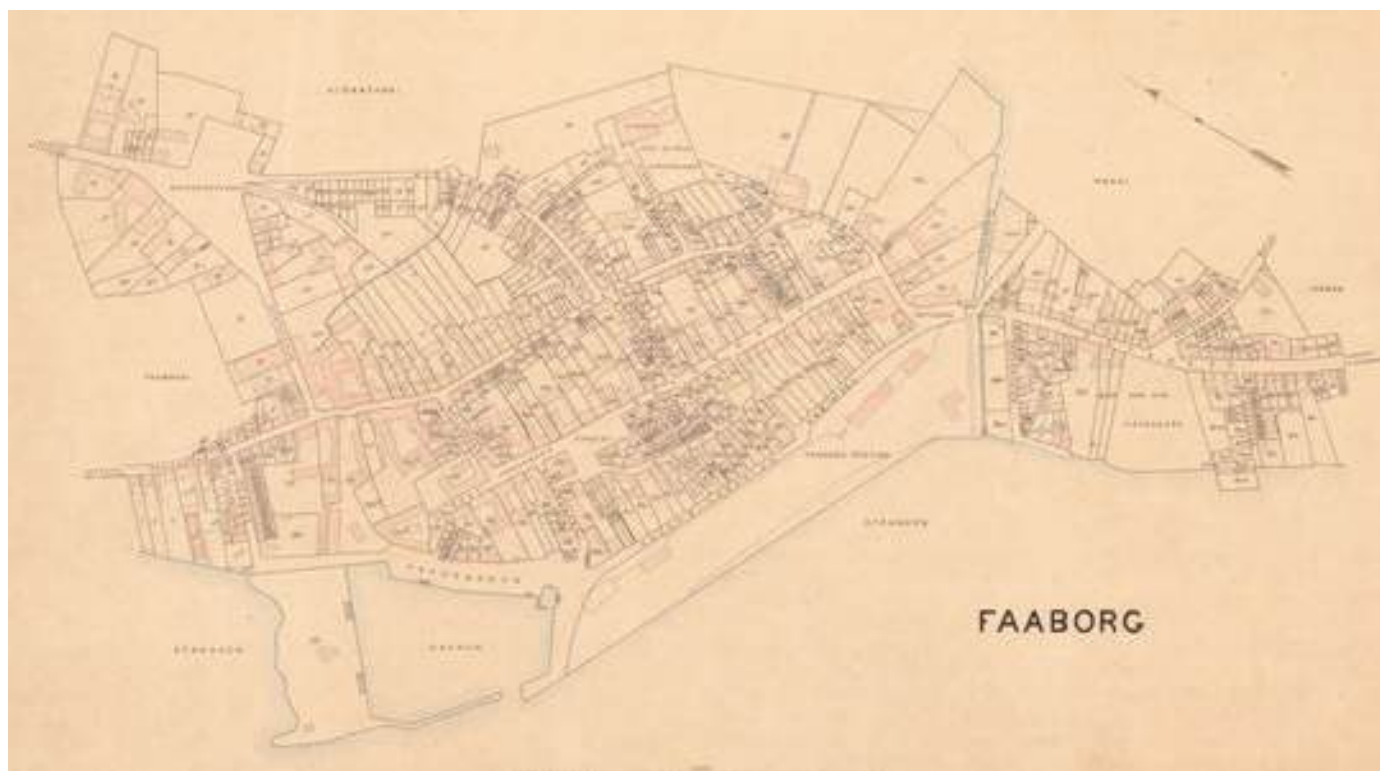
Lysthus fra starten af 1800-tallet som del af Den Gamle Gård i baggrunden, forhuset i Holkegade fra 1700-tallet, hele anlægget er fredet.

Det smalle brostensbelagte Tårnstræde, hvor det høje middelalderlige klokketårn hæver sig op blandt den omkringliggende småbebyggelse.

Kig hen ad Torvegade fra Torvet; til venstre rådhuset fra 1840 i gule sten over for bindingsværkshuset fra en tidligere købmandsgård fra 1852. Gadens tragtformede rumdannelse afsluttes af apotekets nyklassicistiske facade for enden.

Byen er vokset, men stort set inden for de rammer, der eksisterede i 1858. Den største forandring er anlæggelsen af Faaborg Station. Berggreens Købstadskort 1893. CC BY 4.0 Geodatastyrelsen.

Nørregade med den markante og usædvanligt lange gulkalkede længe i venstre side af billedet, som var en del af et dampbrænderi fra 1858, SAVE-værdi 1 og 3 i kommuneplan.

Grønnegade med lærerboligen fra 1897 med det klassicistiske udtryk for enden og plejehuset fra 1777 i bindingsværk med rødt valmet tegltag i højre side. Plejehuset er fredet, lærerboligen har SAVE-værdi 3 i kommuneplan.

SØNDERJYSK BYGGESKIK I HERTUGBYEN

HADERSLEV KULTURMILJØ

Geografi: Haderslev Kommune, Region Syddanmark

Bytype: Købstad

Landskabelig placering: Langs nordsiden af Tørring Å's udløb i Haderslev Fjord

Anlagt: Formentlig i midten af 1100-tallet

Købstadsprivilegier: Stadsret i 1292, hvilket gav formel købstadsstatus

Temaer: Stiftsby, sønderjysk byggeskik

Karakteristiske træk:

- Den middelalderlige byplan med en karakteristisk Y-form
- Byens placering inderst i Haderslev Fjord
- Torvet omkranset af farverige gavlhuse
- Det skrånende terræn, som flere steder afspejles i høje trapper til hoveddørene
- En sammenhængende gadebebyggelse i en- til tre-etagers højde bestående af en blanding af gavlhuse og langhuse
- Domkirken med oprindelse i middelalderen som byens centrale pejlemærke og omdrejningspunkt
- Den brostens- og pigstensbelagte Domkirkeplads med de stynede lindetræer
- Slotsvandmøllen
- Hertug Hans' Hospital og Kirke
- Facader i bindingsværk, blank mur med gule flensborgsten samt pudsede facader i forskellige farver
- Brostensbelagte gader og pladser
- Grønne områder og haver langs dammen og åen

KULTURMILJØETS FORTÆLLING

Kulturmiljøet i Haderslevs historiske bymidte fremstår som et intakt og aflæseligt bymiljø med stor variation i de kuperede gader. Købstadens forandring fra middelalderen og frem til 1800-tallets midte kan aflæses i bystrukturen og de mange karakteristiske bygninger fra forskellige tidsepoker, herunder ikke mindst domkirken og gavlhuse, som formidler den middelalderlige og sønderjyske byggeskik.

Haderslev er opstået i 1100-tallet og blev en betydelig by i senmiddelalderen og renæssancen. Fra slutningen af 1700-tallet var Haderslev den sønderjyske by, der voksede hurtigst frem mod 1850. Der findes enkelte bevarede huse fra 1500-tallet i Slotsgadekvarteret. Ellers brændte det meste af byen i 1627, og hele den nordlige bydel igen i 1759, således at mange bygninger i de to bydele er opført efter disse brande. Domkirken og gadenettet i den centrale bydel går tilbage til middelalderen, mens gadenettet i byens nordlige del hovedsagelig stammer fra 16-1700-tallet. I byens vestlige udkant ligger Sct. Severin Kirke, der var en del af den landsby, som gav byen navn, og som med tiden blev forstad.

BÆRENDE BEVARINGSVÆRDIER

Haderslev er udpeget som nationalt kulturmiljø, fordi byen fremviser en rig variation af sønderjysk byggeskik og en gotisk domkirke i særklasse. Byen har desuden en særegen beliggenhed i bunden af den langstrakte Haderslev Fjord.

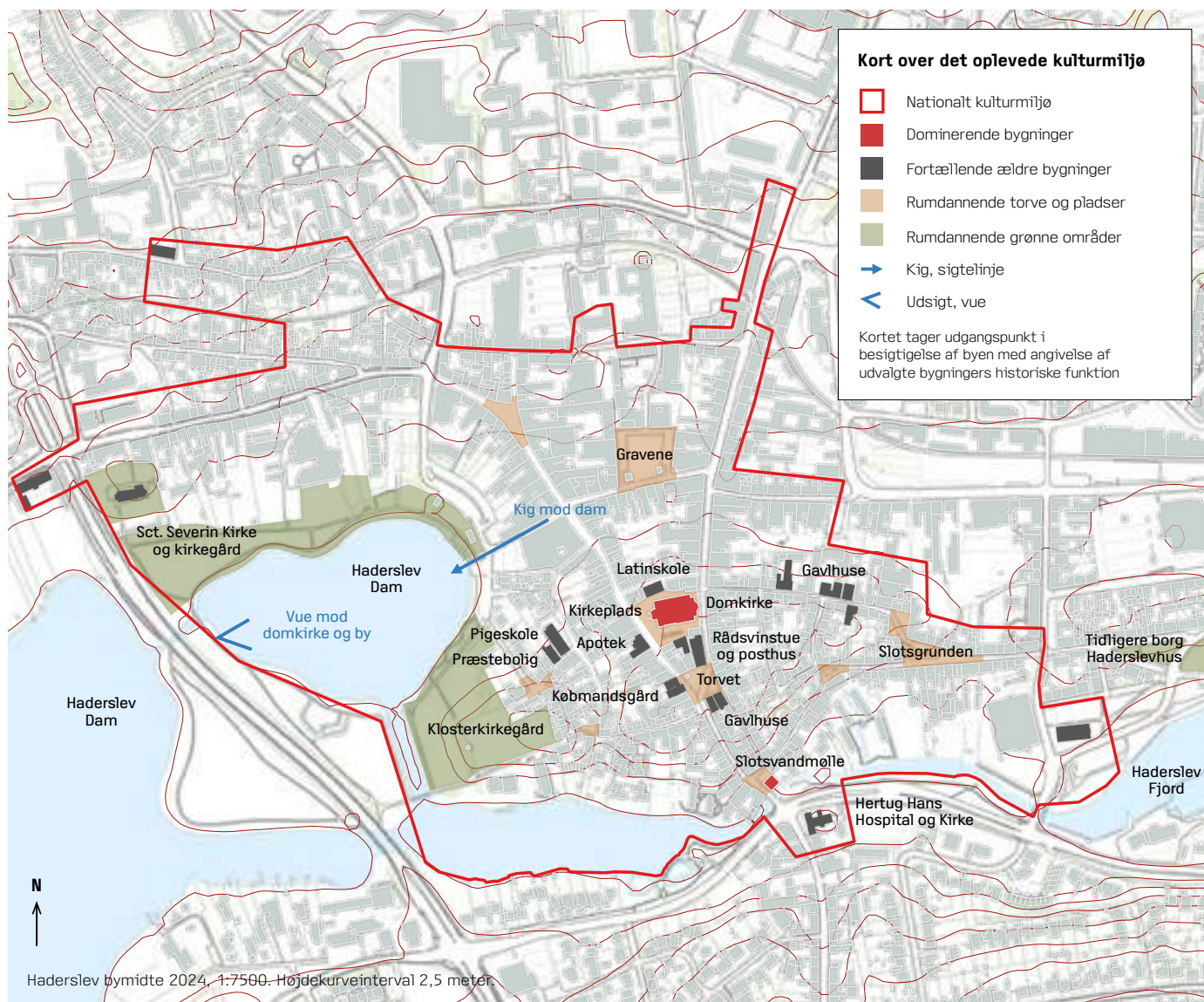
De bærende bevaringsværdier knytter sig til domkirken, det middelalderlige gadenet, hvor gaderne deler sig i en Y-form efter passagen over Haderslev Dam og torvet, de mange gavlhuse fra renæssancen, der fortæller om sønderjysk byggeskik i 1500- og 1600-tallet, samt Slotsvandmøllen. Hertil kommer de mange lavmælte huse og institutionsbygninger i den nordvestlige del af byen.

Byens profil med domkirken som pejlemærke er afgørende for forståelsen af kulturmiljøet. At kirken ikke som i mange andre byer er frilagt, understreger skalaspringet mellem den og købstadsbebyggelsen. Dominansen af toetagers huse vidner om byens status som stor provinsby fra senmiddelalderen og op i 1800-tallet. Desuden kan man opleve udviklingen i byggeskik fra renæssancens gavlhuse til 1700- og 1800-tallets langhuse. Byens mange pladser med træer er særlige for bymiljøet, mens de grønne områder langs dammen og Møllestrømmen giver en blød overgang mellem by og vand.

Også byens overflader er væsentlige for dens særlige karakter – heriblandt brostens- og pigstensbelæggninger, bindingsværk med kalkede tavler, pudsede facader, blank mur med gule eller mørkerøde flensborgsten samt de mange teglhængte tage. Stentrapperne i varierende højde understreger det kuperede terræn og giver små fixpunkter i gadebilledet, mens det øvrige byinventar holder sig diskret tilbage og tillader de historiske bygninger at træde frem.

Domkirkens opadstræbende facader møder dramatisk den langstrakte Nørregade med sin sammenhængende en- til tre-etages bebyggelse.

Haderslev Torv med de karakteristiske gavlhuse med pudsede facader i forskellige farver og domkirken i baggrunden. De mange gavlhuse fra forskellige tidsepoker omkring torvet skaber et unikt byrum med stor detaljerigdom og vidner om byens udvikling fra middelalderen og frem. Gavlhuset til højre, Torvet 8, er opført i 1640 oven på en middelalderlig kælder fra det tidligere gavlhuse, som brændte i 1627. Huset har blandt andet fungeret som borgmesterbolig, rådspinstue og posthus.

EKSISTERENDE BESKYTTELSE OG REGISTRERING

Værdifuldt kulturmiljø i kommuneplan: Ja

Bevarende lokalplan: Ja

Antal fredede bygninger: 55, bl.a. det tidl. rådhus (Lavgade 5), Det gamle Ridehus på havnen (Sejlstensgyde 7), Slotsvandmøllen (Møllepladsen 4), Hertug Hans' Hospital og Kirke samt adskillige gavlhuse

Bygninger med høj bevaringsværdi: 81

Beskyttede fortidsminder: 10; krigergrave på klosterkirkegården samt en genforeningssten

Kulturarvsareal*: Haderslev opstod ved Møllestrømmen omkring 1150. Her findes tykke kulturlag bevaret fra hele byens middelalderlige historie. I 1200-tallet udviklede byen sig til at blive en af de større købstæder i Slesvig med et antal institutioner som borg, kollegiatkapitel, sortebrødre-kloster og spedalskhedshospital. I 1400-tallet etableredes en større vandmølle, ligesom byen blev omgivet af voldgrave. I 1500-tallet blev byen centrum for et hertugeligt hof på slottet Hansborg, hvilket medførte, at byen også udviklede sig igennem renæssancen

Kommuneatlas/bygningsregistrant: Kommuneatlas for Haderslev Kommune, 1991. Huse i Haderslev 1-2, 1982/1987

Bygningsforbedringspulje/bevaringsfond: Støttefond til bevarelse af ældre bygninger i Haderslev Kommune

Bevaringshistorik: I 1964 oprettes en bevaringsforening. Kommunalbestyrelsen vedtager i 1988-1990 fire bevarende lokalplaner for det centrale byområde

* Et kulturarvsareal er et arkæologisk interesseområde med skjulte fortidsminder, der så vidt muligt bør bevares i jorden. Kulturarvsarealer er ikke fredede områder. Se i øvrigt: www.kulturarv.dk/fundogfortidsminder/

UDDRAG AF KOMMUNEPLAN 2021-2033

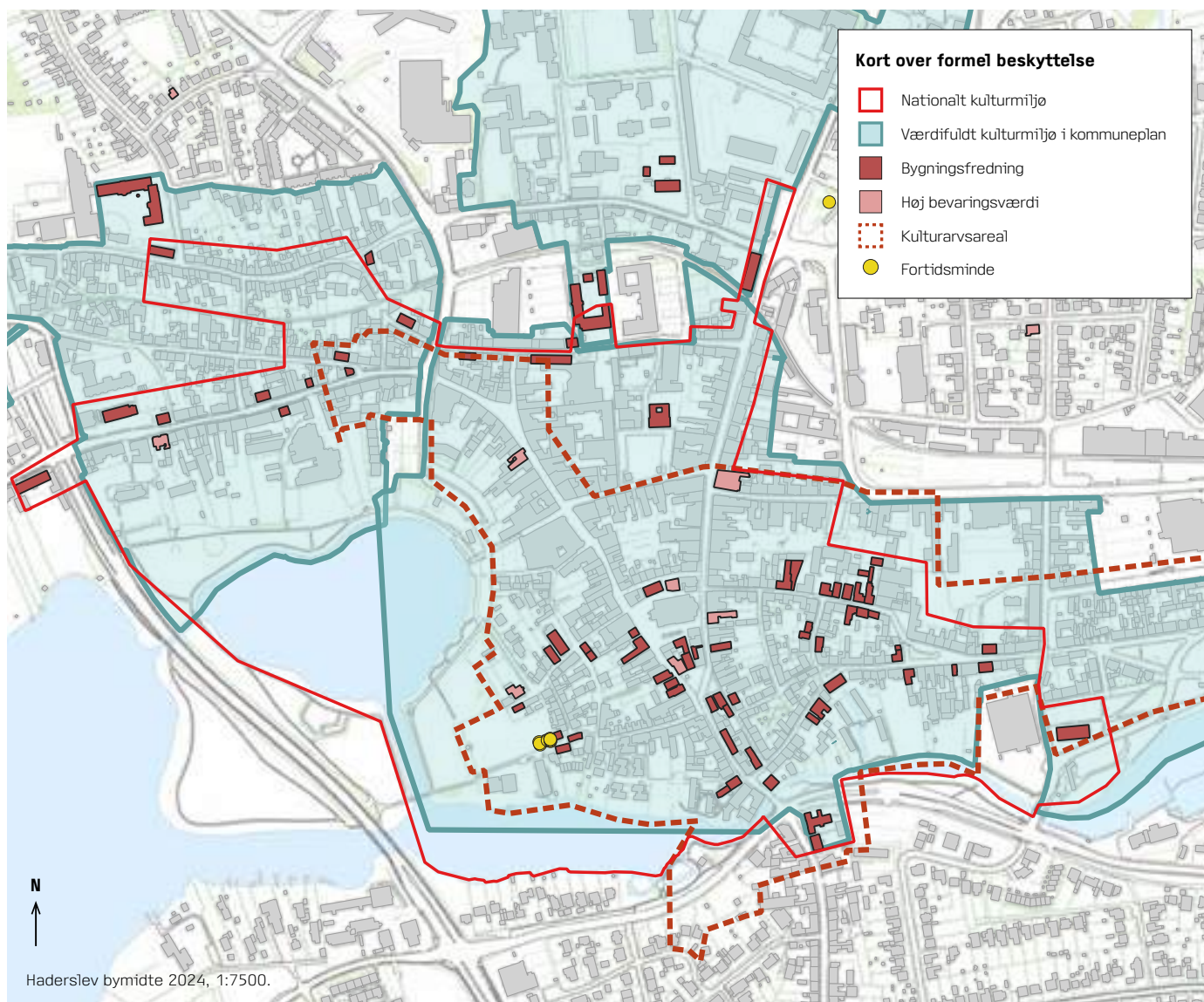
”Den historiske byplan er meget velbevaret med middelalderbyen og velafgrænsede udviklingstræk fra 1800-årene. Bymidstens gadeplan kan føres tilbage til middelalderen, og bymidten fremstår i dag som et helstøbt bymiljø med en sammenhængende bebyggelsestruktur i facadelinie og velafgrænsede gaderum. Som følge af store brande i 1600- og 1700-årene og senere tiders nedrivninger er der kun bevaret få bygninger fra byens tidlige historie. Af middelalderens bygninger er kun bevaret Vor Frue Kirke, men der er bevaret flere eksempler på 1500- og 1600-årenes store borgerhuse og købmandsgårde. Et vigtigt skel i byens historie er 1830’erne, da byen kom ind i en betydelig opgangsperiode, der medførte en udvidelse af byens areal og fornyelse af bygningsmassen. Byggeriet var af et sådant omfang, at perioden 1830-60 endnu i dag er den periode, der arkitektonisk præger den centrale bydel stærkest. Men bymidten er også præget af store forretningsejendomme fra omkring 1900. Bymidten rummer fortsat en integration af de bymæssige funktioner, der historisk hører til byen.”

En smal gyde fører ud til torvet mellem to karakteristiske gavlhuse, til venstre Apotekergade 1 fra 1748, til højre Torvet 5 fra 1640, begge fredede. Facaderne med sort bindingsværk og hvidkalkede tavler fremstår markante i bymiljøet.

Latinskolen, Domkirkepladsen 3, opført 1733, fredet. Den historiske tætte samhørighed mellem kirke og skole kommer her tydeligt til udtryk ved latinskolens fysiske nærhed til domkirken og begge bygningers taktile røde murværk.

Slotsvandmøllen, opført 1827, står med sit massive bygningsvolumen med taktfaste facader i gule flensborgsten og de karakteristiske hjørneaffasninger og markerer overgangen ved Møllestrømmen til den historiske bymidte. I baggrunden ses Hertug Hans' Hospital og Kirke, begge er fredede.

BYSTRUKTUR - PLACERING OG UDVIKLING

Stift, domme:

Slesvig Stift, Hertugdømmet Slesvig

Indbyggertal 1801 / 2025:

2.685 / 22.405

Tidslinje:

- **1100-tallet:** Byen menes anlagt midt i århundredet
- **1250:** Opførelsen af domkirken i tegl begynder
- **1232:** Haderslev bliver nordligste by i hertugdømmet Slesvig
- **1292:** Haderslev får stadsret, dvs. formel købstadsstatus
- **1326:** Kongeborgen Haderslevhus nævnes første gang i skriftlige kilder, men er formentlig opført 1265-70
- **1420'erne:** Tørring Å opstemmes til Haderslev Dam
- **1400-tallet:** Okseopdræt i oplandet får øget betydning
- **1544:** Byen bliver hertugsæde
- **1557:** Hertugslottet Hansborg opføres
- **1627:** Den centrale del af byen hærges af brand, hvilket indleder en nedgangsperiode
- **1644-:** Hansborg brænder (ruinerne nedrives 1666); byen mister betydning som periodisk kongeresidens, men er fortsat hovedby for et stort og rigt amt
- **1700-tallet:** En beskeden korneksport til Norge og Sverige opbygges; søfarten er hæmmet af dårlige besejlingsforhold
- **1759:** Hele den nordlige del af byen brænder
- **1827:** Slotsvandmøllen genopføres, hvor der siden middelalderen har ligget en slotsvandmølle
- **1800-tallet:** Havnen forbedres, og byen oplever vækst og begyndende industrialisering
- **1864:** Haderslev bliver tysk, fra 1867 del af Preussen, fra 1871 tillige af det tyske kejserrige
- **1920:** Haderslev bliver dansk ved Genforeningen

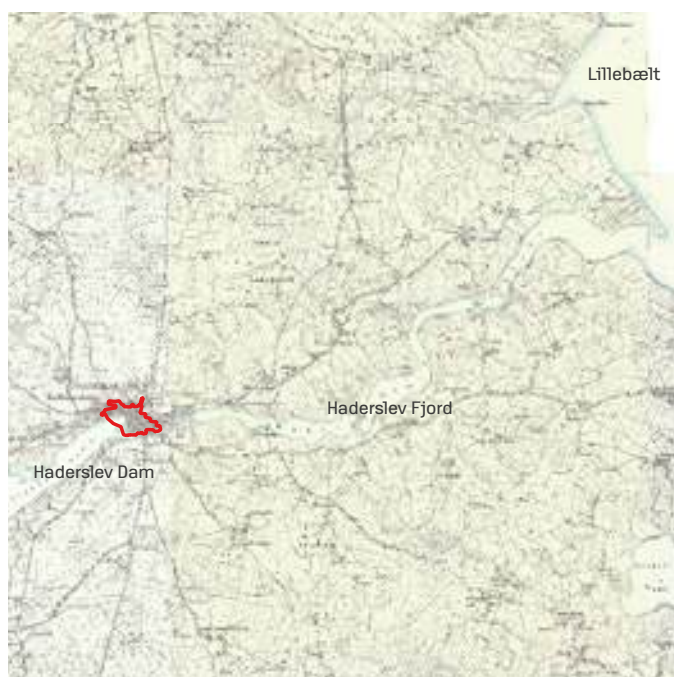
BYEN I LANDSKABET

Haderslev ligger ved udløbet af Tørring Å i bunden af Haderslev Fjord. Åen løber gennem Haderslev tunneldal til den langstrakte fjord, som ender i Lillebælt. Byen ligger på en lille sandbanke, der mod nord og syd var omgivet af sænkninger og sumpområder. På dette sted var det muligt at krydse den vandfyldte barriere. På den højeste del af sandbanken ligger torvet, hvorfra byen har udviklet sig.

GADENET OG MATRIKELSTRUKTUR

Færdseksårerne danner et karakteristisk Y i byens plan. Fra syd gik vejen ad Højgade til torvet og videre til den middelalderlige havn syd for Badstuegade og til Haderslevhus ad Lille og Store Klingbjerg. Lavgade blev først vigtig efter branden 1627. Fra torvets nordside deler vejen sig i to: Apotekergade/Bispegade/Storegade, der forbandt byen med Ribe og det vestlige opland, og Nørregade, der med tiden blev hovedvej mod nord. Da slottet blev flyttet mod øst i anden halvdel af 1500-tallet, blev der plads til at udstykke grunde omkring Slotsgades østlige del. Meget af den centrale by er præget af lange smalle grunde, der var beregnet på gavlhuse.

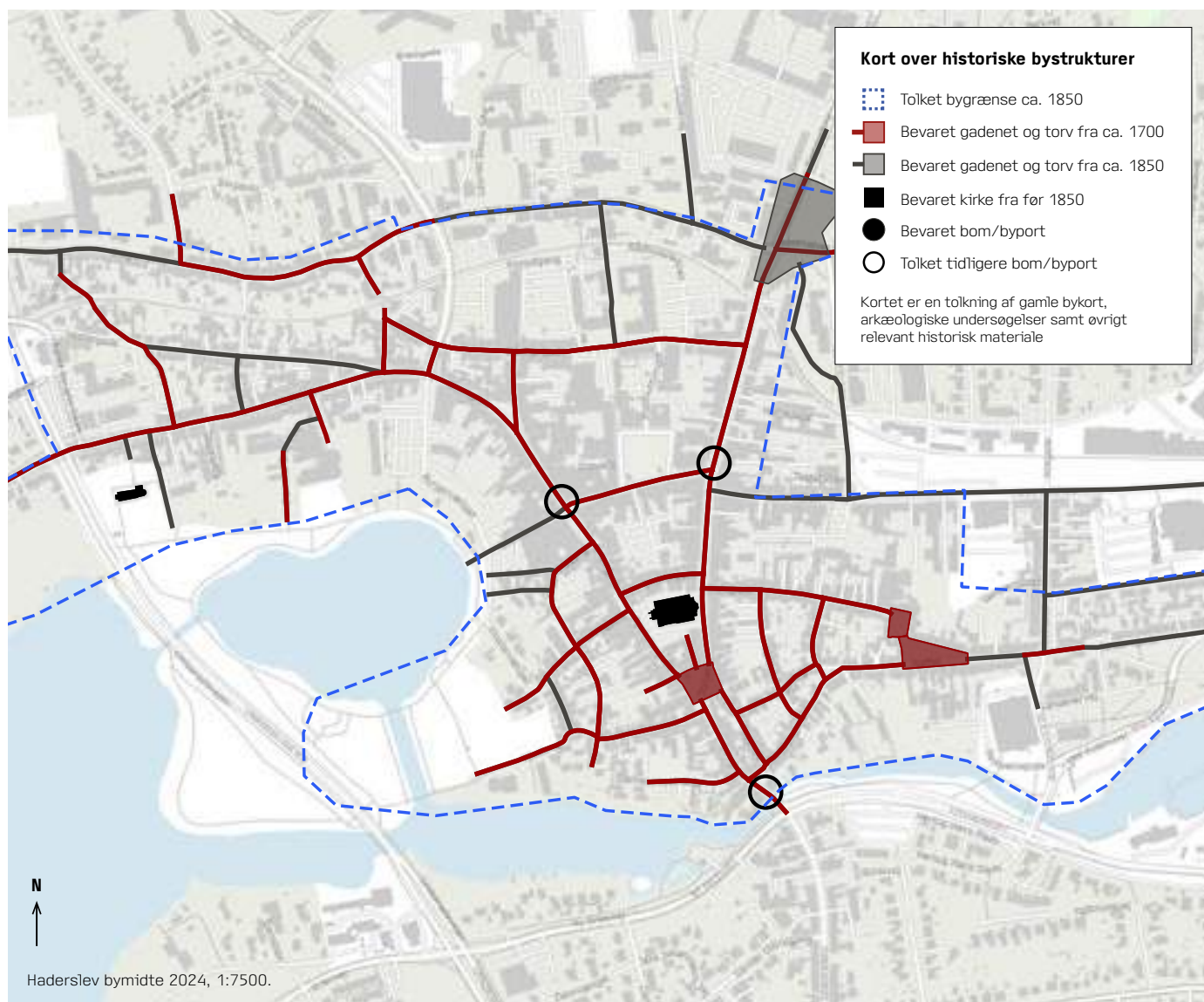
I ældre middelalder gik bebyggelsesgrænsen mod nord ved enden af Bispegade, men byen voksede i senmiddelalderen videre mod landsbyen Gammel Haderslev i nordvest. Her opstod Storegade, Vestergade og det sammenhængende forløb Gåskærgade, Lille Slagtergade, Slagtergade og Moltrupvej, der var den vigtigste vej mod nord helt til 1800-tallet. Det nyere gadegennembrud, Bredgade, fra 1960'erne og -70'erne, der løber over det middelalderlige spedalskhedshospital, fremstår som en markant overgang mellem den ældste del af byen og området hen mod Sct. Severin Kirke og den tidligere landsby.

Preussisk målebordsblad opmålt 1877, gengivet i 1:160.000.

Kig ned ad en smal gyde fra torvet mod domkirken med en købmandsgård fra 1600-tallet på venstre side. Gyden indrammer og fremhæver domkirken.

Det gamle og nye Haderslev har stadig deres oprindelige kirker. Det tidligere slotsområde i byens østlige del er blevet til et havneområde med tilhørende industri. Traps tegnede kort 1862, Historiskekort.dk.

BYENS FREMTRÆDEN - ARKITEKTUR OG SKALA

HELHED OG BYPLAN

Haderslev bymidte fremstår som et intakt kulturmiljø med stor variation i bebyggelsen og med en middelalderlig byplan, hvor gadeforløbet er delvis bestemt af terrænet. Byens placering på en sandbanke omgivet af vand opleves tydeligt flere steder, hvor det skrånende terræn fører ned mod Haderslev Dam og Møllestrømmen og den tildækkede kanal under Gravene og Jomfrustien, der er ved at blive genskabt.

Byens profil defineres af den mægtige domkirke, der er placeret nær toppen af bybanken. Den omgives af en bebyggelse på op til tre etager, hvorimod den nordlige del af byen præges af en lavere og nyere bebyggelse. Kulturmiljøet afgrænses især af vandet mod syd, øst og vest og af Bredgade og Laurids Skaus Gade mod nordvest og nord.

BEBYGGELSESMØNSTRER

De lange, smalle grunde er flere steder bebygget med gavlhuse, hvilket knytter bebyggelsen til nordtysk byggeskik. Særligt i Slotsgade ligger flere gavlhuse fra slutningen af 1500-tallet, mens gavlhusene omkring torvet er opført efter branden 1627. Efterhånden blev gavlhusene afløst af langhuse, som det bl.a. ses i Lavgade og Naffet. Desuden findes rækker af små boder i sidegaderne, bl.a. i Præstegade, Hægersgade, Lille Klingbjerg og Skibbrogade. Gravene udgør et markant skel i bebyggelsesmønstret. Hele bydelen mod nord nedbrændte i 1759, så bebyggelsen her er opført derefter og domineret af langhuse.

Samspelet mellem de lange kig ad hovedgaderne og de let krogede gader og gyder indimellem samt den varierede bebyggelse af gavlhuse, langhuse og boderækker er med til at skabe et livligt og mangfoldigt bymiljø.

Slotsgade med en variation af gavlhuse og langhuse.

BYGNINGER OG DETALJER

Domkirken går tilbage til omkring 1250 og blev i 1400-tallet ombygget i gotisk stil med røde teglsten, høje spidsbuede vinduer og klokkespir på det stejle blytag. At den omkringliggende bebyggelse ligger helt tæt op til kirken, fremhæver blot dens betydning. Latinskolen ved siden af, opført 1733, understreger sammenhøigheden mellem kirke og skole. Her findes også det gamle apotek med sidehus fra 1682 og forhus fra 1842 med pudset facade og fine detaljer. På Domkirkepladsen 1 ligger side- og tværhuset fra en større 1600-tals købmandsgård. Bygningens varme gulkalkede facader med delvist mørkt bindingsværk udgør en kontrast til domkirkens mørkerøde murværk. Yderligere syv huse omkring Torvet er opført efter branden 1627, hvilket gør det til et af landets bedst bevarede torve fra middelalder og renæssance. I den østlige del af Slotsgade, et område, der aldrig har været brændt, er der bevaret fem bindingsværkshuse opført i årene efter middelalderborgens nedrivning i 1567.

Også Slotsvandmøllen dominerer bybilledet. Vandet i Tørring Å er opstemt i Haderslev Dam således, at det kunne drive en mølle inden åens udløb i fjorden. Den nuværende treetagers mølle er opført i 1827 som kornvandmølle. Den fritliggende bygningskrop i gule flensborgsten og med ubrudt rødt tegltag markerer overgangen ved Møllestrømmen til den historiske bymidte. Ud til det lille torv ved møllen findes flere købmandsgårde.

På den anden side af åen over for Slotsvandmøllen ligger Hertug Hans' Hospital fra 1569 og senere. Det markante bygningsværk med de hvidkalkede mure, røde tegltage og det lille spir i kobber er med til at fremhæve indgangen til den historiske bymidte. Bygningens placering uden for den tidligere søndre byport vidner om middelalderbyens tæthed, og om at hospitaler og fattiggårde ofte blev lagt i udkanten af byen. Det gælder også flere større byggerier i byens nordlige udkant, der med tiden blev indrettet til institutioner: amtmandsgården fra 1700-tallet, skolen, stiftelser, retsbygning og politistation fra 1800-tallets første halvdel foruden gæstgivergården Harmonien i Gåskærgade.

Byens gavlhuse er særligt karakteristiske for kulturmiljøet. Side om side omkranser de torvet med en blanding af bindingsværksfacader og pudsede facader i forskellige farver. Andre steder i byen tager langhusene over, men næsten hele den gamle by forbindes af en skala i to etager.

Gadebelægningen er med til at understrege bymidtens historie. Karakteristisk er desuden de mange pladser og torve, hvoraf flere er belagt med brosten eller pigsten og beplantet med træer. Byinventaret fremstår diskret og lader de mange historiske bygninger træde frem. Derudover får byen særlig karakter af de mange røde tegltage, variationen mellem bindingsværk, pudsede og kalkede facader samt de gule flensborgsten og med stentrapperne som små fixpunkter i gadebilledet.

Kig mod domkirken ad den kuperede brostensbelagte Højgade. Den stemningsfulde gade med de ujævne brosten og forskelligartede facader med kalkede pudse overflader eller blank mur står i skarp kontrast til domkirkens stringente bygningsvolumen med dens høje gotiske spir, der hæver sig dramatisk i baggrunden. Den mangfoldige bebyggelse er med til at fremhæve kirkens arkitektur og dens betydning for byen.

Torvet med to gavlhuse i bindingsværk - begge opført kort efter en større brand i 1627 og begge fredede.

Apotekergade med det fint dekorerede forhus fra 1842 fra det gamle apotek til venstre over for Domkirkepladsen med de stynede lindetræer.

En af byens mange pladsdannelser - her for enden af Naffet.

Højgade, hvor to ældre bygninger indrammer gadebilledet med facader af gule flensborgsten og de karakteristiske høje stentrapper mod gaden.

En af byens høje stentrapper.

Byens bløde afslutning med grønne områder og høje træer ned mod Haderslev Fjord.

Passage ved domkirken.

Gavlhus, Slotsgade 20, opført ca. 1578, fredet.

Byens gamle og nye bebyggelse er adskilt af en grav, og de to bebyggelser har hver sin kirke. Mod øst ses slotspladsen og slotsbanken, hvor der er markeret et kastel. Johannes Mejer 1651, Det Kgl. Bibliotek - digitale samlinger.

De to separate bydele ses adskilt med byporte og en grav. Slottet ses imod øst separeret fra byen af en grav. Braun og Hogenberg, Civitates orbis terrarum 1588, Det Kgl. Bibliotek - digitale samlinger.

ØRESUNDSTOLD OG INTERNATIONALE IMPULSER

HELSINGØR KULTURMILJØ

Geografi: Helsingør Kommune, Region Hovedstaden

Bytype: Købstad

Landskabelig placering: På det marine forland ved overfartsstedet mellem Sjælland og Skåne

Anlagt: Byen nævnes første gang i 1240'erne

Købstadsprivilegier: 1426

Temaer: Handel, Øresundstold, international påvirkning, renaissancebyplan

Karakteristiske træk:

- Den regelmæssige renaissancebyplan med gader anlagt parallelt med kysten og tværgående gader næsten vinkelret på hinanden
- De smalle stræder ned mod Strandgade, hvor kystlinjen gik i middelalderen
- Pladserne i nærhed til kirkerne og mod Øresund samt Axeltorv med de stramt beskårne lindetræer
- Udsigten og kig til Kronborg
- De grønne områder – Helsingør Kirkegård vest for byen samt områderne omkring klosteret og Skt. Olai Kirke
- Sundtoldskarréen med de dybe grunde og gamle gavlhuse afgrænset af Brostræde, Stengade, Strandgade og Sophie Brahes Gade
- De mange baggårde og baghuse i den stringente karréstruktur
- De to kirker Skt. Olai og Sct. Mariæ samt Karmeliterklosteret
- Rådhuset i Stengade
- Variationen mellem de statelige palæer og bygårde i to- til treetagers højde til de mindre byhuse i bindingsværk, blank mur eller pudset overflade
- Variationen i byens arkitektoniske stilarter, materialer og farver, herunder de mange røde teglhængte tage
- Brostens- og pigstensbelægninger

KULTURMILJØETS FORTÆLLING

Den historiske bymidte i Helsingør fremstår velbevaret, velafgrænset og med en regelmæssig byplan med en utrolig mangfoldig bebyggelse. Kulturmiljøet rummer en enestående fortælling om Øresundstoldens og forskellige kongers indvirkning på byen fra middelalderen og frem til 1800-tallet, som i særdeleshed afspejles i renæssanceslottet Kronborg (verdensarv), kirkerne og det bevarede karmeliterkloster samt de mange velbevarede stenhuse og bygårde i bymidten.

Øresundstolden har haft stor betydning, dels som indtægtskilde, dels som grundlag for internationale kontakter. Påvirkningen fra de nordtyske hansestæder ses i gavlhuse og de smalle, langstrakte grunde, først og fremmest i Sundtoldskarréen, der går tilbage til middelalderen. Påvirkningen fra Belgien og Holland er tydelig på Kronborg, men også i flere borgerhuse, der har de karakteristiske svungne gavle og sandstensbånd på røde mursten. Kronborg illustrerer tillige kongemagtens stigende betydning op gennem 1500-tallet og frem til enevælden i 1660. Desuden var Helsingør fra 1400-tallet et vigtigt kirkeligt centrum med flere klostre, hvoraf Karmeliterklosteret er bevaret.

BÆRENDE BEVARINGSVÆRDIER

Helsingør er udpeget som nationalt kulturmiljø på grund af sin historie som sundtoldsby, der kommer til udtryk i den velbevarede struktur og i den store variation af bygninger fra renæssancen og frem.

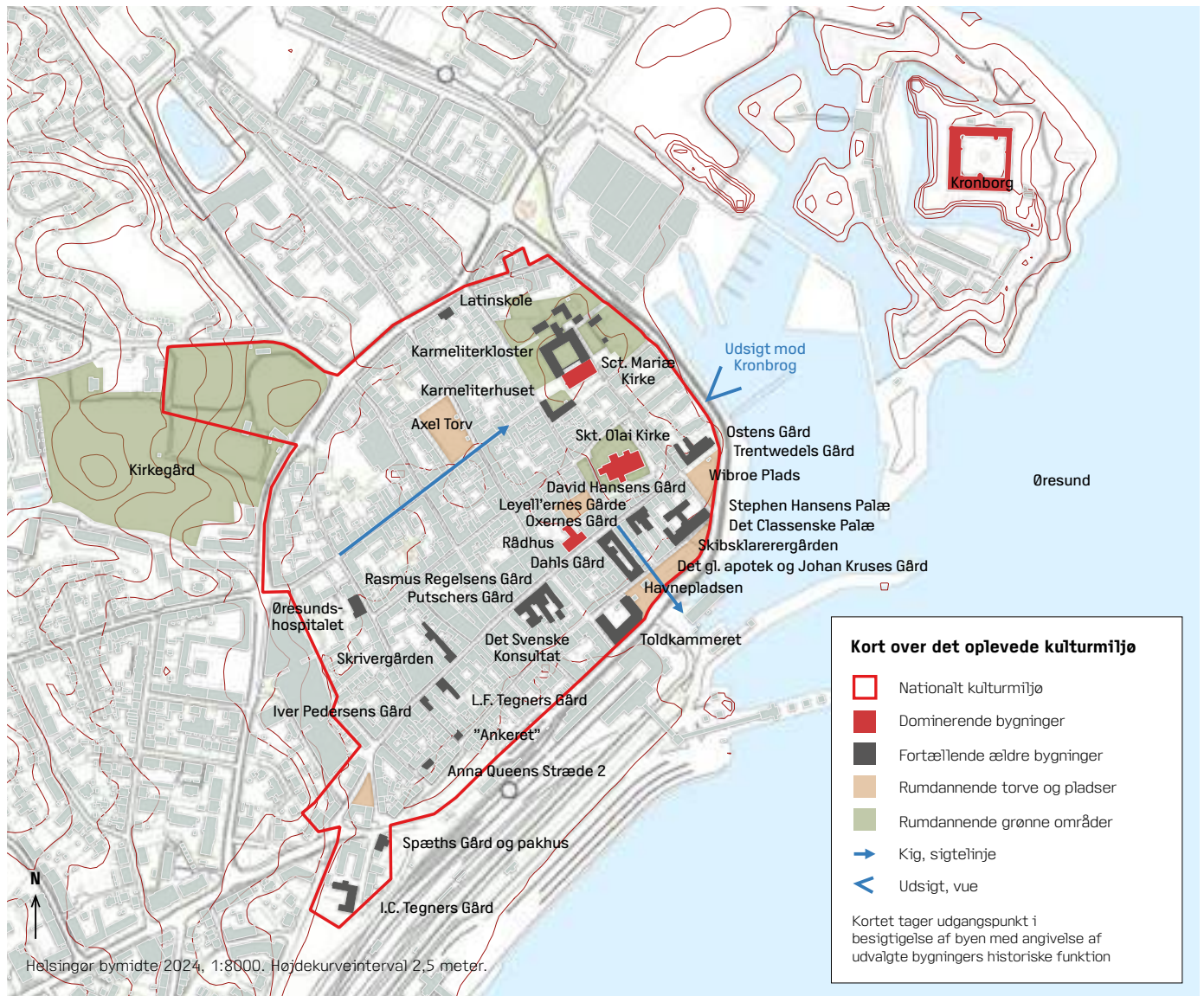
De bærende bevaringsværdier i Helsingør er den næsten rektangulære gadeplan, de mange ældre huse fra 1500- og frem til 1800-tallet, de to middelalderkirker, den ene med et af Danmarks bedst bevarede klostre, samt den visuelle kontakt til Kronborg, der lagde fysisk vægt bag opkrævningen af Øresundstolden frem til 1857.

Helsingørs tilknytning til Øresund er central for fortællingen, og udsynet fra byen til havet har derfor stor værdi – tydeligst fra Havnegade. Også det frie udsyn til Kronborg er vigtigt.

Den historiske helhed understøttes af bebyggelsens mangfoldighed, hvor både bygningsstørrelser og arkitektoniske stilarter varierer betydeligt – dertil de skiftende overflader og farver: bindingsværk, pudsede og kalkede facader samt blank mur i røde tegl. Den sociale forskel i byen kan aflæses i denne variation. Særlig tydeligt er det, at Stengade og den nordlige del af Strandgade var for de velhavende. Her ligger mange af byens fornemme palæer, bygårde, rådhus og apotek. Kirkerne og rådhuset træder frem i bybilledet og er pejlemærker i byens profil – særligt Skt. Olai Kirke dominerer med det høje tårn og kobberinddækkede spir hævet over den en- til toetagers høje bebyggelse i det flade terræn. Dertil kommer byens mange teglhængte tage, brostens- og pigstensbelagte pladser, gader og stræder samt de grønne områder omkring kirkerne og klosteret og lindetræerne, der fremhæver det rektangulære Axeltorv.

G1. Færgestræde, der løber gennem Sundtoldskarréen fra Stengade til Strandgade, hvor kystlinjen lå i middelalderen. Det smalle, pigstensbelagte stræde indrammet af lange sidebygninger giver en fornemmelse af grundenes dybde.

Kronborg set fra Havnegade, et vartegn for byen, som historisk har haft enorm betydning for byens udvikling. Da Erik af Pommern indførte Øresundstolden i 1420'erne, opførte han samtidig slottets forgænger "Krogen", som skulle beskytte byen og sikre inddrivelse af tolden. Navnet Kronborg blev givet af Frederik 2. i 1577 efter udvidelse af fæstningsanlægget og en stor ombygning af middelalderborgen til prægtigt renessanceslot.

EKSISTERENDE BESKYTTELSE OG REGISTRERING

Værdifuldt kulturmiljø i kommuneplan: Ja

Bevarende lokalplan: Ja

Antal fredede bygninger: 101, bl.a. Kronborg (som også er på UNESCOs verdensarvsliste), Karmeliterklosteret og Karmeliterhuset (Hestemøllestræde 3/Sct. Anna Gade 36) samt flere store købmandsgårde mellem Stengade og Strandgade

Bygninger med høj bevaringsværdi: 116

Beskyttede fortidsminder: 2; Kronborg og kilometersten

Kulturarvsareal*: Byens oprindelse på den yderste pynt af Sjælland står først og fremmest i forbindelse med den korte overfart mellem Sjælland og Skåne samt den lette adgang til at drive fiskeri og søfart i Sundet. I begyndelsen af 1420'erne påbegyndte Erik af Pommern opførelsen af en ny borg. Opførelsen hang sammen med, at kongen indførte øresundstolden. Dette og den medførende handel førte til en opblomstring af byen. Kong Erik gjorde desuden Helsingør til et vigtigt kirkeligt centrum og oprettede tre klostre i byen

Kommuneatlas/bygningsregistrant: Kommuneatlas for Helsingør Kommune, 2000. Historiske huse i Helsingør, 1973

Bygningsforbedringspulje/bevaringsfond: Nej

Bevaringshistorik: I 1963 stiftes Selskabet til Bevarelse af gamle Bygninger i Helsingør. Byrådet vedtager i 1973 en partiel byplanvedtægt for Helsingør bykerne

* Et kulturarvsareal er et arkæologisk interesseområde med skjulte fortidsminder, der så vidt muligt bør bevares i jorden. Kulturarvsarealer er ikke fredede områder. Se i øvrigt: www.kulturarv.dk/fundogfortidsminder/

UDDRAG AF KOMMUNEPLAN 2019

"Helsingør By med Kronborg er, med hensyn til byplan og bygningsarv, et "kulturhistorisk hotspot" fra middelalder og renæssance til før reformationen i 1536. Et kraftcenter med slotte, klostre, en planlagt bystruktur og administrative bygninger på havnefronten, hvor Skibsklarerergården endnu i dag vidner om Sundtolden, der blev indført af Erik af Pommern i 1429. Her blev varer fortolet, fordelt, deklareret, afregnet, handlet, byttet og lagde grunden til egnens rigdom. (...)

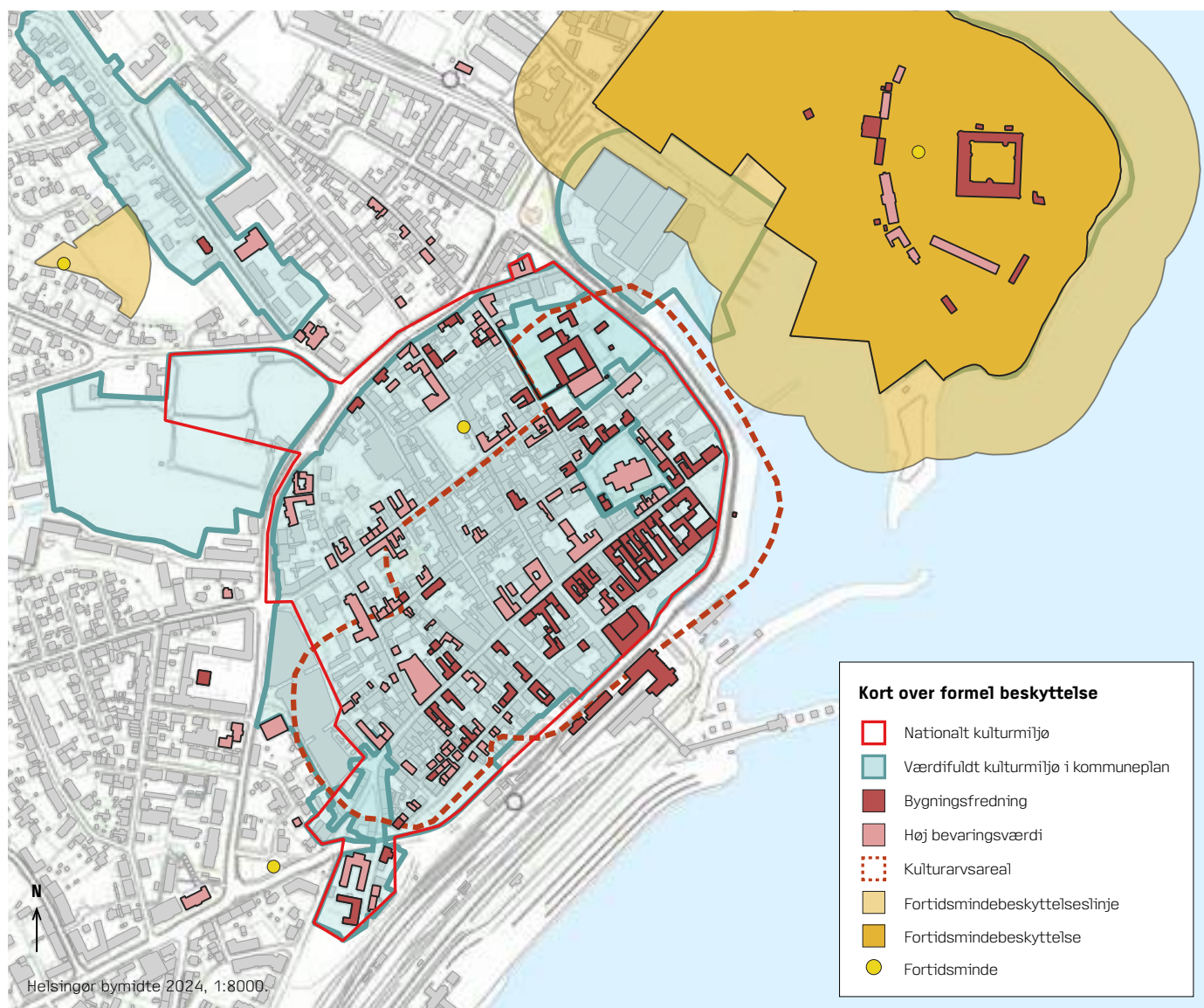
Takket være tidlig fredningsindsats fremstår ikke blot Kronborg, men også selve bykernen som et autentisk, charmerende kulturmiljø med retlinet gadenet og mange velbevarede, hele købmandsgårde. Byen opstod og voksede netop her, fordi det smalle sund mellem Helsingør og Helsingborg lå midt i det daværende Danmark ved porten til Østersøen. Det var let at anlægge havn her og opkræve skat fra de mange skibe, der passerede hvor Øresund var smallest. Her var gunstigt fiskeri og et bagland, som kunne producere alle de varer, som skulle konsumeres og videresælges i den driftige købstad."

Karmeliterhuset, Sankt Annagade 36, opført 1516, fredet. Bygningen har muligvis oprindelig været hospital for udenlandske søfolk og fungerede i mange år som fattiggård. Huset indgår i en sammenhæng med Karmeliterklosterets bygninger.

Wibroe Plads med de to statelige bygninger, hhv. Trentwedels Gård og Ostens Gård, begge fra ca. 1770 og fredede. Yderst til højre ses Kronborg.

Kig hen ad Stengade med David Hansens Gård i nr. 76 i forgrunden, angiveligt opført 1576, og Leyell'ernes Gårde i nr. 72-74 fra midten af 1500-tallet. Bygningerne er fredede og fortæller om renessansens byggestil og byens blomstrende økonomi.

Stengade med det iøjnefaldende rådhus fra 1855 til højre i billedet. Dahls Gård overfor, opført 1739, fredet, er med sin fornemme facade, rigt dekoreret og kronet af en enorm segmentfronon, et fint eksempel på et barokhus.

BYSTRUKTUR - PLACERING OG UDVIKLING

Amt, stift, land:

Frederiksborg Amt, Sjællands Stift, Kongeriget Danmark

Indbyggertal 1801 / 2025:

5.282 / 48.033

Tidslinje:

- **Slutningen af 1100-tallet:** Byen opstår ved det naturlige overfartssted mellem Sjælland og Skåne
- **1200-tallet:** Byen omtales flere gange i skriftlige kilder; opførelsen af Skt. Olai Kirke begynder
- **1420'erne:** Byen får købstadsprivilegier, Øresundstolden indføres, opførelsen af Kronborgs forgænger, Krogen, og Vor Frue Kloster (Karmeliterklosteret) påbegyndes
- **1574:** Ombygningen af Krogen til Kronborg påbegyndes. Handlen i byen og trafikken gennem Øresund vokser, og dermed også indtægterne fra Øresundstolden
- **Midten af 1600- til midten af 1700-tallet:** Dyb økonomisk krise med krig og pestepidemier
- **1700-tallet:** Axeltorv udlægges. I anden halvdel af århundredet vokser byens handel såvel som trafikken gennem Øresund
- **1824:** Havnen overtages af staten og moderniseres, så store skibe kan lægge til
- **1857:** Øresundstolden afskaffes, og byen oplever tilbagegang, da skibene ikke længere behøver lægge til her
- **Slutningen af 1800-tallet:** Industrialiseringen tager fart, bl.a. grundlægges Helsingør Skibsværft. Byens betydning som overfartssted fastholdes med en ny dampfærge; der anlægges jernbane mellem København og Helsingør.

BYEN I LANDSKABET

Byen ligger på det marine forland, hvor Øresund snævrer ind, og hvor der er relativt stor vanddybde. Oplandet, Nordsjælland, har mager sandet jord og var overvejende krongods. Salget af afgrøder herfra har således næppe spillet den store rolle for byens vækst. Vigtigere har færgefarten til Skåne, fiskeriet og især kontrollen over Øresund været. Byen lå ud til en af de vigtigste skibs- og handelsruter i Europa, der fik stigende betydning fra 1400-tallet, og som gradvis udkonkurrerede handelsbyerne Ribe og Slesvig.

I bymidten er terrænet fladt med en svag hældning mod kysten. Det flade terræn er med til at definere byens profil med Skt. Olai Kirke som byens dominerende pejlemærke med det kobberinddækkede spidse spir hævet over den omkringliggende to- til treetagers bebyggelse. Også Sct. Mariæ Kirke og rådhuset fremstår som pejlemærker i byen.

GADENET OG MATRIKELSTRUKTUR

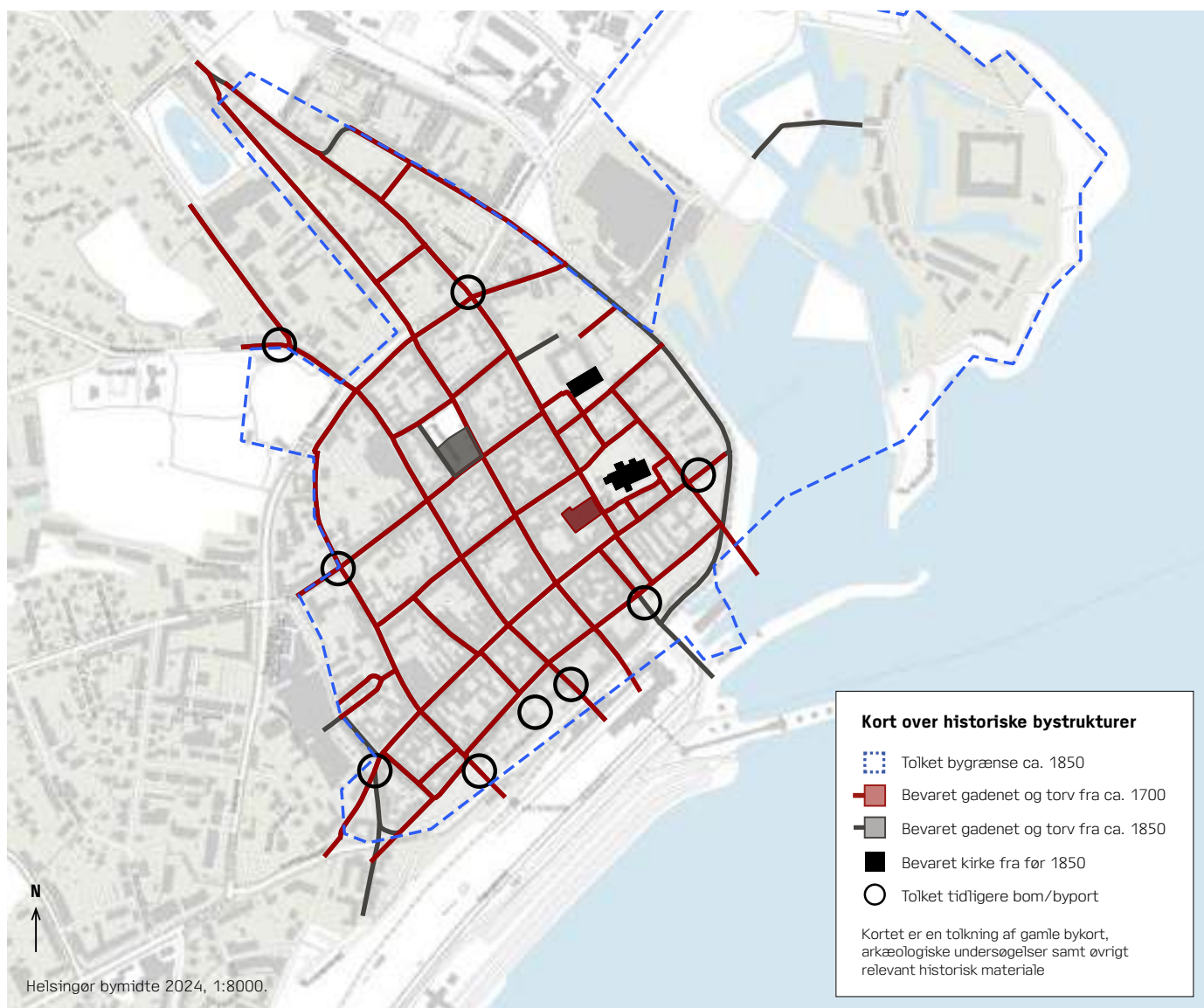
Gadenettet er præget af en renæssance-gridstruktur med hovedgaderne Stengade og Strandgade, der løber parallelt med Øresund, og som krydses af flere tværgader. Først omkring 1700 blev der udlagt et større torv, Axeltorv, men området omkring Skt. Olai Kirke blev antagelig brugt som markedsplads allerede i middelalderen. Ligesom de sønderjyske byer skiller Helsingør sig ud ved sine lange og smalle grunde, hvorpå der er bygget gavlhuse. Dette træk vidner om indflydelsen fra Nordtyskland og Holland. Særligt karréerne mellem Stengade og Strandgade består af aflange grunde. Grundene gik i middelalderen ned til kysten, som løb der, hvor Strandgade ligger i dag.

Målebordsblad opmålt 1898, gengivet i 1:80.000.

Karmeliterklosteret og den imponerende kamtakkede vestgavl på Sct. Mariæ Kirke, opført ca. 1450-1500, fredet. Det røde murværk med mange farvenuancer og de stort set ubrudte tagflader understreger bygningernes indbyrdes relation.

Byen ses med et meget regelmæssigt vejmonster og er afgrænset mod havet af en mur med flere porte, der giver adgang til skibsbroerne. Resens Atlas 1677, Det Kgl. Bibliotek - digitale samlinger.

Byen holder sig inden for middelalderens afgrænning, og et moderne havnebassin er anlagt langs kysten mellem byen og Kronborg. Traps trykte kort 1859, Det Kgl. Bibliotek - digitale samlinger.

BYENS FREMTRÆDEN - ARKITEKTUR OG SKALA

HELHED OG BYPLAN

Helsingørs renæssancegadenet adskiller sig fra de fleste andre ældre byers ved at være meget regelmæssigt med næsten kvadratiske karréer, hvilket giver overblik over byen og gadeforløbene. Variationen i byplanen ligger i de mange kig hen ad små stræder eller ind ad åbninger i den tætte bebyggelse samt den brede palet af arkitektoniske stilarter og forskellige bygningsstørrelser.

Gadenettet er sandsynligvis udlagt i 1400-tallet, antagelig efter en samlet plan. At der også før dette tidspunkt var en beskeden bebyggelse, underbygges af, at Skt. Olai Kirkes ældste dele stammer fra det tidlige 1200-tal. Kirken er udvidet væsentligt i 1400- og 1500-tallet. Helsingørs store vækstperiode lå fra 1400-tallet til et stykke ind i 1600-tallet. Det nuværende Axeltorv er først udlagt i 1700-tallet. Før det fungerede de to handeleggader, Strandgade og Stengade, som torvegader foruden området ved Skt. Olai.

Som helhed fremstår Helsingørs historiske bymidte særdeles intakt og velafgrænset. Kulturmiljøets afgrænsning opleves særligt skarp ved Helsingør Kirkegård og ved Havnegade, hvor ind- og udsyn mellem by og kirkegård samt mellem by, Øresund og Kronborg bidrager til en stærk helhedsforståelse.

BEBYGGELSESMØNSTRER

Byens gader og stræder har forskellig karakter, og det er tydeligt, at Stengade tidligt var - og fortsat er - byens hovedgade med vigtige institutioner og boliger for velhavende borgere. Dette afspejles blandt andet i de mange bevarede bygårde langs gaden, f.eks. David Hansens Gård og Leyellernes Gårde fra 1500-tallet, Iver Pedersens Gård fra

Kig hen ad det brostensbelagte Anna Queens Stræde, som er et af byens ældste. Som det eneste øst-vestvendte stræde mellem Stengade og Strandgade bryder det byens ellers stringente karréstruktur.

1600-tallet og Dahls Gård fra 1700-tallet. Dertil det prominente rådhus fra 1855.

Særligt Sundtoldskarréen giver et indblik i senmiddelalderens bebyggelsesmønster med de dybe grunde og gamle gavlhuse. Karréen er afgrænset af Brostræde, Stengade, Strandgade og Sophie Brahes Gade, og Gl. Færgestræde løber gennem karréen med nogle af byens ældste bygninger. Karréens struktur opleves særligt ved kig ned ad stræderne, hvor man fornemmer grundenes dybde, samt gennem de åbne porte, hvor den høje alder kan aflæses i forskellige bygningselementer og materialer såsom munkestensmurværk, kridtsten, bindingsværk og murankre. Næsten alle bygninger i karréen er fredede.

I middelalderen lå kysten foran karréen, hvor Strandgade ligger i dag, og gadens ene husrække vendte således mod byens havn. Skibene lå dermed lige foran de mange købmandsgårde, og den videre varetransport førte herigennem op til Stengade. De bevarede bygårde giver fornemmelse af handlens betydning for byen.

BYGNINGER OG DETALJER

Husene i Helsingørs historiske bymidte spænder fra store borgerlige palæer i tre til fire etagers højde til små byhuse, en eller to etager høje. Af arkitektoniske stilarter rummer byen også et mangfoldigt udsnit, der vidner om dens vedvarende økonomiske fordel fra Øresundstolden gennem flere århundreder.

Ud over Skt. Olai Kirke går også Karmeliterklostret tilbage til senmiddelalderen. Klosteret, som er et af landets bedst bevarede, overlevede reformationen og blev genanvendt som hospital (dvs. alderdomshjem) og som skole. Klosterkirken blev fra 1576 anvendt af byens tyske og nederlandske menigheder. Klosterets bygninger, pladser og grønne haver danner i sig selv en unik historisk helhed.

Der er flere stenhuse fra 1500-tallet bevaret i Helsingør, navnlig i karréen mellem Stengade og Strandgade. Derudover bindingsværkshuse fra 1500-, 1600- og 1700-tallet. Gavlhuset på Stengade 76 fra 1579 og forhuset på Strandgade 55 fra 1592 er formentlig opført af nederlændere, der arbejdede på Kronborg. Dahls Gård fra 1700-tallet er et fint eksempel på et barokhus, mens rokokoen kommer til udtryk i blandt andet Putschers Gård og Stephan Hansens Palæ fra 1700-tallet. Klassicismen har ligeledes sat sit præg på byen, hvoraf Det Classenske Palæ fra slutningen af 1700-tallet er særligt fremtrædende. Flere af husene har et nederlandsk præg, hvilket vidner om de tætte forbindelser til periodens økonomiske og kulturelle centrum.

Helsingør bymidte 2023. CC BY 4.0 Klimadatastyrelsen.

Helsingørs bymidte set fra Kronborg - Helsingør Domkirke, Skt. Olai Kirke, hæver sig op blandt den omkringliggende to- til treetagers høje bebyggelse og markerer sig som bymidtens mest dominerende pøjlemærke.

Axeltorv, udlagt omkring 1700-tallet efter en brand og senere udvidet. Pladsens stringente rektangulære form fremhæves af lindetræerne.

Byens profil med Skt. Olai Kirke som dominerende pejlemærke.

Skt. Olai Kirke og kirkeplads.

Iver Pedersens Gård, Stengade 20 og Skyttenstræde 12, opført ca. 1600, fredet.

Det gamle apotek og Johan Kruses Gård, Strandgade 77, opført i 1500- og 1600-tallet, fredet. Forhusene indgår i en række prominente ejendomme mod Strandgade, mens gavlene og de lange sidehuse danner ramme om Brostræde og Færgestræde.

Strandgade med "Ankeret" på hjørnet i nr. 27, opført 1577 og Helsingørs ældste bindingsværkshus, fredet. Det hvidkalkede hus indgår i en række ældre huse på lange smalle grunde, som oprindeligt vendte ud mod byens havn.

Den matrikulære struktur bærer præg af de mange købmandsgårde, som har ligget langs kysten, men mange af dem er senere opdelt. Jernbanen er kommet til byen. Berggreens Købstadskort 1893. CC BY 4.0 Geodatastyrelsen.

RIGETS HOVEDSTAD OG HOVEDFÆSTNING

KØBENHAVN KULTURMILJØ

Geografi: Københavns Kommune, Region Hovedstaden

Bytype: Købstad, hovedstad

Landskabelig placering: Ud til Øresund med forbindelse til Skåne ved det beskyttede farvand mellem Sjælland og Amager

Anlagt: Antagelig i 1000-tallet

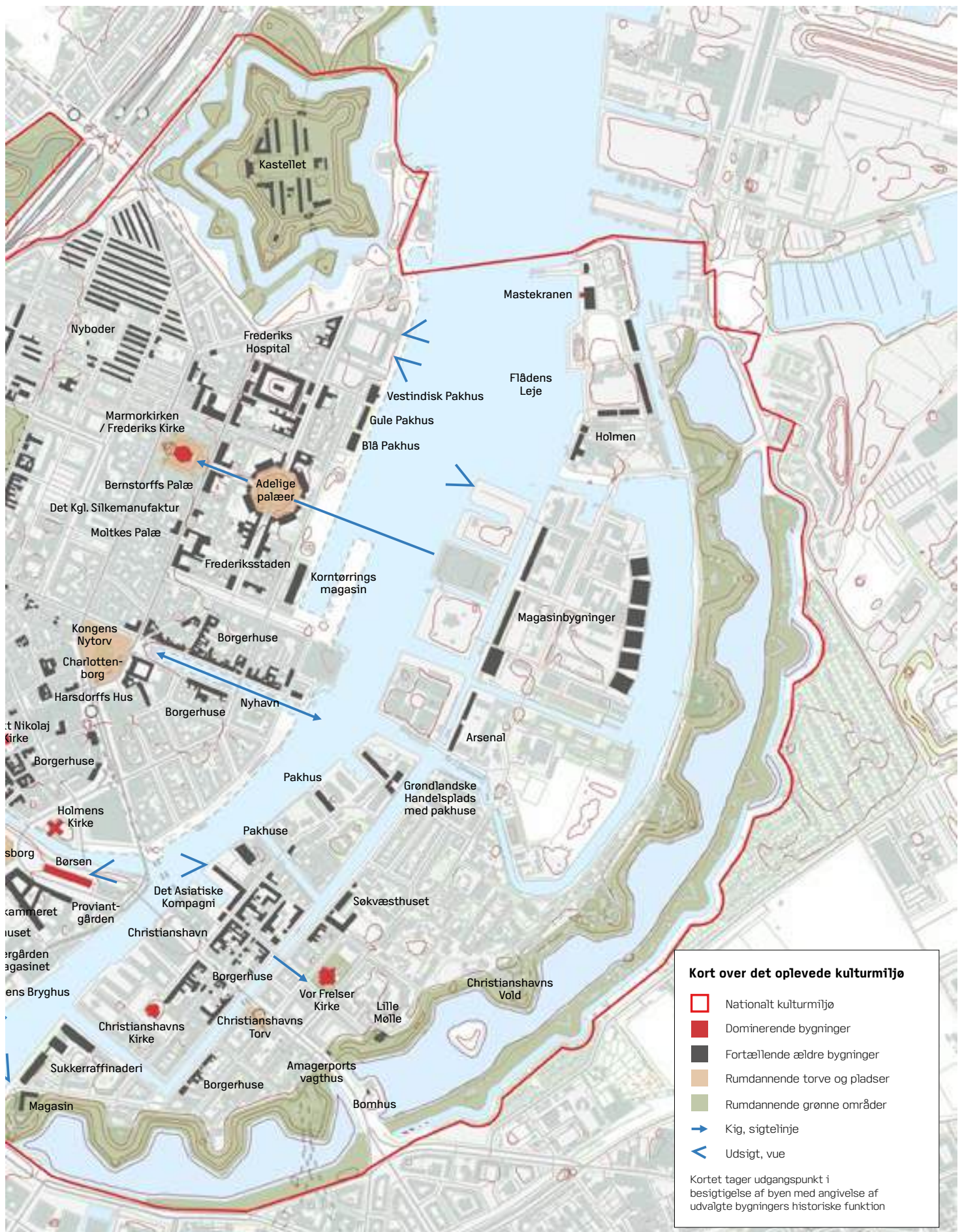
Købstadsprivilegier: 1254

Temaer: Fæstning og byplan, kongemagt, handel og søfart

Karakteristiske træk:

- Den senmiddelalderlige befæstning fra 1520'erne: Jarmers Tårn
- Den bastionære befæstning: uden om Kastellet og Christianshavn
- Det middelalderlige gadenet særligt omkring Magstræde og Gammel Strand
- Kongelige slotte og residenser: Absalons Borg, Københavns Slot, Christiansborg, Rosenborg og Amalienborg
- Arsenalet med Tøjhuset, Proviantgården og Christian 4.'s Bryghus, Holmens Kirke, reberbanen og sejlluset
- Børsen
- Trinitatis Kirke med Rundetårn og Regensen
- Holmen, Flådens Leje med Mastekranen
- Nyboder
- Christianshavn
- Nyhavn
- Frederiksstaden
- Vor Frue Kirke omgivet af Universitetet, Metropolitanskolen og Soldins Stiftelse
- Domhuset med arresten
- Det Kgl. Silke-manufaktur og Det kgl. Uldmanufaktur
- Pakhuse langs havnen, bl.a. Grønlandske Handels og Det Asiatiske Kompagni
- Adelige palæer
- Borgerhuse, heraf flere med små pakhuse

RIGETS HOVEDSTAD OG HOVEDFÆSTNING

KØBENHAVN KULTURMILJØ

Det smalle brostensbelagte Magstræde.

Rundetårn.

KULTURMILJØETS FORTÆLLING

Det udpegede kulturmiljø fortæller bl.a. om, hvordan kongen befæstede sin magt parallelt med, at handlen voksede. De vigtigste vidnesbyrd er de bevarede fæstningsværker: den senmiddelalderlige befæstning fra 1520'erne med Jarmers Tårn, de bastionære befæstninger fra 1600-tallet (fornyet i 1700-tallet), herunder Christianshavns Vold og Kastellet, kasernerne samt flådens anlæg på Holmen, Nyboder og Slotsolmen. På Slotsholmen findes både Tøjhuset og Proviantgården fra ca. 1600, Christian 4.'s Bryghus fra 1619, Den Røde Bygning (Kancellihuset) fra 1720, Staldmestergården fra 1705 og Ridebaneanlægget fra 1745, der overlevede det første Christiansborgs brand i 1794. Hertil kommer Rosenborg opført 1606-34 med Kongens Have og Amalienborg som blev kongelig bolig efter 1794. Kongemagten ses også i de planlagte byudvidelser: Christianshavn fra 1618, Frederiksholm ca. 1670, Ny-København fra 1630'erne og Frederiksstad fra 1749 samt kongepladserne: Kongens Nytorv, Christiansborg Slotsplads og Amalienborg Slotsplads. Foruden de bevarede adelspalæer, der viser, at residensstaden tiltrak de store godsejere fra alle dele af landet.

Handlens betydning for byen kan ses i Børsen, som blev opført for kongen 1619-1623, Gammel Strand, byens hovedhavn indtil 1700-tallet, de mindre pakhuse fra omkring 1800 i den indre by og de store pakhuse ud til havneløbet fra anden halvdel af 1700-tallet, der bl.a. fortæller om handlen på kolonierne. De mange bevarede borgerhuse, navnlig fra tiden efter de store brande 1728, 1795 og 1807, danner sammenhængende husrækker flere steder og fortæller om borgernes stigende velstand foruden om brugen af mere solide byggematerialer.

BÆRENDE BEVARINGSVÆRDIER

Københavns ældste kvarterer er udpeget som nationalt kulturmiljø, fordi de tilsammen viser hovedstadens udvikling fra beskeden middelalderby til 1600- og 1700-tallets udvidede og stærkt befæstede magtcentrum. De bærende bevaringsværdier knytter sig til fæstningen, kongemagten og handlen.

Man kan stadig se befæstningen, opleve Christiansborg Slotsplads og Ridebane, Rosenborg og Kongens Have, havneløbet og kanalerne samt livet i de krogede middelalderlige gader, blandingen af kontorer, handel og boliger på Christianshavn, langs Nyhavn og i Frederiksstad. De velbevarede fæstningsvolde ved Kastellet og på Christianshavn går tilbage til 1600-tallet, men er forstærket frem til omkring 1850. Fra anden halvdel af 1800-tallet blev dele af befæstningen omdannet til en ring af grønne parker.

Holmen, der blev anlagt fra 1690 og videreudbygget helt frem til 1950'erne, vidner om, at Danmark havde en betydelig flåde frem til 1807. Hertil kommer ældre anlæg: Holmens Kirke, der oprindeligt var flådens ankersmedje, og arsenalet med Tøjhuset, Proviantgården og Galejhuset, som i dag er en del af Det Kgl. Bibliotek. Arsenalet omgav en havn, der nu

København bymidte, ortofoto.

er omskabt til have. Hertil slutter sig Nyboder, der indtil for nylig var forbeholdt flådens folk.

Kongens styrende hånd dukker også op i byplanen. I modsætning til middelalderbyens krogede gadeforløb, der mest er bestemt af at ville komme fra et punkt til et andet, er de nyere bydele, Christianshavn og Frederiksstaden, planlagte. Gaderne er lige og krydser hinanden vinkelret, torvene bliver til regelrette pladser, og på de vigtigste, Kongens Nytorv og Amalienborg Slotsplads, findes rytterstatuer, der hylder kongen som en imperator i det antikke Rom. Med til billedet af den kongelige residensstad hører adlens statelige palæer, som blev opført efter enevældens indførelse. Det var vigtigt at være nær kongen for at kunne passe betroede embeder og udføre høftjeneste.

Børsen og de store pakhuse langs havnen viser, at kongemagten også ønskede at fremme handel og skibsfart. Endelig fortæller de mange bevarede borgerhuse fra slutningen af 1700-tallet om en øget velstand blandt nogle af byens borgere, der blandt andet var et resultat heraf.

Børsen med det ikoniske dragespir - før branden 16. april 2024.

EKSISTERENDE BESKYTTELSE OG REGISTRERING

Værdifuldt kulturmiljø i kommuneplan: Ja

Bevarende lokalplan: Delvist

Antal fredede bygninger: 1212

Bygninger med høj bevaringsværdi: 1143

Beskyttede fortidsminder: 14. Kastellet, Rosenborg Slotsbanke, Jarmers Tårn, Christianshavns Vold, ruiner under Christiansborg, Gammel Dok samt rester af befæstningen, primært i ringen af parker

Kulturarvsareal*: Den ældste by menes at have ligget i området afgrænset af Rådhuspladsen, Vestergade og Gammeltorv-Nytorv. Der er fundet keramik dateret til slutningen af 1000-årene, og det er sandsynligt, at det er på dette tidspunkt omkring år 1100, at den bymæssige bebyggelse tager fat. Området omgives med en vold og grav. I løbet af 1200-årene sprænges den lille bys rammer. Det bymæssige område omgives af vold og grav. I 1640'erne og -50'erne udvides byen igen. Efter 1750 anlægges Frederiksstaden med de mange store palæer

Kommuneatlas/bygningsregistrant: Bydelsatlas, Københavns Kommune, 1991-1996. Bevaringsplan for Christianshavn, 1961. Historiske huse i det gamle København, 1972. Historiske huse på Christianshavn, 1993

Bygningsforbedringspulje/bevaringsfond: Nej

Bevaringshistorik: I 1885 stiftes Foreningen til Hovedstadens Forskønnelse. Fra begyndelsen af 1960'erne vedtager borgerrepræsentationen byplanvedtægter for enkelte karreer

* Et kulturarvsareal er et arkæologisk interesseområde med skjulte fortidsminder, der så vidt muligt bør bevares i jorden. Kulturarvsarealer er ikke fredede områder. Se i øvrigt: www.kulturarv.dk/fundogfortidsminder/

Ruinen af Jarmers Tårn fra den senmiddelalderlige befæstning.

UDDRAG AF KOMMUNEPLAN 2024

”Kulturmiljøet på Slotsholmen rummer en væsentlig, national fortælling om samfundsudviklingen og det moderne folkestyre, og indeholder en enestående samling historiske bygninger af høj arkitektonisk, kulturel og symbolsk værdi.

(...)

Middelalderbyen udgør et værdifuldt kulturmiljø, der fortæller historien om det ældste København og er central for byens egenart og identitet. Kulturmiljøet er karakteristisk med sine irregulære gader, de mange torve og pladser, markante enkeltbygninger, sammenhængende husrækker og karréstrukturen med tætbebyggede gårde.

(...)

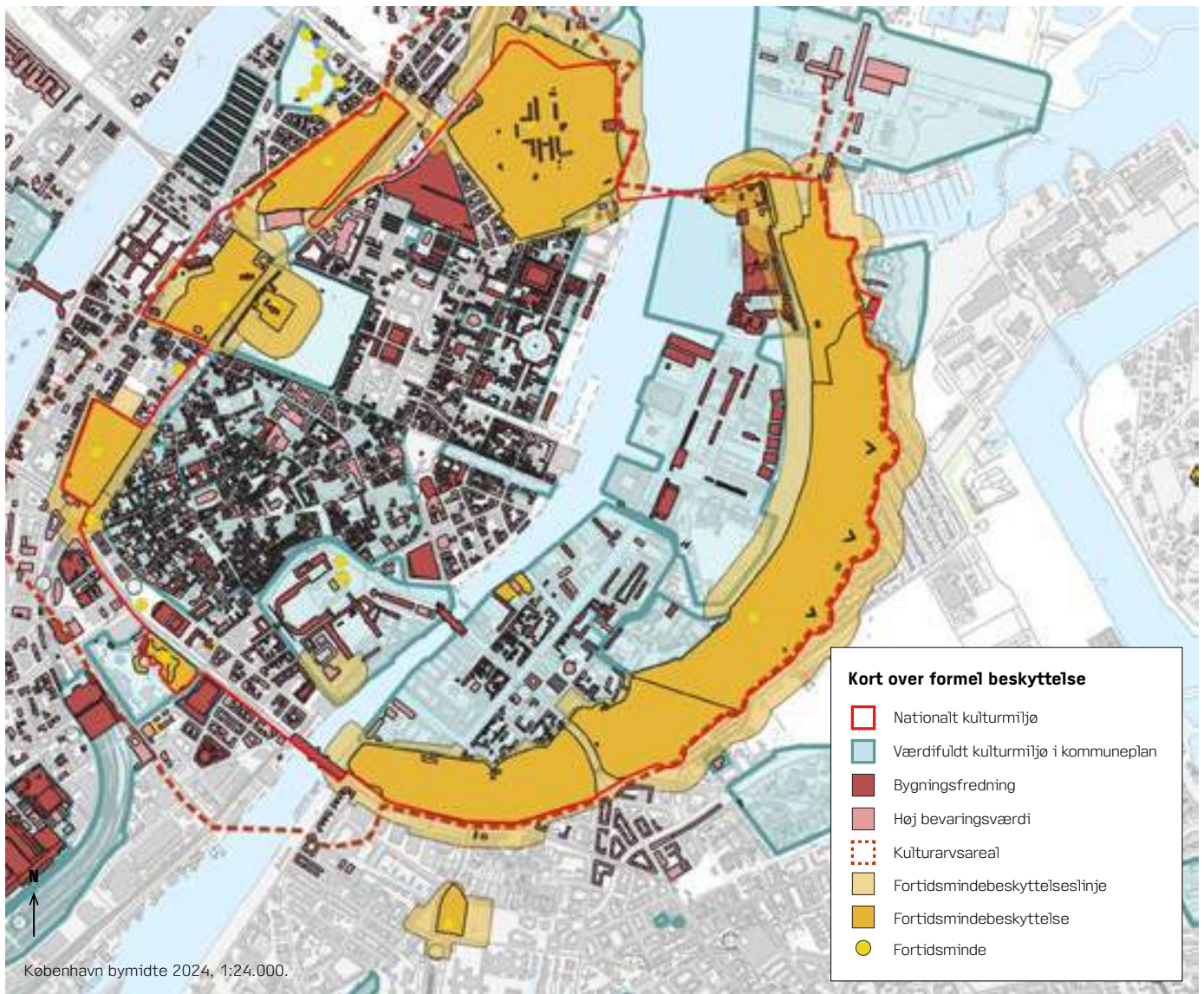
Gennem 300 år var Holmen flådebase og orlogsværft og i lange perioder Danmarks største arbejdsplads med en afgørende rolle i landets industrielle udvikling. Holmen og Nyboder udgjorde sit eget bysamfund med arbejdspladser, boliger, kirke, kirkegård og hospital. Holmens militære funktion er stort set ophørt, men de mange bevarede anlæg vidner fortsat om flådens historie i København fra Christian IV's tid frem til 1993.

(...)

Frederiksstaden er et højdepunkt i europæisk 1700-talsbyplanlægning og arkitektur, som kan måle sig med planlagte idealbyer i andre europæiske byer i kraft af kvarterets integritet og helstøbte arkitektoniske udtryk. Kulturmiljøet fortæller om den første større udbygning af København udenfor middelalderbyen.”

Christian 4.'s Tøjhus på Slotsholmen.

Byens karakteristiske profil med de mange tårne og spir, der ligger som markører for nogle af byens mest prominente og dominerende bygningsværker - blandt andet kirkerne, Christiansborg og Børsen. Her i forgrunden ses Holmens Kirke.

BYSTRUKTUR - PLACERING OG UDVIKLING

Stift, land:

Sjællands Stift, Kongeriget Danmark

Indbyggertal 1801 / 2025

10.0975 / 667.099

Tidslinje:

- **Ca. 1000:** København får karakter af by
- **1160'erne:** Absalon får København foræret af kong Valdemar den Store og bygger en borg, hvis ruiner findes under Christiansborg
- **1254:** Byen får købstadsrettigheder
- **1520'erne:** Den senmiddelalderlige bymur opføres
- **1616:** Det første Ostindiske Kompagni stiftes; året efter grundlægges Christianshavn
- **1661:** København får nye privilegier, der giver byen betydelige fordele over for de øvrige købstæder; indbyggertallet vokser i anden halvdel af 1600-tallet
- **1698:** Anlæggelsen af Nyholm og udbygning af flåden påbegyndes
- **1728:** Store dele af København brænder
- **1749:** Frederiksstaden grundlægges; havneløbet får dermed sin nuværende form
- **Ca. 1750:** Begynder en økonomisk vækst
- **1795:** Store dele af København brænder
- **1807:** Englænderne bombarderer byen, byen brænder; efterfølgende økonomisk nedgang
- **1840'erne:** Industrialiseringen og økonomisk vækst tager fart
- **1850'erne:** Voldene opgives som forsvarsværker, men bevares mod øst og syd; de nedrevne dele er bevaret som parkbæltet: Tivoli, Ørstedsparken, Botanisk Have og Østre Anlæg

Målebordsblad opmålt 1899, gengivet i 1:100.000.

BYEN I LANDSKABET

København ligger ud til Øresund, den vigtige handelsrute mellem Nordsøen og Østersøen, og med forbindelser til Skåne, der var en del af det danske kongerige indtil 1658. Byen ligger parallelt med det smalle stræde mellem Amager og Sjælland, der i dag udgør den indre havn/havneløbet. Det har fået sin nuværende form efter talrige opfyldninger bl.a. af dele af Slotsholmen, Christianshavn og Holmen.

Ud over færgeforbindelsen til Sverige står byen i landværts forbindelse med de nærliggende købstæder: Helsingør, Hillerød, Frederikssund, Roskilde og Køge. De omkringliggende landbrugsjorder er blandt Danmarks bedste. Særligt frugtbar er jorden på Amager, hvor der har været dyrket grøntsager til Københavns indbyggere i hvert fald siden 1500-tallet, da Christian 2. inviterede hollandske bønder hertil.

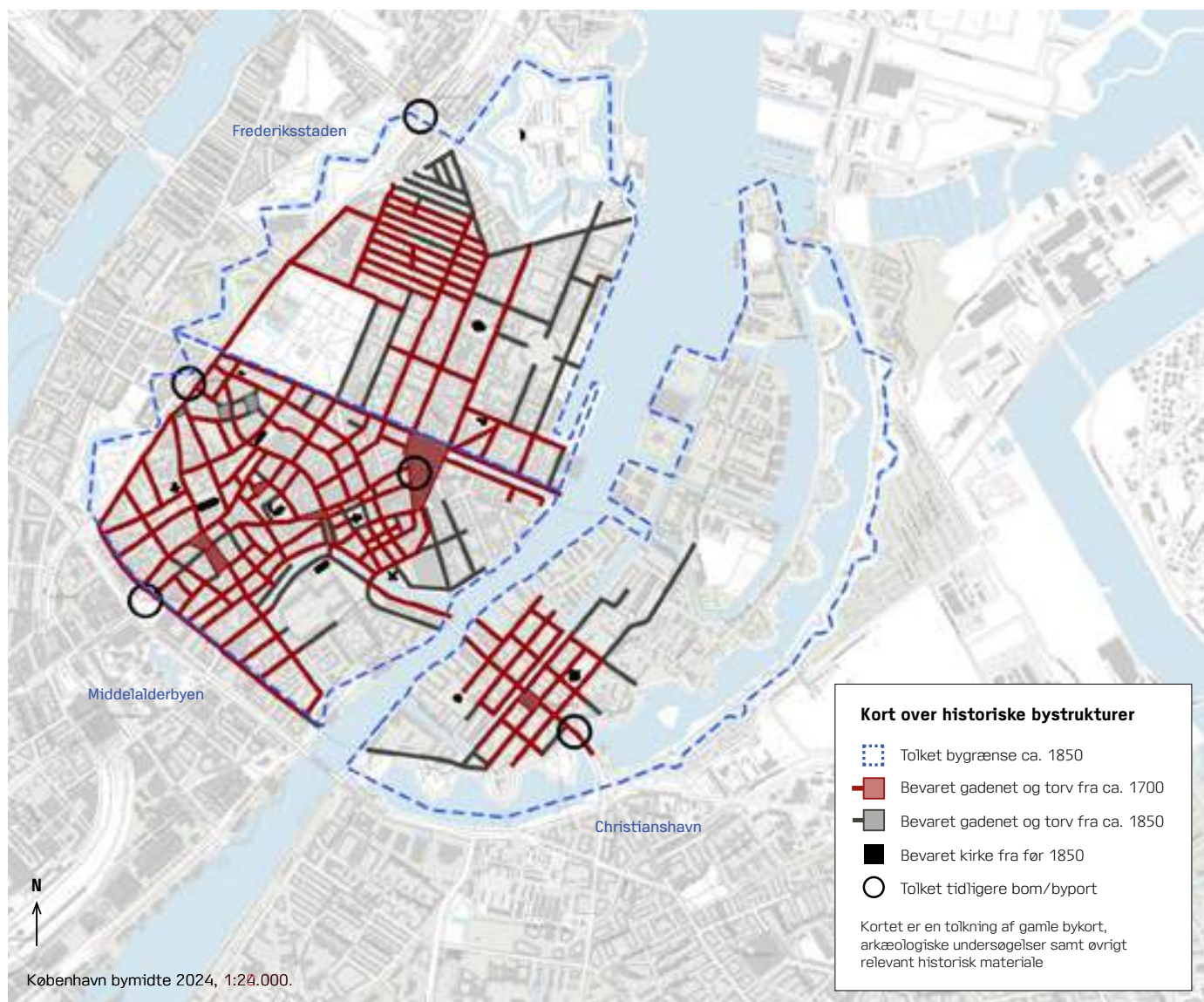
Fra Kløvermarken og Ved Stadsgraven er det stadig muligt at få et indtryk af, hvordan København har set ud bag voldene med kontrasten mellem de forholdsvis lave huse og høje spir.

GADENET OG MATRIKELSTRUKTUR

Der er en markant forskel på middelalderbyens uregelmæssige gadenet og de nyere planlagte bydeles lige gader. I den middelalderlige bydel udgjorde Vestergade, Vimmelskæftet og Østergade den øst-vestgående hovedgade, som forløb omtrent parallelt med strandlinjen, hvor den ældste havn lå, det nuværende Gammel Strand. Købmagergade og Nørregade udgjorde de nord-sydgående hovedgader. Mod vest og øst udvider gadeforløbet sig til torvepladser, hhv. Gammelortorv-Nytorv og Amagertorv. Som navnet siger, har Gammelortorv en betydelig alder, mens Nytorv er fra begyndelsen af 1600-tallet. Gaderne forbinder havnen med torvene og med byportene, der førte til oplandet, men som er væk i dag.

Særligt mellem Amagertorv og Gammel Strand er parcellerne smalle og langstrakte, mens de i andre dele af byen er mere kvadratiske, ikke mindst på Christianshavn og i Frederiksstaden. En del grunde er blevet lagt sammen, og nye bygninger opført, hvilket slører billedet. I gaderne omkring Vestergade, Nytorv og langs Nyhavn er der bevaret mindre huse, mens bygningerne over for Christiansborg, Ved Stranden og Frederiksholms Kanal samt i Frederiksstaden er både større og har flere dekorative detaljer. Nyboder skiller sig ud med sine stokke (længer).

Havnen udgjorde et hovedstrøg gennem byen fra 1700-tallet. Her lå pakhuse og fabrikker. På Nyholm ses stadig resterne af Flådens skibsbyggeri. Også andre steder i byen findes spor af industri som Uldmanifikationen i Rigensgade og Silkemanifikationen i Bredgade 34.

Den gamle del af byen ligger med et tæt og snørklet vejnet, mens Ny-København og Christianshavn er anlagt med en rektangulær struktur. Resens Atlas 1677, Det Kgl. Bibliotek - digitale samlinger.

Vejnettet er i det væsentlige intakt, men i den gamle bykerne er flere vejforløb ændret efter Københavns brand i 1795. L. E. Winding 1853, Det Kgl. Bibliotek - digitale samlinger.

BYENS FREMTRÆDEN - ARKITEKTUR OG SKALA

HELHED OG BYPLAN

København var hovedstaden i et kongerige, der blev mindre og mindre, men som overlevede bl.a. ved at modtage impulser fra det øvrige Europa og tilpasse dem til lokale forhold. Christianshavn er den første by i det nuværende Danmark, der følger renæssancens byplanideal, som det blev udfoldet i Nederlandene med lige gader, der krydser hinanden vinkelret, foruden en kanal. Den blev i 1630'erne fulgt af en anden bydel, Ny-København med Nyboder, der blev anlagt for at rumme boliger til tømmere og matroser i den kongelige flåde.

Dele af Københavns barokke befæstning er bevaret, bl.a. hele volden fra slutningen af 1600-tallet, der beskytter Christianshavn og Flådens Leje. Hertil kommer Kastellet fra 1660'erne, der beskyttede indsejlingen til Københavns Havn, og hvorfra der kunne sættes magt bag opkrævningen af told og havnepenge. Samtidig anlagdes en kongeplads, Kongens Nytorv, hvor en rytterstatue af Christian 5. klædt som romersk kejser blev opstillet 1688. Det lykkedes imidlertid ikke rigtigt at få skabt en hel regelmæssig plads, som det var idealet.

Det skete først med rokokobydelen Frederiksstaden, der blev grundlagt i 1749 for at fejre kongeslægten 300 års jubilæum. Det fjerne forbillede for begge pladser var enevældens Frankrig, og det nære forbillede tyske byer som Berlin og Dresden. I modsætning til det ældre Christianshavn var det ikke alene gader og pladser, der blev reguleret, men også husenes facader mod gaden.

BEBYGGELSESMØNSTRER

Omkring Magstræde giver de smalle gaders uregelmæssige forløb et indtryk af middelalderbyen, selv om husene er nyere. Mange af husene er opført efter de store bybrande i 1728, 1795 eller efter det engelske bombardement i 1807. Bebyggelsen er tæt, og der er ofte en blanding af beboelseshuse og små pakhuse på den samme grund.

På Christianshavn har bebyggelsen i Strandgade og Ovengaden karakter af gårde med for-, side- og baghuse. I Sankt Annæ Gade 14 kan man se resterne af en bodebebyggelse fra omkring 1650, der oprindeligt har været en lang længe, ligesom det findes i Nyboder.

I Frederiksstaden findes både hospital, kirke, boliger for adelige og borgerlige samt ud til havneløbet en række store kompagnipakhuse. I modsætning til de ældre pakhuse på Christianshavn lå disse pakhuse parallelt med havneløbet, så man hurtigere kunne laste og losse skibene, et nyt princip, der var overtaget fra magasinerne på Holmen.

BYGNINGER OG DETALJER

Fra Københavns tidligste historie kan man under Christiansborg se ruinerne af den middelalderborg, som fra 1160'erne beskyttede byen, foruden ruiner af det senere Københavns Slot.

Endvidere findes der på Slotsholmen store dele af Christian 4.'s Arsenal med Tøjhuset, Proviangården og dele af Galejhuset. Hertil slutter sig Bryghuset, der i 1618 blev indrettet i en muret bastion, som var opført få år tidligere, men som mistede sin betydning med grundlæggelsen af Christianshavn i 1617.

Christianshavn var primært beboet af købmænd, arbejdere og daglejere. Købmændenes boliger og pakhuse er bevaret flere steder. Mest imponerende er de bevarede handelskompagnihuse fra 1700-tallet på nordsiden af Strandgade og købmandsgårdene på sydsiden, hvoraf flere er fra 1600-tallet. Nogle steder er der bevaret store luger, som fører ned til lagerkældre i forhusene, der supplerede pakhuset i gården. Fra de lavere samfundslag er der bevaret institutioner som Vor Frelsers Sogns Arbejdshus i Prinsessegade 7 og Prinsesse Maries Hjem for gamle Sømænd og Sømænds Enker i Wildersgade 70.

I Stormgade, på Kongens Nytorv og flere steder i Frederiksstaden kan man se eksempler på adelige palæer, der er større og finere udsmykket end de fleste borgerhuse. Eksempler er Charlottenborg fra 1672 og rigsadmiral Niels Juels palæ fra 1686 (i dag Frankrigs ambassade), begge på Kongens Nytorv, samt følgen af palæer fra 1750'erne omkring Frederiksgade og den ottekantede centralplads, Amalienborg Slotsplads. Efter Christiansborgs brand i 1794 overtog kongehuset de fire palæer her.

I den middelalderlige bydel kan man desuden stadig få en fornemmelse af det borgerlige byggeri efter branden i 1728, for eksempel på Gråbrødre Torv, hvor der står flere såkaldte ildebrandshuse. Der findes væsentligt flere bygninger opført efter 1795, som det bl.a. kan ses langs Vestergade, der i øvrigt har beholdt sit bugtede middelalderlige forløb. Statalige købmandsgårde rejser sig på Ved Stranden, Højbro Plads, Gammeltorv og Nytorv. Antallet og kvaliteten af de mange klassicistiske borgerhuse giver den middelalderlige bydel en helhedskarakter og viser, at mange borgerlige havde tjent gode penge, før det gik galt under Napoleonskrigene. Til den klassicistiske by tilføjedes yderligere Råd- og Domhuset fra 1815 og Vor Frue Kirke fra 1829, begge tegnet af periodens førende og altoverskyggende arkitekt C.F. Hansen, som på samme tid også genopførte Christiansborg, der imidlertid brændte igen i 1884. Mange af bygningerne omkring Vor Frue Kirke er også tegnet af Hansen, dog ikke Universitetets hovedbygning, der er et værk fra 1836 tegnet af Peder Malling, der kan siges at afslutte både pladsen og perioden, før industrialiseringen tog fart.

Rundt omkring er der stadig gamle bomærker som Hans Blasen i Pæretæret, Nybrogade 6, kælderbutikker eller butikker i en høj stueetage, som det var almindeligt, inden der kom store udstillingsvinduer. De fortæller om gamle handelsformer, hvorimod fiskekonerne ved Gammel Strand og æbleskuderne og blomsterbådene i Frederiksholms Kanal for længst er væk.

Amalienborg med den centralt placerede rytterstatue af Frederik 5. og den monumentale Marmorkirke for enden af midteraksen.

Nybrogade.

Kastellet med Kommandantgården i forgrunden.

Pakhuse ved Grønlandske Handels Plads.

Kastelskirken.

Christian 4.'s Bryghus.

Pakhuse mellem kajen og Toldbodgade.

Christianshavns Vold med Vor Frelser Kirkes markante guldspir, der toner frem blandt det grønne.

Den sorte skravering viser udbredelsen af Københavns brand i 1795, og det kan ses, at den ramte størstedelen af den gamle bykerne. G. L. Lahde 1795, Det Kgl. Bibliotek - digitale samlinger.

HANDEL, BINDINGSVÆRK OG FEDE JORDER

KØGE KULTURMILJØ

Geografi: Køge Kommune, Region Sjælland

Bytype: Købstad

Landskabelig placering: Ligger på det marine forland nord for Køge Å's udløb i Køge Bugt

Anlagt: Antagelig i 1200-tallet

Købstadsprivilegier: 1288

Temaer: Handel, internationale forbindelser, lokal byggeskik og regelmæssig byplan

Karakteristiske træk:

- Beliggenheden ved Køge Å og åhavnen
- Broen over Køge Å, som markerer en velbevaret overgang på grænsen til den historiske bymidte
- Det forholdsvis regelmæssige gadenet, der minder om middelalderens planlagte byer
- Det usædvanligt store, rektangulære torv
- Den tydelige sociale forskel på for- og baggader
- Sammenhængende gadebebyggelse med husenes langsides mod gaden, størstedelen i en-to etager med rødt tegltag og enten opført i bindingsværk eller grundmuret i blank eller pudset mur i varierende farver
- Skt. Nicolai Kirke, opført i middelalderen og byens pejlemærke
- Velbevarede huse fra 1500- og 1600-tallet
- Portåbninger til baggårdsmiljøer med bevarede side- og baghuse samt pakhuse fra 1800-tallet
- Lokal byggeskik med bindingsværk i to stokværk med knægte og udkrøning
- Brug af kalk- og kridtsten
- Brostensbelagte gadeforløb, baggårde og pladser

KULTURMILJØETS FORTÆLLING

Køges historiske bykerne opleves som et sammenhængende og velafgrænset kulturmiljø, som fortæller om købstadens udvikling fra middelalderen og frem til 1800-tallet. Bymiljøets fortælling om den driftige handelsby ved Køge Bugt og Øresund afspejles i dag blandt andet i byens velbevarede regelmæssige byplan, den tydelige forbindelse med åen, hvor den tidligere åhavn lå, samt de relativt mange bevarede huse fra 1500- og 1600-tallet og frem til midten af 1800-tallet.

Den voksende handel og skibsfart ned gennem Øresund i 1500-1600-tallet kombineret med det rige opland var baggrunden for Køges vækst i denne periode. Byens udvikling gik i stå fra omkring 1650 i forbindelse med svenskekrigene, indførelsen af enevælden og favoriseringen af København. Dette har medvirket til, at Køge har bevaret en stor del af sin middelalder- og renæssancekarakter og derfor opleves som en stærk helhed med en tydelig aflæselighed af handelsbyen før 1650. I slutningen af 1700-tallet gik det igen lidt bedre for Køge, men først med den begyndende industrialisering fra omkring 1840 tog udviklingen for alvor fart.

BÆRENDE BEVARINGSVÆRDIER

Køge er udpeget som nationalt kulturmiljø, fordi den har bevaret mange træk fra middelalderens og renæssancens handelsby, herunder gadenettet, det store torv og de karakteristiske pakhuse.

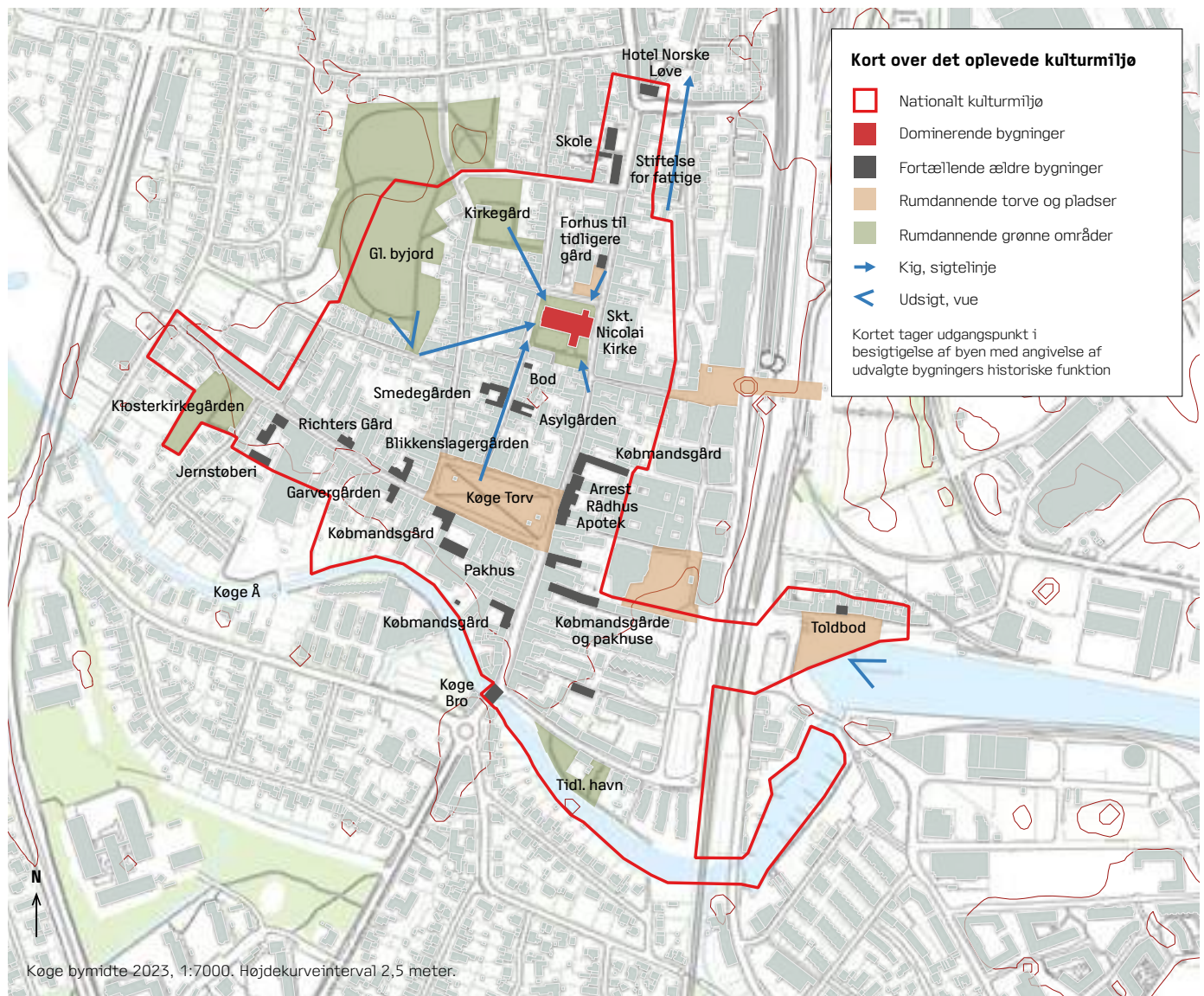
Kulturmiljøets bærende bevaringsværdier knytter sig blandt andet til byens tydelige lokalisering ved åen, den velbevarede gade- og bebyggelsesstruktur med torvet som det centrale omdrejningspunkt og kirken som byens pejlemærke. Dertil kommer det let aflæselige sociale hierarki i hoved- og sidegadernes bebyggelse. Byens profil tegnes af kirkens høje middelaldertårn og den omkringliggende lave bebyggelse, størstedelen i en-toetagers højde, der understøtter kirken som byens pejlemærke.

Fortællingen om en købstad med betydelig handel og søfart opleves særligt ved de relativt mange bevarede bindingsværkshuse fra 1500- og 1600-tallet med stor detaljerigdom i facaden mod gaden. Byens mange åbne porte til tidligere købmandsgårde giver kig ind til baggårdsmiljøer med bevarede side- og baghuse. Udviklingen i 1800-tallet understreges ved flere bevarede pakhuse, som rejser sig karakteristisk i flere af baggårdsmiljøerne.

Variationen mellem rigt detaljeret bindingsværk og pudsede grundmurede facader i forskellige farver, de mange teglhængte tage, kalkede overflader, brostensbelagte gader og pladser samt brugen af kalk- og kridtsten medvirker til et stærkt helhedspræg og et mangfoldigt kulturmiljø, der illustrerer forandringer i byggeskik, stilarter og brug af materialer.

Køge Museum i Nørregade 4 - en tidligere købmandsgård, opført i begyndelsen af 1600-tallet, fredet. Kraftigt udkræget bindingsværk, udskårne knægte, gennemstukne bjælkeender og kalket overflade er karakteristisk for Køge.

Køge Torv - det store rektangulære brolagte torv, der forbinder flere af byens gader, opleves som byens knudepunkt.

EKSISTERENDE BESKYTTELSE OG REGISTRERING

Værdifuldt kulturmiljø i kommuneplan: Nej

Bevarende lokalplan: Ja

Antal fredede bygninger: 58, bl.a. landets ældste daterede bindingsværkshus fra 1527 (Kirkestræde 20), adskillige bindingsværksgårde fra renæssancen (bl.a. Brogade 1, 5-7, 16 og 23 samt Vestergade 7), flere store pakhuse (bl.a. Torvet 19) samt Køge Rådhus (Torvet 1)

Bygninger med høj bevaringsværdi: 0

Beskyttede fortidsminder: 1; kilometersten

Kulturarvsareal*: Det udpegede område består af den middelalderlige bykerne samt åhavnen, der blev anlagt i begyndelsen af 1400-tallet. På nordsiden af Køge Å vil der langs hele dennes forløb inden for byvolden være bolværker, foreløbig op til syv rækker, anlagt frem til midten af 1700-tallet. I havneområdet vil der ligeledes være vejforløb ind til byen, bolværker samt skibsvrag. Mod nord, syd og vest var byen befæstet med en vold i flere bygningsfaser med tilhørende grav samt byporte. Byens havn lå ind til begyndelsen af 1400-tallet i åløbet ved Fændediget. Køges gadenet er ikke blevet ændret væsentligt siden middelalderen, ligesom torvet er et af Danmarks bedst bevarede middelaldertorve

Kommuneatlas/bygningsregistrant: Registrant over bevaringsværdige huse i Køge, 1978

Bygningsforbedringspulje/bevaringsfond: Køge Fonden

Bevaringshistorik: I 1936 oprettes Køge-Fonden med det formål at bevare bygninger og miljøer i kommunen. Kommunalbestyrelsen vedtager i 1983 en rammelokalplan for bykernen

* Et kulturarvsareal er et arkæologisk interesseområde med skjulte fortidsminder, der så vidt muligt bør bevares i jorden. Kulturarvsarealer er ikke fredede områder. Se i øvrigt: www.kulturarv.dk/fundogfortidsminder/

Rester af en boderække - Danmarks ældste, daterede bindingsværkshus, Kirkestræde 20, opført 1527, fredet.

UDDRAG AF REGISTRANT OVER BEVARINGSVÆRDIGE HUSE I KØGE

"Køge er kendt for sine mange velbevarede bindingsværkshuse, hvoraf nogle er blandt de ældste i landet.

(...)

Karakteristisk for disse tidlige bindingsværksbygninger er såvel de lange gotisk svungne knægte, der støtter gadesidens meget store stokværksfremspring, som de indvendige ranker (lange påbladede skræbånd), der strækker sig over flere tavler og således afstiver ydervægskonstruktionen i længde- og tværetningen. Af grundmurede bygninger fra middelalderen er der bevaret nogle få fragmenter.

(...)

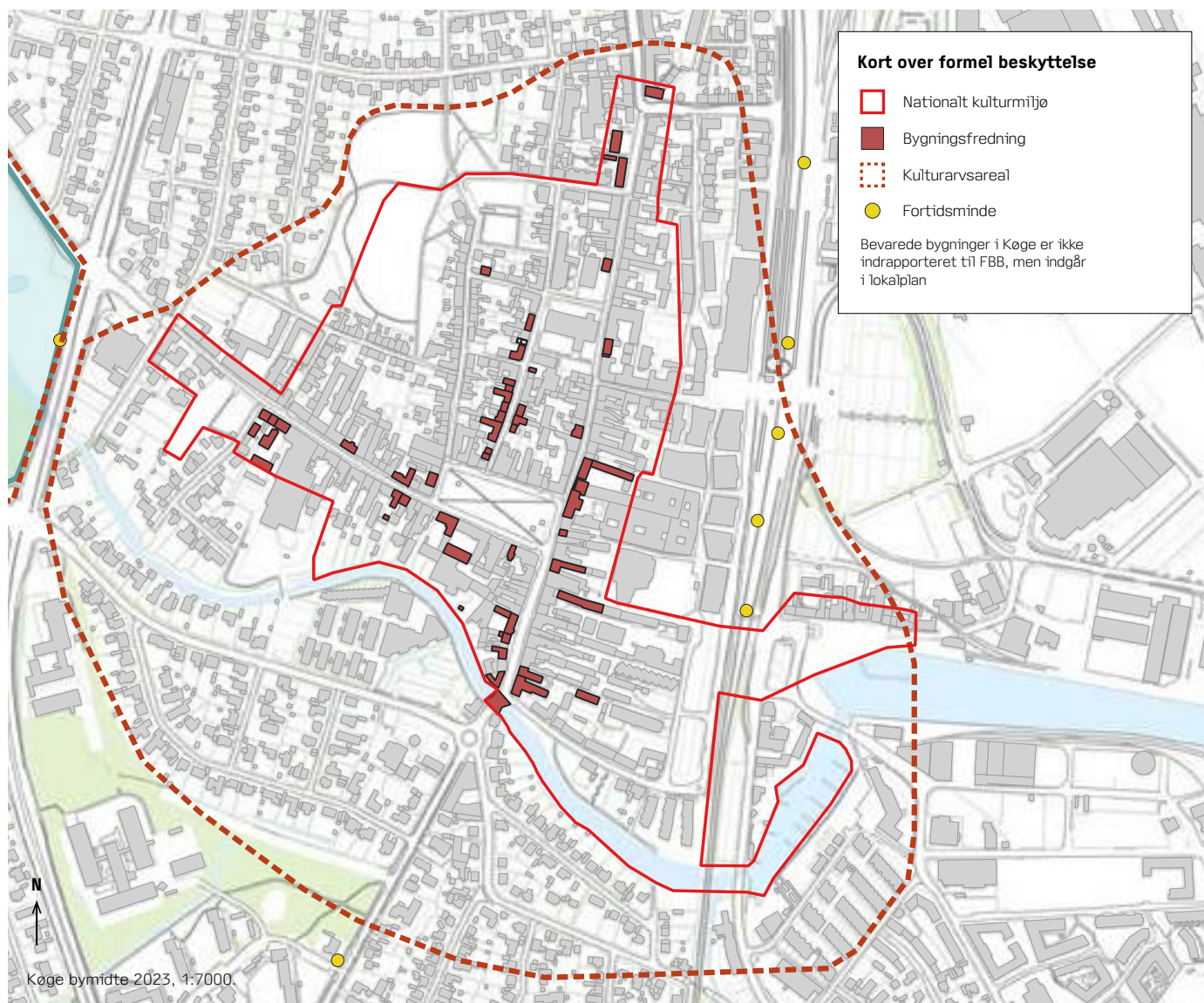
De mange store store pakhuse, som skjuler sig inde på købmansgårdenes udstrakte gårdspladser, må imidlertid også med, hvis man skal tegne et rimeligt billede af Køges bygningshistorie. Disse nøgterne brugsbygninger med deres store mansardtage er ofte aldeles storartede, I øvrigt viser såvel antallet, der synes at være større end i nogen anden dansk købstad, som koncentrationen af opførelsestidpunkterne, at Køge omkring 1850 har været en by i rivende udvikling.

(...)

Bygningskunsten i en købstad vil som oftest være et formindsket spejlbillede af udviklingen i den nærmeste storby; men som vi har set det i Køge aftegner de enkelte faser sig på grund af overskueligheden væsentlig klarere end det er tilfældet i hovedstaden."

Broen, som markerer ankomsten til Køges bymidte og også den sydlige del af kulturmiljøets afgrænsning, anlagt i 1633 og siden udvidet flere gange, fredet.

Richters Gård, Vestergade 16, opført 1644, fredet. Huset fremstår som et velbevaret eksempel på et af Køges mange karakteristiske langhuse i bindingsværk fra 1600-tallet.

En tidligere købmandsgård med et af byens karakteristiske baggårds miljøer - her med et bevaret pakhus fra 1855, Brogade 7, fredet.